

A SZENT MARGITSZIGET GYÓGYFÜRDŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

Néhány adat a sziget előtörténetéhez

Birodalmuk bukásával a rómaiak Közép-Kelet-Európából is eltűntek, s a sziget népvándorlás korabeli múltját teljes homály fedi. A magyar honfoglalást követő legkorábbi időkben, a 11. és 12. században itt Árpád-házi királyainknak volt vadaskertje. Innen nyerte akkori nevét, s lett a Nyulak szigete (insula leporum).¹ A szigetet később Urak szigete vagy Úrsziget és Duna szigete néven is emlegették. Arról is tudunk, hogy elvétve Budai szigetnek mondták. A sziget 1252. esztendőől fogva fonódik egybe Margit magyar királylány személyével, akinek anyja a szigeten a domonkos rendi zárdát építette fel. Az igénytelen kis monostort Szűz Máriáról nevezték el, mások Szent András szigeteként emlegetik.² A kiszolgáló cselédség a sziget északnyugati részén települt kicsiny Szentpál falut lakta. A 16. század elejére kialakult s az 1515-ben felszentelt templomuk és a monostor a megejtő hangulatú környezetben aztán ismert zárandokhelyé emelkedett; de folyt itt betegápolás, sőt az akkori idők leánynevelő intézetének szerepét is betöltötte. Az 1526. évi mohácsi csata-vesztés hírére a szerzetesrend odahagyta a szigetet. Már a 17. századra magából Margitból is csak a legenda maradt meg.³

A győztes szultán elfoglalva Budát, a szigeten át veretett hidat. A Dunának évszázadonként legalább kétszer megismétlődő nagy árvizei a pusztulást fokozták. Talán az egykori zárdaszüzekről, más vélemény szerint az állítólag itt a festői környezet ölén meghitten megbúvó háremek szépei után a törökök Kisasszonyok vagy Lányok (Kizlaradasi) szigetének nevezték.⁴ 1686. augusztus 12-én a törökök kiverését követően a zárdáról is fennmaradt egy rajz, amelyet az ostromlók tábornokai irodájának egy tagja, Fontana készített (1. kép). Erről tudjuk, hogy a szigetre mindkét irányból híd vezetett.⁵ Magát a Margitszigetet I. Lipót a Szent Klára rendi apácák birtokába adta, míg az ott lévő Szent Mihály apátságot – amelynek utolsó birtokosa Don Thomas Arsenius volt – Pedemonte Ferenc Károlynak adományozta.⁶ Új birtokosok Karch Krisztián, majd Petrőczy Tamás németi plébános.⁷ III. Károly 1714-ben Kesselőközi Majthényi Imre kanonoknak adományozta.⁸ Majd újabb királyi kegy Kovács Pál csanádi kanonoknak,⁹ végül 1740-ben Pöstyényi Mihály veszprémi kanonoknak juttatta.¹⁰

A mostoha századokban jelentőségében eltörpült szigetet – miután a felvilágosodott II. József számos renddel egyetemben a klarisszákat is megszüntette – visszacsatolta a pilicsabai vallásalapítványi uradalomhoz. II. Lipót 1790 őszén fiát, Sándor Lipót főherceget nádorrá választatta. Mivel a nádornak immár Budán kellett laknia, a Margitszigetet „mulatóhely gyanánt” (Magyar Schönbrunnként) jelölték ki számára. 1795-ben Sándor Lipót meghalt. Ekkor I. Ferenc király a saját negyedik öccsét (II. Lipót hetedik fiát), József Antal János főherceget tette meg magyarországi helytartójává, akit a rendek egy évre rá nádorrá választottak. József megszerette a szigetet, amely aztán (püspökladányi uradalmáért cserébe) 1799-ben az osztrák főhercegi család birtokába jutott. 1867-ben a főherceg meghalt.

Táncsis Mihály a kiegészítés évében Budapest fejlesztésére számos tervet vetett fel.¹¹ Már ő gondolt a születendő nagyváros levegőjének tisztaságára, s a fásítást ajánlotta. A folyampartok szabályozása mellett előtérbe állította egy korszerű kikötő létesítését, majd a fürdőket tárgyalva javasolta a kisebb, akkor még különálló szigettel való egyesítést, s a mai Margit hídnak a szigeti szárnnyal együtt leendő megépítését.¹² Zsigmondy Vilmos mérnök 1866. évi szigeti hévízfúrásai is eredménnyel jártak (2. kép). Ezt követően pedig, az 1867-ben Ybl Miklós megálmodta fürdőpalota terveit fogadták el. 1871-ben, a növekvő látogatottság hatására a sziget nyugati partja mentén lóvasutat építettek ki.¹³ Ekkoriban a szigetet gőzhajóval, kompon vagy

csónakon lehetett elérni. A Margitszigetet részvénytársasági alapon bérelték ki, s a közönségtől ekkor kezdtek el belépődíjat szedni. 1872-ben már hatalmas ütemben folyt a Duna-parti gátak kiépítése a szigettől Csepelig. Ekkor kotorták el a kicsiny Fürdőszigetet is; sajnos félszáznyi 35–40 °C-os hőforrásával együtt.

A Margit-híd építése 1873-ban vette kezdetét, amikor hazánk egyesített új fővárosa, Budapest megszületett. 1900-ban elkészült a szigetre vezető szárnyhíd is.¹⁴ Ezzel a Margitsziget idegenforgalmi nevezetesség lett. A főherceg a Margitszigetet a Székesfővárosnak megvételre ajánlotta fel. A sziget értékét az Ybl-fürdő is nagyban emelte. A meg-megújuló alkudozások során a főváros a szükséges 11 millió korona vételárat végül is 1908-ban előteremtette. Óriási összeg volt ez akkoriban, ha figyelembe vesszük, hogy Budapest évi költségvetése 1906-ban 40,8 millió K-t tett ki; s a város 12 537 alkalmazottjának évi összilletménye pedig 24 millió K. A fiatal magyar főváros a vétel időpontjában szinte elmerült adósságainak özönében – a tartozások 1910-ben elérték a 184 810 654 koronát.

A főváros urai 1913-ban átadják a szigetet a svájci–angol tőkések részvételével alapított társaságnak.

A Margitsziget megvásárlásakor a főváros vezetői előtt a sziget üdülő,¹⁵ szórakozási, gyógyhelyi és idegenforgalmi szempontokból történő jobb hasznosítási lehetőségeinek célja állt.¹⁶ A vételt követően kívánták megoldani a sziget tovább már nem halasztható fejlesztésének feladatát is.¹⁷ A legfontosabb teendők voltak: a két részből álló sziget egyesítése, árvédelmi célzatú feltöltések és a partvédelem kiépítése, utak, csatorna- és vízhálózat létesítése, más közművesítések, mint pl. a közvilágítás korszerűsítése és bővítése, a közlekedési kapcsolatok rendszerének kiépítése stb.¹⁸ A főváros anyagi lehetőségeit azonban a vétel egymagában is kimerítette. A nagyszemű infrastrukturális beruházásokhoz hiányzott a kellő pénzügyi fedezet.

A Margitsziget jövője körül támadt bizonytalanságban a külföldi tőke számos üzleti lehetőséget vélt felfedezni. A sajtó nyomban felfigyelt ezekre a jelenségekre, és különféle álláspontra helyezkedett. Volt orgánus, amely és közíró, aki nem idegenkedett a külföldi tőke bevonásának gondolatától, és nem látott abban mást, mint az ország, a város felvirágoztatását. A sajtó jó része a pillanatnyi érdekek szolgálatába szegődött, és arról írt, amiért megfizették. Akadtak azonban, akik a Margitsziget jobb kihasználásának jelszavai mögött felismerték a külföldi ajánlatok igazi célját, a profitszerzést.¹⁹ Ezek kitartottak amellett, hogy minden körülmények között magunk fejlesszünk és építkezünk. Tekintettel azonban arra, miszerint a hazai idegen arisztokráciának és tőkéseknek az érdekei távolról sem voltak azonosak a köz érdekeivel, a sziget urai szélesre tárták a kapukat a nyugati tőke előtt. A sziget hasznára pályázó tőkéseknek készségesen siettek segítségére a pénzhiány miatt kényszerhelyzetben lévő Budapest Székesfőváros vezetői is.

A szigetet kezelő Fővárosi Pénzalapot gyakorlatilag a Fővárosi Közmunkatanács képviselte. A sziget felhasználására és fejlesztésére vonatkozóan olyan elhatározás született, hogy arra egy külön bérleti részvénytársaságot kell alakítani, s a Közmunkatanács majd e társaságnak fogja a bérletet átadni. A részvénytársaságot óvadék letételére kötelezték, amely visszalépés esetén odavész.

A Közmunkatanács és a főváros vezetőinek elhatározását követően megindultak a puhatólódzó megbeszélések a létrehozandó bérlőtársaság körül. Rövidesen kiderült,

hogy a hazai pénzemberek akkor hajlandók a pénzüket a Margitsziget fejlesztésébe befektetni, ha megbízható külföldi, hasonló ágazatban már működő tőkés csoportok is érdekeltséget vállalnak. Az előkészítő tárgyalások nyomán kitűnt, hogy a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-nak sikerül angol, svájci és fiumei-abbáziai, az üdülő-, gyógyfürdő és szállodai ágazatban már érdekeltségekkel és tapasztalatokkal – s nem utolsósorban – gyümölcsözőnek ígérkező beruházásokhoz pénzzel is rendelkező csoportokat a bérlőtársaság eszméjének megnyerni. Az alapítási tervzetnek sikerült megnyerni névadóul a Ritz Hotel Development Company londoni cégét és csatlakozott társait, a már említett svájci és osztrák–magyar tengerparti pénzcsoportokat, amelyek végül a részvénytőke 27,5%-át jegyezték. E lépést követően néhány nap alatt lejegyezték a részvényeket (3–5. kép).

A részvénytársaság alakuló közgyűlésére 1912. november 18-án került sor. Ezen a következő, egyidejűleg megválasztott igazgatósági tagok vettek részt: Bakos János miniszteri tanácsos, Garancsy Mihály miniszteri tanácsos a Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről, dr. Lipmann Frigyes gyáros, gróf Zichy Géza Lipót bankigazgató, Czákó Emil bankigazgató, gróf Korniss Károly földbirtokos, Szél Árpád közúti vasútigazgató, Gerbeaud Emil gyáros, Burcher Frigyes szállodaigazgató (Genf) az ún. svájci csoport képviselői, és a Ritz Hotels Development Company Ltd. londoni cég megbízottai: báró Hans Pfyffer von Altishofen (Luzern) és dr. Mayer Lajos (Luzern), a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. képviselői; dr. Mayer Lajos ügyvéd győri, Kállay Frigyes földbirtokos galántai magyar részvényesek; dr. Fodor Géza orvos abbáziai, Zimonyi Schwartz Mihály mérnök fiumei az Általános Forgalmi Rt. képviselői; Spahlinger Hermann szállodás, genfi lakosok. A 10 000 db egyenként 400 K névértékű részvénytőke megoszlása a következő volt: az angol csoport 700 db (7%), a svájci csoport 1250 db (12,5%), az Általános Forgalmi Rt., a fiumei–abbáziai pénzemberek csoportja 800 db (8%), a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. csoportja 1000 db (10%). Érdekes megemlíteni, hogy Krausz Simon, a korszak legismertebb tőkés spekulánása 500-at jegyzett a részvényekből. A többi részvényes az arisztokraták és más hazai pénzemberek köréből került ki.

A társaság címe: „Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság” lett. A társaság célja: a Margitszigetnek, valamint összes tartozékainak és a hozzá még ezután a Duna medréből feltöltés útján csatolandó területnek bérbevétele és mindezen területeknek, mint közkerteknek, üdülő- és szórakozóhelynek a hasonló rendeltetésű és a világhírű elsőrendű helyek színvonalára való emelése; a szigeten létező vagy később létesítendő vállalatok kezelése; végül – a Fővárosi Közmunkák Tanácsának előzetes hozzájárulásától függően – hasonló vállalatok létesítése, vagy az ilyen vállalatokban való részesedés. A bérlet 1913. január elsejei hatállyal kezdődött és 1973-ig tartott – volna. A társaság alaptőkéjét az alakuló közgyűlés 4 millió K-ban állapította meg, amely tízezer darab, egyenként 400 K névértékű bemutatóra szóló részvényre oszlott. A részvények hatvan szelvényvel voltak ellátva, amelyek 1973-ig évi 6%-os osztalék és az ezen felüli nyereségrészesedés felvételére jogosítottak. A részvényesek a megalakuláskor kötelesek voltak a részvények névértékének 30%-át készpénzben befizetni, a hátralevő 70%-ra vonatkozóan a közgyűlés négy éven belül bármikor határozhatott. A rendes közgyűlést az üzleti év leteltét követő első hat hónapban Budapesten kellett megtartani. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést is lehetett egybehívni. A közgyűlés hatáskörébe tartozott az igazgatóság

és a felügyelő bizottság megválasztása, elmozdítása és felmentése; a számadások megvizsgálása és a nyereség felosztása; más társasággal való egyesülés felett való döntés; oly kartellszerződések megkötése, amelyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozták; az alaptőke leszállítása vagy felemelése; a társaság feloszlata, a felszámoló kirendelése; végül pedig az alapszabályok módosítása. A közgyűlésen csak az a részvényes vehetett részt, aki a részvényeit a szelvényekkel együtt a közgyűlést megelőzően a megjelölt helyen letette. Az igazgatóság tagjai a tiszta nyereség után 10% igazgatói jutalékban részesültek, míg az alapítók az alapítói igazolványaik alapján külön 20%-os alapítói osztalékban is.²⁰ Az igazgatóságba kötelesek voltak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa két kijelölt megbízottját is beválasztani. (Ezek Garancsy Mihály és Bakos János voltak.)

Az alakuló közgyűlés a Közmunkatanács Döbrentey tér 4. szám alatti helyiségében zajlott le. Az ott jelen voltak: Gálos Kálmán 50 db, gróf Hardegg János 500, Zimonyi Schwartz Mihály 50, dr. Fodor Géza 200, Tomasic Ricardo 100, Kóbor Tamás 100, Czako Emil 300, Tibor Róbert 300, Horánszky Lajos 200, Virág Jenő 100, dr. Jakobi Olivér 100, Hosszú István 100, dr. Cerver Gyuró 100, Molitorisz Gyula 50, ifj. Tolnai Lajos 100, dr. Lipmann Frigyes 500, dr. Mayer Ödön 500, Székely József 250, Kállay Frigyes 100, Mécs János 100, Gerbeaud Emil 418, Sindweiss Lipót 100, Spahlinger Hermann 248, Burcher Ferenc 277, dr. Elischer Vilmos 250, Szász József 100, dr. Polonyi Dezső 200 darab, összesen 2 697 200 koronát kitévő 6743 darab részvénnyel rendelkeztek. A külföldi részvényesek közül Ormond Jaques és Pfyffer von Altishofen János számított a legbefolyásosabbnak. A jegyzett részvények értékének 30%-át a jegyzéskor a Margitsziget Rt.-nak a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. központjánál nyitott számlájára kellett befizetni. Az alapítók részére egyidejűleg „az alapítás körüli fáradozásaik és a felmerült kiadásaik ellenértéke fejében” 6000 db előmutatóra szóló alapítói igazolványt adtak ki. Ezek szerint az, aki az alapításban is részt vett, mint pl. Hardegg, Zichy és Korniss grófok, az igazgatósági tagságuk után 10, az alapítói tagságuk után 20, a részvényeik után pedig 6% osztalékot – és mindezekon felül nyereségrészesedést – húztak. Ha hivatalos küldetésben jártak el, felszámíthatták valamennyi felmerülő költségüket, így külön a reprezentációt is. Kornisst elnökké, Hardegget pedig, Gerbeaud-val egyetemben alelnökké választották, ami újfent külön díjazással járt.

Az igazgatósági tagok közül kettő (vagy az egyik igazgatósági tag és egy az ezzel meghatalmazott tisztviselő közül) bármilyen adminisztratív, illetve üzleti intézkedést cégszerűen aláírhatott, pénzüsszegek átutalása felett diszponálhatott, és felhatalmazás alapján megállapodásokat köthetett. Cégjegyzésre a 14 részvénytársasági igazgatósági tag mindegyike fel volt jogosítva.²¹ A Margitsziget Rt. szabályszerű megalakulása után, a sziget bérbevételeire vonatkozó szerződést a Fővárosi Közmunkák Tanácsával megkötötte, az óvadékot az alapító tagok visszakapták.

A nagyközönség a sajtó útján értesült arról, hogy a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság megalakult. Egyidejűleg hozták létre az Általános Forgalmi Részvénytársaságot, amely a Margitsziget Rt. ügyleteinek bonyolítását végezte.

A Margitsziget átalakítása

Az óvatos külföldi tőkések egymás közt külön is megegyeztek abban, hogy a maguk részéről, Burcher Ferenc svájci állampolgár vezérigazgató személyében saját ellenőrt építenek be. Fizetését évi 25 000 K-ban állapították meg, amihez ezen felül még 15 000 K nyereségjutalékot is biztosítottak. Csak ezután kerülhetett sor arra, hogy Spahlinger és Tibor igazgatókat az Általános Forgalmi Rt.-gal kötendő egyezséggel megbízzák. Ezt követte a Közmunkatanácsnál Korniss gróf és Gerbeaud által létrehozott szerződés. Egy külön bizottság néhány fontosabb kérdés tanulmányozására nyert felhatalmazást. Ilyenek voltak: az akkori hotel építése, annak belső átrendezése; a Magyar Athletikai Club (a MAC, majd KMAC) elhelyezése; a kertészetnek a szigetről történő kihelyezése; a forrásvíz értékesítése egy létesítendő parti fürdő kapcsán eszközendő kihasználásával; és – ami körül aztán a legtöbb bonyodalom támadt – egy játékkaszinó felépítése.

Izgalmas kérdéssé nőtt továbbá a sziget feltöltése és a partépítés; amiben az igazgatóság további kiemelkedő üzletet remélt. E vonatkozásban nyíltan kikötötték a kiválasztandó vállalkozóval szemben, hogy a sziget feltöltése során a munkálatoknál a Margitsziget Rt.-nak semmit se kelljen kockáztatnia, csupán a haszonból részesedjék.

1913. január 20-án került nyilvánosságra, hogy a sziget feltöltési munkálataival kapcsolatban tartott versenytárgyaláson a Gregerson C. és Fia cég benyújtott – „legolcsóbb” – ajánlatot fogadták el. Ez azonban szemfényvesztés volt. Gregersenéket ugyanis már az árlejtés közben a Közmunkatanácsnak a Margitsziget Rt.-ban delegált két tagja a konkurens ajánlatokról részletesen tájékoztatta. Ezért Gregersenékkal szemben a Margitsziget Rt. 25 000 K garantált külön hasznot kötött ki. A sajtótól nem volt miért tartaniuk, mert a Margitsziget Rt. költségvetésébe előrelátóan 30 000 K évi pauszát irányoztak elő propaganda célokra. De még ez sem jelentette azt a teljes összeget, amit a lapok a szigeti üzletekből húztak. A hangadóbbak az Általános Forgalmi Rt.-tól is ugyanennyit kötöttek ki maguknak. Ennek fejében mindkét részvénytársasággal kapcsolatban kötelesek voltak időnként az igazgatóság által irányított cikkeket és közleményeket közölni. A lepénzelt lapok a vállalati intézkedéseket mindenkor a legkedvezőbb színben tüntették fel. Reklám tekintetében a külföldi sajtóra is szükség volt. Ennek lebonyolítására a szigeti üzletekben érdekelt Ritz Hotels Development Co. vállalkozott; a világ minden tájára kiterjedő luxusszálloda-hálózatában reklámozta a Margitsziget Rt.-ot.

A külföldi pénzembereket és hazai érdektársaikat a sziget fejlesztésének ügyébe való bekapcsolódásuknál egy, nyíltan nem hangoztatott elképzelés, a szigeten létesítendő játékkaszinó terve s vele kapcsolatos nagy haszonszerzés reménye vezette. A bérlőtársaság megalapításakor, különösen az ún. svájci csoport képviselte a szerencsejátéknak Magyarországon, s különösen a Margitszigeten való telepítésének-bevezetésének gondolatát. Azt remélték, hogy a monte-carlói kaszinóhoz hasonló szerencsejáték-központ kelet-közép-európai megteremtése a szigetre vonzza majd a térség valamennyi gyors meggazdagodásra spekuláló közönségét s ezzel együtt a szigeti egyéb létesítmények forgalma is fellendül. Kezdetben a főváros és a Közmunkatanács vezetői, más kormányzati tényezőkkel együtt támogatták ezen elképzeléseket.

A kaszinó építkezési terveit az akkoriban divatban volt svájci építésre, Camolettire

bízták. Elképzeléseit a szigeti kertészet zavarta. Indítványára elrendelték annak kitelepítését. Az e célra alkalmas 6–8 holdnyi területet a fővárostól remélték megszerezni. Zichy grófnak aggályai merültek fel, hiszen kormány szinten tárgyalták a híres kolozsvári botanikus kertnek a szigetre leendő áttelepítését, s itt egy országos növénykert létrehívását. Garancsy azonban megnyugtatta az aggódókat: „a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a Magyar Királyi Kormány már megállapodott abban, miszerint a fűvészkert vitatott elhelyezése nem lehet a tervezett építkezésnek akadálya”.

A Margitsziget Rt. gazdag levéltári anyagából kitűnik, hogy a már említett jutalékokon, osztalékokon, nyereségrészesedéseken, jutalmakon, tantiémeken, igazgatói fizetéseken, külföldi elszámolásokon kívül az igazgatósági tagok mindenben kerestek. Részesedést követeltek maguknak a partfeltöltési haszomból, az útépitésekből, a parkírozásból, az épületátalakítások kapcsán a vállalkozói díjakból, a vásárolt bútorokból; a beszerelendő liftektől a fürdőszobák vízcspájáig mindenből. Mivel valamennyi költségvetést a Közmunkatanáccsal jóvá kellett hagyni, ezen ügyek tárgyalásakor Bakos és Garancsy tanácsosok a háttérbe vonultak, majd hivataluknál a hozzájárulásokat sorra elintézték. Ha a szemfüles sajtó valamit mégis megneszelt – mint például azt, hogy a Gregersenék partfeltöltési ajánlata összességében eredetileg a harmadik volt, s a megbízást ennek ellenére elnyerték – a zurnalista extra pauszhoz jutott. Hogy az összmunka miért mehetett simán, annak világos oka volt, hogy senkinek sem kellett a másiktól tartania. Ha például a hazai igazgatók egy bizonyos Schmidt Miksa bécsi bútorgyáros berendezőt javasoltak, a svájciak viszont Vogt luzerni honfitársukat juttatták pár ezer frankhoz. Ötleik kimeríthetetlenek voltak.

A kaszinó ügyét még 1913-ban szerették volna dűlőre juttatni, hogy az építkezéseket el lehessen kezdeni, és abban 1914-ben már megindulhasson a szerencsejáték. A költségekre a Margitsziget Rt. másfél millió koronát kívánt fordítani. Éspedig 1 200 000 K-val az építkezési költségekhez, míg 300 000 K-val a berendezésekhez járult volna hozzá. A többletet, amire úgy látszik már jó előre számítottak, az Általános Forgalmi Rt. állotta volna; amely viszont ebben az üzletben bérlőként szerepelt. Ezt azért oldották így meg, mert az igazgatósági tagok nagy részének (pl. Tibor Róbertnek) kétszeres hasznot jelentett. Az Általános Forgalmi Rt. érdekében állott a játékbank esélyeit minél csillogóbban kiszínezni, hogy a biztos üzleteket ebben a hangulatban megszerezhesse magának. A svájci és angol érdekeltek azért vettek részt a Margitsziget Rt. alapításában, mert szintén komoly hasznot reméltek elérni a szigeti játékkaszinó és szállodaprogram megvalósításából.

Egyholdnyi terület bérletét is elhatározták amfiteátrumszerű színház céljára. Ebben estéknként „kinematograph”, nappalonta pedig gyermek- és egyéb előadásokat terveztek, amelyek az elképzelések szerint évi 50 000 K minimális hasznot biztosítottak volna. A szerződés tíz évre szólt, amelyet újabb tíz évre a bérlő opcióval hosszabbíthatott meg. A játékkaszinó ügye azonban mindegyre késett. Engedély nélkül viszont nem lehetett az építkezésekbe belefogni. Közben elkészültek a létesítendő strandfürdővel kapcsolatos tervek.

A kora tavasz beálltával a sajtó is megtette a magáét. A cikkek ügyes manipulálásával a közvéleményt észrevétlenül terelte a Margitsziget Rt. által kívánt irányba. Mindenekelőtt megírták, hogy a feltöltés által további százezer négyszögölnyi területgyarapodás

várható.²² Az így időzített sajtóakció után lehívták a jegyzett részvénytőke további 30%-át. A befizetések idejéül 1913. július 1–15. közötti napokat jelölték meg.²³ Ezzel az eseménnyel zárult le a Margitsziget Rt. történetének első szakasza, amely a nagy tervezetek jégében zajlott.

A játékbankbotrány

Az 1913. szeptember elsejei igazgatósági ülést Garancsy közmunkatanácsi megbízott kérelmére hívták egybe. Bevezetőként Gerbeaud alelnök és Kállay igazgatósági tag lemondását kellett tudomásul venni. Egy részvényestől, Molitorisz Gyulától szerzett tájékoztatás alapján azonban a legsötétebb üzemlekről szóló hírek terjedtek el. Kitudódott, hogy az Általános Forgalmi Rt.-nél elhelyezni rendelt 400 000 K letétele – Tibor igazgatósági tag korábbi bejelentése ellenére – csak utólag történt meg. Kínosan hatott annak a ténynek a köztudomásra jutása is, hogy az Általános Forgalmi Rt. nem olyan pénzintézet, amely idegen tőkék megőrzésével és gyümölcsöztetésével alapszabályszerűen foglalkozhat. A Margitsziget Rt.-gal 1913. július 18-án – az albérlétből folyóan – megkötött szerződés alapján 125 000 K bért lett volna köteles megfizetni, de ez sem történt meg.

A bejelentéseket dermedt csend követte. A súlyos visszaéléseket elkövető Tibor igazgatósági tag nem is titkolta, hogy egyenesen a fő részvényesek utasítására járt el; és megállapította, miszerint arra való tekintettel, hogy éppen a fő részvényesek hiányoznak az ülésről, a kérdés tárgyalása nem időszerű. Garancsy igazgatósági tag felszólalásában arra hivatkozott, a fő részvényesek érdeke, hogy pénzüik egy elsőrangú pénzintézetnél nyerjen elhelyezést. Elmondta még, hogy az Ásványvíz Kiviteli és Forgalmi Rt.-gal, jöllehet a szerződést még meg sem kötötték, de a cég máris birtokon belül van, s ugyanakkor az esedékes 10 000 K-át sem fizették be. Felháborodva jelentette még be, hogy a genfi Burcher vezérigazgató még az étkezését is a társaság terhére számolja el. Az év végén esedékes tantiémjét pedig már augusztus 11-én felvette. Tibor erre odavetette, hogy nem tantiémről van szó, Burcher megnősült, előlegre volt szüksége, amelynek fedezetére ott állt a tantiém. Közben az igazgatóság egyetlen ülésén sem volt határozatképes. Ez méltányossági ok. Ezért őneki kellett „emberileg” aláírnia a kiutalást. Garancsy befejezésül még felhozta, hogy a kertészet kitelepítése céljaira vásárolt telek vételárát, 236 000 K-át a tanácsnak még nem fizették meg, ami ha kitudódik, könnyen diszkreditálhatja a társaságot a főváros előtt. Mindezt összegezve javasolta, hogy a részvényekre esedékes utolsó 40%-ot is hívják be.²⁴

1913. október 11-én Jaques Ormond igazgatósági tag, az üzleti viszonyaiban beállott változások miatt váratlanul kilépett az üzletből és sürgősen elhagyta az országot. „Bizonyos kényszerítő körülmények hatására” Garancsy kénytelen volt a Közmunkatanács álláspontját képviselve ismételten szorgalmazni, hogy az Országos Iparbank Rt.-nél elhelyezett 600 000 K betétet haladéktalanul mondják fel. Indítványát az igazgatóság elutasította, mire Bakossal együtt még az ülésen sürgős óvást emelt.

Mindennél váratlanabban hatott azonban, hogy a műépítést arról kellett értesíteni, miszerint a kaszinóépítéssel kapcsolatos valamennyi további teendőjét azonnal függessze

fel, mivel a Margitsziget Rt. a játékkaszinó létesítésére jogosító engedélyt nem kapta meg.

A sorozatos váratlan események hátterében a külföldi sajtó cikkei álltak, melyekből kitűnt, hogy a Margitsziget Rt. korántsem üdültetési akció, hanem ott mindent egyetlen kártyára, a játékbank rablóüzletének szédületes lehetőségére tettek fel. Egy szép napon minden kiderült. A Margitsziget Rt. urai egyenesen Lukács László magyar királyi miniszterelnök közbenjárását akarták igénybe venni egymillió négyszázezer korona lefizetésével az előzetesen beígért játékkaszinó-engedélyért.

A vihar a Margitsziget Rt. 1913. november 25-i igazgatósági ülésen tört ki (6. kép). Bár mindent elkövettek, a botrányt sem elkerülni, sem elodázní nem lehetett. Az igazgatói ülés rendkívül gyors összehívása ellen emelt óvás sem segített. Két nappal korábban ugyanis az Általános Forgalmi Rt. már megtartotta ezzel kapcsolatos ülését, s ezen szó szerint a következő határozatot hozta: „Kijelentjük, hogy az elnök úr előterjesztésében említett 1 400 000 K-t az ezen igazgatóság által képviselt Általános Forgalmi Rt. a sajátjából fizette... kijelentjük, hogy az esetre, ha 1 400 000 K hozzánk, illetve alább nevezett meghatalmazottaink kezeihez lefizettetik, úgy a margitszigeti kaszinó bérleti és ezzel kapcsolatos ügyeinkből folyólag sem a jelenlegi kormány és ennek tagjai, sem a királyi kincstár, sem a Nemzeti Munkapárt ellen semmi néven nevezendő kártérítést nem támasztunk. Kijelentjük továbbá, hogy a teljes szavatosságot elvállaljuk arra nézve, hogy ezen szóban lévő ügyből és az ezzel kapcsolatos kérdésekből folyólag a jelenlegi kormány és tagjaival, az előző kormány és tagjaival, a magyar királyi kincstár és a Nemzeti Munkapárttal szemben semmi néven nevezendő jogos igényt más nem támaszthat... Egyben az említett 1 400 000 K felvételére és általában ezen ügy véglegzésére felhatalmazzuk Gróf Hardegg János és Gróf Korniss Károly urakat, akiknek az ehhez szükséges meghatalmazásokat kiadjuk.”²⁵ A Margitszigetre tervezett nyilvános játékkaszinó bombaüzletét az arisztokrácia és a hozzájuk tapadt bel- és külföldi tőkepénzesek minden gátlás nélkül nyélbe akarták ütni. A hajdani királylány nevével fémjelezett társaság azonban kifelé és nyilvánosan mégsem szerepelhetett ilyen üzlettel. Ezt a mindenképpen jelképes szerepet vállalta magára az Általános Forgalmi Rt. Ide vándorolt az alapítási tőke nagy része is. De korántsem azért, hogy kamatozzék, hanem hogy a hatalom megvesztegetése biztosíttassék. Az Általános Forgalmi Rt.-ban ugyanazon úriemberek szerepeltek. De ez már természetesen egészen másképpen festett, mert ők ott így mégsem voltak azonosak szigetbéli önmagukkal. Az ügyet bonyolította, hogy a nem főúri üzletemberek a hosszan tartó huzavona során világosan felismerték, hogy a nagy üzlet, a „játékbarang” a kiobbant Lukács László-féle vesztegetési botrányt követően már nem valósulhat meg. Azok a bel- és külföldi pénzemberek, mint pl. Krausz Simon vagy Gerbeaud és Jaques Ormond, akik idejében rájöttek a konstellációkra, sietve kiléptek a szigettársaságból, nehogy üzleti jó hírüket kompromittálják.

A Margitsziget Rt. vezetősége 1913. november 25-i igazgatósági ülésén a látszat megvédelmezése érdekében cinikus és vitriolos határozatot fogalmazott: „... tekintettel mármost arra, hogy kifelé annak látszata foroghat fenn, mintha a fenti ismerttetett határozatban említett 1 400 000 K kérdésében a Margitsziget Rt. is érdekelt vagy részes lenne, az ebből előállható félreértések kikerülése érdekében kéri, hogy az igazgatóság jelentse ki, miképp ezen 1 400 000 K kérdésében a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.,

az Általános Forgalmi Rt. nem részes és nem érdekelt, és hogy ezen ügyből folyólag sem a jelenlegi kormány és annak tagjaival, sem az előző kormány és annak tagjaival, sem a királyi kincstárral, sem a Nemzeti Munkapárttal szemben semmi néven nevezendő követelése nincsen.”²⁶

A margitszigeti játékkaszinó engedélyeztetésével kapcsolatos 1,4 millió K megvesztegetés ügye szervesen kapcsolódott Lukács László munkapárti politikus, hosszú időn át volt pénzügyminiszter, majd 1912. április 22-ével kinevezett miniszterelnök személyéhez. Lukács a Munkapárt konzervatív szárnyának képviselőjében feltétlen támogatást adott Tisza István gróf, akkor parlamenti elnök, erőszakos, az ellenzék megtörését célzó akcióihoz s ezáltal magára vonta az ellenzék figyelmét s támadásait. S amint később kitűnt, Lukács László közéleti szereplésének feltárása „hálás” és nem remélt „gazdag” támadási anyagot nyújtott az ellenzéknek. 1912 őszén tehát a Margitsziget Rt. alapításának kellős közepén Désy Zoltán ellenzéki képviselő az egyetemi ifjúság egy összejövetelén Lukács Lászlót Európa legnagyobb panamistájának nevezte és azzal vádolta meg, hogy négymillió koronánál nagyobb összeget költött közpénzekből az 1910-es választás céljaira, amely a konzervatív-jobboldali munkapárt elsöprő győzelmét hozta a liberális és baloldali pártok felett. Károlyi Mihály gróf nyílt levélben vádolta meg Lukács Lászlót, melyben kijelentette, hogy „... meg nem engedett eszközökkel csikart ki pénzeket a legimmorálisabb módon az állam pénztárából és ezen vásárolta össze a parlamenti többséget”. Gróf Hadik János a felsőházban tiltakozott olyan férfi közéleti szereplése ellen, aki „... állami szerződések megkötése alkalmával milliókat sarcolt ki egy pénzintézetől a pártkassza részére”. Désy később, 1913 tavaszán megismételte támadásait Lukács ellen, aminek következtében az ügy bíróság elé került.

A hosszan – több fórumon át – elhúzódó bírósági tárgyalások során kitűnt, hogy Lukács valóban felvette a 4,8 millió K összeget a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-től a sójövédéki monopólium ismételt meghosszabbítása fejében és azt a munkapárt céljaira fordította. Lukács egyéni tisztességét az ítélet nem érintette, de az tényként derült ki, hogy a sószerződés koncessziójáért a Magyar Banktól kapott pénzek és más ügyekért kapott províziók a munkapárt kasszáját gyarapították. Lukácsnak az ítéletet követően, 1913. június 10-én le kellett mondania, de továbbra is megmaradt a munkapárt elnökének, az ellenforradalmi rendszerben pedig főrendiházi taggá nevezte ki Horthy kormányzó és több pénzintézet igazgatóságának tagjaként működött. Lemondását követően a támadások megszűntek ellene, mert Lukács nyíltan megfenyegette a képviselőházban az ellenzékét, hogy feltárja a közpénzek felháborító kezelését az 1906–1910 közötti koalíciós kormányzat időszakából, ami egyszerre lecsendesítette támadóit s ezáltal megmaradhatott továbbra is közéleti-kormányzati tényezőnek.

Lukács bukása után robbant ki az agyonhallgatott Margitsziget-botrány. A két ügy szereplői, hasonlósága nem kétséges. Ugyanaz a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. a Margitsziget Rt. részvényeinek ura, ugyanaz a miniszterelnök – 1910-ben ugyan csak pénzügyminiszter –, ugyanaz az eljárás is. A Magyar Bank 1910-ben befizetett pénzéért megkapja a Magyar Királyi Sójövédék vezérügynökségét, a sókereskedelem és feldolgozás országos monopóliumát, de a bank szerzi meg az Államvasutak gépgyárának vezérügynökségét is, ami által közvetítőként beékelődve az állami gépgyár és a fogyasztók közé, ugyancsak nem kis haszonhoz jutott. Kézenfekvő a hasonlóság a szigeti játékkaszi-

nőügyben is. Lefizetik a pénzt, megkapják a szerencsejáték magyarországi monopolszerű koncesszióját. Nem a két érintett félen múlt, hogy ez az ügylet – Lukács bukása miatt – már nem sikerülhetett.

A sziget urai még ezek után sem tettek le a játékbank vágyálmáról. A kaszinóépület káprázatos tervei fejében Körössy Albert hazai és Camoletti svájci műépítészeknek – 120 000 K-át utaltak ki azzal, hogy azt „előlegként tekintsék azon esetre, ha a kaszinó-építkezés mégis kivitelezésre kerül”. Ezt követően Hoepfner Guido építési szakértő véleményét 21 674 K 63 fillérrel díjazták.

Közben megjelent a szigeten a magát titokzatosan „svájci csoport”-nak nevező érdekeltek képviselőiben bizonyos Várady ügyvéd. Az előírásoknak megfelelően a részvények 1/8-át letétbe helyezve – a törvényes határidőn belül – a közgyűlés összehívását kérte. Várady egyidejűleg az igazgatóság több tagja ellen hűtlen kezelés és egyéb bűncselekmények miatt a Budapesti Királyi Ügyészségen büntető feljelentést tett.²⁷ Az igazgatóság berkeiben óriási riadalom támadt. Magyar Lajos igazgatósági tag felszólalását követőleg kitört a pánikhangulat. Bejelentette ugyanis, hogy tekintettel a Margitsziget Rt.-nál beállott változásokra, továbbá arra, hogy a közelgő közgyűlésen a társaság sorsát érintő nagyfontosságú határozatok várhatók, az őáltala és a Pfyffer által képviselt Ritz-csoport közreműködése feleslegessé válik. Ennek folytán egyidejűleg (1914. január 7-én) mindkettőjük igazgatósági tagságát a Részvénytársaság rendelkezésére bocsátja.

Tény, hogy a Margitsziget Rt. igazgatása csáki szalmája lett. A Burcher Ferenc vezérigazgató helyettesítésébe csöppent Molitorisz Gyula szigeti felügyelő hajmeresztő tényeket jelentett be. A trezorkulcsot az ügyvezető igazgató sohasem tartotta magánál. Annak kezelését a pénztárosra bízta, akárcsak a jegykészleteket. Az Rt. üzleti könyvei sohasem voltak elzárva. Így fennállott az a veszély, hogy azokhoz bármikor bárki hozzáférhetett. Az okmánytár összevissza volt dobálva, és a legfontosabb okmányok nem voltak a helyükön. A gombamódra elszaporodott szabálytalanságok mellett napvilágra kerültek a Burcher által elkövetett személyi jellegű visszaélések is, aki kalandjait megkoronázva feleségül vette a Szent Margitsziget Rt. gépirókiasszonyát; legalábbis a „társaság terhére eszközölt” lakásberendezését ezzel indokolta. Gyanús üzelmei között szerepelt, hogy amikor arra kapott megbízást, hogy 400 000 K-át az Általános Forgalmi Bank Rt.-nál helyezzenek el Tiborral, azt nem oda, hanem az Általános Forgalmi Rt.-hoz juttatták. Ugyanide további 60 000 K újságpausálét. Illetéktelen eljárásuk következtében a Margitsziget Rt. 675 db forgalmi részvényt vásárolt feleslegesen; miáltal azt egymillió K-nál nagyobb összeggel megkárosították. Egy bizonyos dr. Lakatos Viktor 3000 K-ás munkadíjjal szerepelt a társaság elszámolásaiban, amit nevezett soha nem kapott kézhez, mert Burcher és Tibor igazgatók a pénzt elsikkasztották.

Miután a játékkaszinó ügye nem volt „pillanatnyilag” aktuális, az általános figyelem a Margitsziget partfeltöltése, egyesítése, az új nagy területek révén elérhető profit felé fordult. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa azonban ekkorra már elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Margitsziget Rt. körmére nézzen; márcsak azért is, nehogy a világgá kürtölt botrányok ódiума ráháruljon. A partfeltöltés el sem sorolható fondorlatos fordulatai során a Gregersen cégen kívül nemcsak a Walla József Cementárugyár Rt., hanem a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. is szerepelt. Közöttük a „Pontozatok” című irat szerint a kereken 200 000 K-ás vállalkozási nyereség úgy oszlott meg, hogy abból az

oroszlánrész, és pedig 45% a banknak, a Margitsziget Rt.-nak 15%, a többi 40% pedig egymás közti egyenlő arányban a Gregersen és a Walla cégnek jutott.²⁸ Végül a hatóság avatkozott be. Sándor László rendőrtanácsos a befolyt összegekről és kiadásokról sürgős összeállítást követelt.²⁹ A társaság vezetősége megpróbálta menteni, ami menthető.

Közben kitört az első világháború, s a Margitsziget Rt. vonszolta a maga hétköznapijait. Jelentéktelen események tették színtelenné a társaság működését. Miután az orosz hadifoglyok ingyenmunkáját kiuzsorázták, őket a szigetről elvezényelték; így újabb ingyenmunkaerő után kellett nézni. A császári és királyi 4. utászászlóalj legénysége „engedélyt nyert, hogy a feltöltési munkálatokon naponta 3/4 4-ig gyakorlatokat tarthasson”.³⁰ A IV. Károly koronázásával kapcsolatos ceremóniális ünnepélyek idejére a Nagyszálló (amely akkoriban zárva tartott) pár napra üzembe állt.³¹ A szigeten ekkor hadikórház is működött. Egyben a legképtelenebb katonai és háborús rendezvényeket tartották itt meg. Ilyen volt például a Vörös Félhold rendezvénysorozat; valamint József főhercegnek a háborút propagáló hadikiállítását. Közben a Margitsziget Rt. urai szüntelenül panaszkodtak a háborús károokra és karitatív támogatásokra. Az igazság viszont az, hogy a felhánytorgatott 14 106 K jótékonyági kiadással szemben 851 995 K összegű vagyont herdáltak el a Fővárosi Pénzalapból. Szanalásukra a Közmunkatanács, a Belügyminisztérium s az államkincstár 6 millió K összegű kölcsönt szerzett, de ők nem érték be ennyivel, s 12 000 000 K-ra való felemeléséért folyamodtak. Közben Hardegg gróf meghalt, Horvatovich és Tibor pedig lemondtak. Új igazgatósági tag lett Szász József főispán, Balázs Béla, ómoraviczai Heinrich Ferenc, dr. Stein Emil és Szél Árpád, annak jeleként, hogy a Margitsziget Rt. részvénytöbbsége új tulajdonos, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kezébe került. A margitszigeti új vezérkara „a játékbank eszméjét végleg kirekeszti”. De nyomban hozzáfűzték: „Bízunk abban, hogy a bérbeadó Fővárosi Pénzalap, méltányolva eljárásunkat, enyhíteni fog a szerződésnek azon nyomasztóan terhes rendelkezésesein, amelyeket társaságunk alapítói a játékbankba vetett hitükben fogadtak el.”³²

A nép szigete a Tanácsköztársaságban

Az októberi forradalmat követően a fővárosba irányuló beözönlés igénybe vette a szigeti Nagyszállót is úgy, hogy a szobáknak átlag 80–90%-a állandóan el volt foglalva. Erre a nagy forgalomra az igazgatóság, a korábbi agónia után gondolni sem mert. Mindez annál feltűnőbb volt, mert – habár az utakat a szigeten úgy-ahogy rendbe hozták – a közlekedés nem volt megoldva. A változott viszonyok arra ösztökölték az igazgatóságot, hogy az alsószigeti kávéházat is rendbe hozassa.

Az új idők áramlatába a sziget is belekerült. A Margitsziget urai most már jónak látták, hogy a felsőszigeti vendéglős szerződését csak azzal a feltétellel hosszabbítsák meg, ha alkalmazottai ellátásáról a jövőben nagyobb figyelemmel fog gondoskodni. Ebből világosan következik az azelőtti bánásmód erősen kifogásolható volta és a forradalom nyilvánvaló hatása. A harcterekről hazatért alkalmazottakat a Rt.-nak vissza kellett vennie. A Közmunkatanács pedig József főherceg hadikiállítását takarította el a szigetről. Az itt immár nagy mértékben érdekelt Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nem

gondolt a legkisebb visszavonulásra sem. A kapitalista hozzáállásnak ékes példáját nyújtja a társaságban a Bank részéről felszólaló dr. Stein 1919. januári elmefuttatása: „A Kereskedelmi Bank – úgymond – amikor a margitszigeti bérletben érdekeltséget vállalt, akkor nagyrésztvényes társaival egyetemben azt az »etikai cél«-t tűzte maga elé, hogy tőkénének megfelelő gyümölcsöztetése mellett, a Margitsziget kifejlődését elősegítse, elsőrangú gyógyhelyet, kellemes szórakozóhelyet teremtsen a szigetből, hogy abból a főváros közönségének kellemes üdülnőhelye, az idegenforgalomnak egyik legjelentősebb bázisa váljék. A kitűzött célokat, azok elérését a háborús nehézségek erősen késleltették. Ezek a körülmények tették lehetetlenné azt is, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a feltöltést befejezhesse. A bérlőtársaság vállalkozása nem kockázat nélkül való; mutatják ezt a társaság eddigi veszteséges mérlegei, s ugyanezt mutatja a sziget állami kezelésének eredménye. A Kereskedelmi Bank azonban hajlandó az eddiginél is nagyobb mértékben vállalni a kockázatot, ha a társaság jogai mindenben és méltányosan respektáltak. A sziget fejlődésének kulcsa, a szerződés miként való értelmezése és kezelése. Ha a szerződést csak a rideg betűk szerint értelmezzük, a jó munka és a komoly siker helyett tespedést, eredménytelenséget fogunk látni; de biztos eredmény koronázza azt a munkát, amely a bérbeadó és a bérlő közös megértésén és állandó együttműködésén épül fel. A Kereskedelmi Bank nem fog a szerződés rideg betűihez ragaszkodni ha nyújtani kell a sziget fejlesztése érdekében, csak akkor ragaszkodik azokhoz, ha a vállalat szerződésszerű jogainak védelméről van szó. Ha a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a bérlőtársaság közt harmonikus lesz az együttműködés, akkor a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársasággal egyetemben a köz is élvezni fogja annak gyümölcseit, és pedig ideális arányban azért, hogy a közönség a sziget szépségében és fényében fogja gyönyörűségét látni, anyagilag pedig a kincstárnak a bérleti szerződésben biztosított haszonrészesedése, valamint azért, hogy a szerződés lejártával az eszközölt beruházások révén az állam jelentékeny értékkel gazdagodni fog.”³³ Ez a nyilatkozat tipikus fogalmazatát adta a polgári korszakban kiteljesedő gyakorlatnak. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vállalkozásai útján profitját kívánta biztosítani. Ami pedig a Margitsziget Rt. működését illeti, azt korántsem a hasznos befektetések miatt vezetett veszteséges eredményre, hanem a játékbankkal kapcsolatosan két kézzel szórt baksisok, a rengeteg sikkasztás és uzsora miatt. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, alapszabályszerű céljaihoz híven „spekulált”. A szerződés nem betű szerinti értelmezése az eljárásban, majd mégiscsak betű szerinti értelmezése a Bank jogai tekintetében világosan tükrözi az elérendő célt.

A későn józanodó Közmunkatanács végül könyveinek és levelezésének bemutatására kötelezte a Margitsziget Rt.-ot. Kitűnt, hogy a szigeti urak még mindig kétféle mértékkel mértek. Az általános drágulásra való tekintettel például dr. Czysewsky Gyula főorvos részére, 1918. május 1-ig visszamenő hatállyal negyven százalékos fizetésemelésnek számító drágasági pótléket engedélyeztek, de a főkertész fizetésjavítását már nem.

Az 1918. november 16-án kikiáltott Magyar Köztársaság már működésének tizedik napján izgalmas színjáték befejezésével rendítette meg az igazgatóságot. November 25-én a három és fél éven keresztül elhúzott perben hozott ítéletet a volt Budapesti Királyi Törvényszék, de ezúttal már „a Magyar Népköztársaság nevében”. A dr. Farkasházy Zsigmond ügyvéd által képviselt Spahlinger Hermann, a Hotel Office elnöke és

Ormond Jaques bankár genfi lakosok, továbbá dr. Várady Gábor ügyvéd által képviselt Gerbeaud Emil budapesti lakos felperesnek dr. Forbáth Tivadar ügyvéd által képviselt Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. budapesti bejegyzett cég alperes ellen közgyűlési határozatok megsemmisítése és járulékai iránti perben az alperes szigeti társaság 1913. és 1914. évi üzleti mérlegeit megsemmisítette és egyben 6290 K perköltség és szakértői díj megfizetésére kötelezte az alperest. Az ítélet bírói indokolása – a szakértői véleményeket elfogadva – megállapította, hogy „az Általános Forgalmi Részvénytársaság mérlege 1913-ban már tetemes veszteséget mutatott ki, aminek következtében alperes a nevezett társaságnak birtokában volt részvényeit már csak kisebb értékkel vette fel a mérlegekbe, de egyfelől még mindig jóval nagyobb (300 helyett 500 korona) értékben, mint amily értékben az Általános Rt. mérlege alapján felvehető lett volna; másfelől pedig ennek ellenére egész összegében vette fel a nevezett társaság elleni követelését, jöllehet annak behajthatóságát már az a köztudatban volt körülmény is kétségessé kellett hogy tegye, hogy a kormány az Általános Forgalmi Bank által nagy költségbefektetéssel tervbe vett játékbank létesítését meghiúsította. Fokozott mértékben állanak mindezek a körülmények az 1914. évi mérlegre nézve, amelyeknek megállapításához az Általános Forgalmi Rt. romlását előidézett körülmények s ennek a társaság vagyoni helyzetében beállott rosszabbodás még inkább érzékelhetőek voltak. – Kétségtelen tehát, hogy az alperes társaság közgyűlése a mérlegek megállapításánál az Általános Forgalmi Rt.-gal összefüggő tételek tekintetében megsértette a Kereskedelmi Törvény 1875:XXXVII. tc. 99. § 1. pontjában felállított azt a szabályt, hogy a társasági vagyon az egyes tárgyak valóságos értékének megfelelően veendő fel; ennél fogva a mérlegeket megállapító határozatokat meg kellett semmisíteni.”³⁴

Az említett bűnvádi feljelentés ügye már sokkal inkább ólomlábakon haladt. Ebben a szigeti grófok kimerítettek minden hazai jogszolgáltatási fórumot, részben, hogy elodázzák, részint, hogy valamennyi fórumon egyre csorbuljon Damoklész kardjának éle. Az említett eljárások során dr. Kallós Henrik ügyvezető képviselte a szigetet, s számolt be a bűnügy ügyészségi, törvényszéki vizsgálóbírói, vádtanácsi, majd ítéltáblai állásáról a szigeti közgyűlésnek; amely – mintha körülötte mi sem zajlana – elrendelte, hogy a szigeti kertésznek, munkadíja fejében még Chorin Ferenc mamuttőkés házi díszkertjét is rendben kell tartania s a víztoronnybéli lakásaikból az ott megbetegedő alkalmazottakat kidobatta.

A vezetőség kebelén belül csak az 1919-es esztendő beköszöntével észlelhető a bomlási folyamat. Egymás után nyújtotta be lemondását öt igazgatósági tag.³⁵ Februárban a Közmunkatanács két delegáltja közül előbb Garancsy s rövidre rá Bakos is elhunyt. Az új idők áramlatainak megfelelően a szigeti munkások, alkalmazottak és tisztviselők bérezésével kapcsolatban sor került a kollektív szerződések bevezetésére. A januárig visszamenő hatályú szerződéseket a kényszerhelyzetbe került igazgatóságnak tudomásul kellett vennie, éppen úgy, mint a rekvirálásokat. Mindezek a körülmények érzékeny veszteségeket okoztak a sziget urainak. Ráadásul a Központi Lakáshivatal a margitszigeti úgynevezett Kisszállodát, az alsószigeti igazgatósági épületet és a sziget több bútorozott lakását lefoglalta. Kallós igazgató ellenakciói hatástalanok maradtak.³⁶

1919 márciusának első felében a Margitszigeti Alkalmazottak Beszerzési Csoportja részére „a szükséghez képest, de maximálisan” 50 000 K forgótőkét engedélyezett az

Igazgatóság. De Kallós ügyvezető részére is megállapítottak, január elsejéig visszamenő hatállyal 24 000 K fix fizetést és 12 000 K drágasági pótlékot, míg nyereségrészesedését 6000 K-ban „garantálták”. Viszont megfeledeztek arról, hogy magát a tékozló igazgatóságot rövidesen senki sem garantálja. (Kallósné szigeti virágüzletével kapcsolatosan úgy döntöttek, hogy azt „a békekötést követő egy éven belül lesz köteles eladatni vagy megszüntetni”.) Terveik szerint a Nagyszállóban csakis „betegek és hozzátartozók” kaphattak volna lakást; gyakorlatilag biztosítva, hogy a fürdőorvos se járjon rosszul. Végül megjelent a főváros szervezetének ideiglenes módosításáról szóló VII. néptörvény. Ez a jogi vívmány megszüntette a Fővárosi Közmunkák Tanácsát és a szigetet a fővárosnak juttatta vissza.

*

1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltását követően az ideiglenes állapot megszűnt a Margitszigeten. A sziget az összes gyógyfürdővel együtt a Népjóléti Népbiztosság hatáskörébe került, amely a főváros pazar szigetét a Központi Munkás- és Katonatanácsra bízta. A Tanácsköztársaság budapesti népbiztosainak egyik legelső intézkedése az volt, hogy március 27-én megszüntették a szigeti beléptídját. Az erről intézkedő rendelet Fővárosi Közlönyben közzétett szövege a következő:

52.522/1919–XVI. szám.

A Margitsziget területének a nép számára való díjtalan megnyitása.

A főváros népbiztossága elrendeli, hogy a Margitsziget területére is mindenki díjtalanul léphet, úgy hogy a sziget teljes egészében ezután a nép rendelkezésére áll.

Megbízuk a városgazdasági ügyosztályt, hogy ennek a rendelkezésnek végrehajtásáról haladéktalanul intézkedjék.

Budapest, 1919. évi március 28.

A főváros népbiztossága:

Preusz,

Vince

A sziget kapitalista urinak későbbi kesergéseiből ismeretes, hogy az így elmaradt hasznuk kerek egynegyed millió K-át tett ki. Természetesen a forgalom minden addigit messze felülmúlt.

Merőben új élet indult meg a szigeten. „Ahol azelőtt raccsoló mágnások, ingyenélő dzsentrik grasszáltak, az 1919. évi tavasz ott találta a szegény embereket. S mindez azon a Szent Margitszigeten történt, amely a rafinált élvezetekkel megédesített helye volt a gazdagoknak, ahol piperkőc, kivasalt, kifent ficsúrok, csipkés és ékszeres dámák suhogtak kedvenc randevúikra. És ez a tavasz – amelynél szebbet, vörösebbet addig még soha nem értek meg a kizsákmányolt proletárok³⁷ – mindenütt meghozta a változást.” A szigeten egymást követték a proletárünnepélyek, amelyek közül kiemelkedett az 1919. április 13-i. Ezen a napon vörös díszet öltött magára a Margitsziget, ahol a nagyurak a „harminkétlevelű bibliá”-nak s a rulettnek akartak templomot emelni. Az említett ünnepély vasárnapra esett. A tömeg már déli tizenkét órakor özönlött a bejárat felé, ahonnan eltűntek a jegyváltó bódék. A fedett sétányon nagy tábla hirdette: „Minden a miénk!”, „Világ proletárjai egyesüljete!” Az elemi és polgári iskolák az egész fővárosból

és a környékből már a kora délutáni órákban a kijelölt játszóterekre vonultak, míg a középiskolák a Magyar Atlétikai Club telepét szállták meg. A vörös vadászezred zenekara felváltva a Marseillaise-t és az Internacionálét játszotta. A sziget más helyén a népet harminchatodik Rácz Laci zenekara szórakoztatta. A szünet nélkül folyó mulatságok és a zene mellett a hangulat felejthetetlen emléket hagyott a résztvevőkben. Az iskolás gyerekek alkalmi kórusai kispajtásaik részére rögtönöztek műsort. Testületileg vonultak ki a gyárak, üzemek és a főváros minden jelentősebb intézménye, a postásoktól a szakszervezetek küldöttségéig. A tömeg szünni nem akaró éljenzés közepette Preusz Mór, Dienes László és Vincze Sándor budapesti népbiztosok tartották meg viharos lekésedést felidéző szónoklataikat, míg a sportpályákon ifjúsági versenyeken mérték össze erejüket a fiatal csapatok és versenyzők.³⁸ Munkaszüneti napokon a főváros lakosai, a gyerekek pedig a hétköznapiakon is özönlöttek a szigetre, ahol egyre több meglepetés várt rájuk. Az ellenforradalmi Magyarország krónikásai utólag mindent elkövettek e ragyogóan szép napok emlékének bemocskolására. 1919. május elsejével kapcsolatban például könyveikben leírták: „A trónra emelt nép... leszaggatta a virágokat, letördelte a gallyakat... a hídfőnél elszedett virágokat és gallyat negyven kocsidérékkal vitték a szemédtombra.”³⁹ Mi azonban inkább hiszünk Krúdy Gyulának, aki szakavatott tollával elfogulatlanul és élethűen írta le a budapesti proletárgyerekek tiszta önfelédlt boldogságát a mesék tündérszigetén.⁴⁰

A Népjóléti Bizottság, amikor a szigetet a Központi Munkás és Katonatanács kezelésébe adta, fenntartotta magának a jogot, hogy oda egy strandfürdőt építsen. A fürdő elkészült és rövid időn belül 238 733 K felesleget tudott felmutatni; mert nem voltak igazgatósági részvényes tagok, akik ezt az egynegyed millió K-át elherdálják.⁴¹ De számos egyéb körülmény, eredmény és adat emelkedik ki a tanácskormányzat ésszerű szigeti kormányzatának vonatkozásában. A lóvasút akkorra már sok tekintetben elavult, és a korhadó, hiányos sántalpak, a vágánykoronák kopása folytán életveszélyessé vált. Vonala az idillikus nyugati parton, megejtően bájos környezetben haladt észak–déli irányban. Pontos felezésénél kiterőállomás volt. Ezt kedvelték legjobban a gyerekek, mert a két lófogatú kocsit itt találkozott. Korábban a lóvasúti üzem biztosítására csak toldozó-foltozó intézkedések történtek. A munkáshatalom 630 folyóméter vadonatúj vágányzatot építtetett meg. Ezen felül a további 1260 méteres vonalszakaszt korszerűsítették, a váltókat kicserélték. Ezekre a munkákra többet áldoztak, mint amennyi három teljes évi lóvasúti bevétel volt. Ugyancsak rendezték az ásványvízüzem helyzetét. Ezt a szigeti létesítményt a bérlők úgy működtették, hogy annak csatornavezetékeiről nem gondoskodtak. Itt is az elérendő minél nagyobb profit lelkesítette a bérlőt, akinek korántsem fűződött érdeke az üzem állagának megőrzéséhez. Az ásványvízüzem elavult és eldugult csatornáit ugyancsak a tanácskormányzat fővárosi szervei javították ki, természetesen az üzem palackozó és egyéb gépi berendezésének kijavítása is megtörtént. Általában generáljavításokat hajtottak végre a szigeti létesítményekben. Az alkalmazottak részére beszerzési üzemet létesítettek.

A Magyarországi Tanácsköztársaság gazdasági politikájával mindenekelőtt a legkiáltóbb igazságtalanságok megszüntetésére, a legfőbb ellentmondások felszámolására törekedett.⁴² A bankokat és a gyárakat szocializálták mindenekelőtt. A nagy feladatok és gondok közepette a szigeten magát szociáldemokratának valló Kallós István igazgató

gátlás nélkül menthette a részvénytársaság érdekeit, hogy ezzel aztán a későbbi időkre magának érdemeket szerezzen.⁴³ A Kallós mesterkedései nyomán elszabotált tanácskormányzati kezdeményezések és szociális jellegű törekvések közül meg kell említenünk, hogy a Felsőmargitszigeten szanatóriumkórház létesült volna, ha az ügyvezető igazgató ellene nem szegül. A Szociális Termelés Népbiztossága az Ásványvízüzemet külön szocializálni kívánta, és ott egyben alkohorpótló italok gyártását tervezte. Sőt már gyártott is ásványvízzel kevert málnaszörpöt.⁴⁴ A helyén hagyott Kallós igazgató azonban mindent megakadályozott, még az olyan intézkedéseket is, mint a szigeti mosodának a lipótvárosival történő egyesített szocializálását.

A proletárdiktatúra alatt a Margitsziget felszereléséből és berendezéséből semmi el nem vezett. Ezt a tényt Kallós István az ellenforradalom felülkerekedésével úgy állította be, mintha ezzel kapcsolatban veszélyes harcok sorozatát kellett volna megvívnia a kommunistákkal.

A Margitsziget Rt. története az 1919–1926. években

A Tanácsköztársaság külföldi intervencióval – román megszállás stb. – történő megdöntése után, 1919. szeptember 12-én, a Minisztertanács kimondta, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa fenntartásával, a főváros közigazgatásának rendezésével kapcsolatban, a Margitszigetről a törvényhozás fog véglegesen dönteni. Így visszaállt az 1919. január 29. előtti status quo. A Közmunkatanács elnöki székébe visszaültették a félretett Polónyi Gézát. A Szent Margit-sziget igazgatósági tagságáról – miniszterré történt kinevezése folytán – lemondott Heinrich Ferencet újból visszahívták. Az új vezetőségnek minden gondja oda irányult, hogy pozícióját erősítse. Ennek egyik gyakorlati előfeltételét abban látta, hogy az adminisztrációt kézben tartó és a részvénytársaság ügyeit első kézből ismerő Kallós Istvánt teljes bizalmukba fogadva ügyvezető igazgatói hivatalában megerősítse. A tisztviselői fizetéseket 40–50%-kal emelték fel. A beléptidőjüket szedő hídvámoló személyzet családi pótlék kiutalására irányuló „esedezései”-t azonban nem tartották teljesíthetőnek.

A hídvám visszaállítását követően mindent elkövettek, hogy a munkáshatalomnak még a nyomait is eltüntessék. Egyidejűleg igyekeztek az eseményeket úgy megnyergelni, hogy a legkülönbözőbb eredményeket kicsikarhassák. Így mindenekelőtt a bérleti díj mérséklésére törekedtek, hivatkozva a Tanácsköztársaság ideje alatt elmaradt üzleti haszonra. A bérleti szerződés revíziójáról Kallós szinte önállóan tárgyalt Krammer Kászonyi Károllyal, akit a Közmunkatanács az elhalt Garancsy helyére delegált.⁴⁵ A strandfürdő építésével kapcsolatban Kallós nem győzte eléggé mosni a kezeit, egyre hangoztatva, hogy ő arról hivatalosan nem bírt soha tudomással; őt senki nem tájékoztatta, sőt „ha valahol előfordulna is erre vonatkozó adat, az tévedés” lehetne.⁴⁶ A szigeten elrendelt szükségmunkálatokat az egyre katasztrofálisabb arányokat öltő munkanélküliség követelte meg. Az igazgatóságot kellemetlenül érintette az azzal kapcsolatos 120–150 ezer K-át kitévő kiadás; jóllehet ez az összeg a beruházások alig másfél százalékát tette ki. Minden áron szabadulni szerettek volna tőle. Az erdélyi menekülteken úgy segítettek – a maguk receptje szerint – hogy a szállodát nagylelkűen „átengedték”

részükre, csupán a teljes költséget igényelték a földönfutóktól. De még ennek a nemeslelkűségnek a tartama is arra a négy hónapra korlátozódott, amikor a szálloda forgalom híján egyébként zárva szokott lenni (dec. 1. és apr. 1. között). A sziget állapotaira vetett fényt a III. kerületi előljárási rendbírsága a szigeten tapasztalt felháborító elhanyagoltság miatt. Az időközben diákkothoni célokra igénybe vett igazgatósági épületet felmondták, hogy oda a korábbi rendőrfelügyelőt visszatelepíthessék.

1919. december 12.-ére meghirdették a rendes évi közgyűlést. Bár a mérleget 848 170 K veszteség terhelte, a felügyelő bizottság a számadást rendben találta.⁴⁷ Az igazgatóság kimutatta, hogy az 1913. évvel szemben az 1918. évi majdnem egymillió látogató utáni hídpénzbevétel megháromszorozódott; a szállodák bevétele pedig az ötszörösére szökött; jóllehet ezúttal a vendégek száma alig felével haladta meg a békebeli forgalmat. A fürdők használatának 150%-os látogatottságával szemben a bevétel az előzőeknek a hatszorosára emelkedett.

A Fővárosi Közműkák Tanácsa 193 pontba foglalta mindazokat a javítási és karbantartási munkákat, amelyeket a bérlőtársaság már évek óta elmulasztott.⁴⁸ Kifogásolták, hogy az óvadék fejében letett és végképp elértéktelenedett 228 000 K címletű hadikölcsön-állampénztárjegyeket a mérlegben árcsökkenés nélkül szerepeltették; holott ezeket a kötvényeket már a tőzsde sem jegyezte. Szemet szűrt, hogy az elszámolásokban Kallós rangos kocsiáztatásai évi százezer K-ába kerültek. A mindezekről utólag értesült Molitorisz Gyula, mint felügyelő bizottsági tag, aláírását a zárszámadásokról nagyóvatosan „tisztán formai okokból”, de sürgősen jónak látta visszavonni.⁴⁹ Az öntelt igazgatóságnak eszébe sem jutott ilyen csekélységek fennakadni; szorgos gonddal azon buzgólkodott, hogy a budai Horthy-bál alkalmára a Budai Vigadó helyiségeit díjmentesen kidíszítse.⁵⁰

1920 elejére viszont a Margitsziget Rt. kebelén belül mérgesedett el a helyzet. Legkirívóbb példája ennek a Molitorisz és Kallós közti viszony kiéleződése. Ebből az alapállásból aztán a denunciaciók végeláthatatlan sora következett. Egymást jelentgettek fel a legkülönbözőbb címeken; ürügyül hozva fel „a Tanácsköztársaság alatt a proletárdiktatúra érdekében elkövetett bűncselekmények”-et. Ennek következtében az egymás ellen folyamatba tett feljelentések alapján: izgatás, lázadás (jogtalan toborzás), gondatlanságból okozott emberölés, sikkasztás, személyes szabadság megsértése, magánlaksértés, lopás és orgazdaság címén folytak eljárások. Majd aszerint, hogy ki és mikor szerzett tudomást az ellenfele akcióiról, indultak meg a viszontfeljelentések, a hasonló cselekmények sorának vádja, valamint az ezzel járó hatóság előtti rágalmozás miatt. Az épületes marakodás az államrendőrségen, sőt a megszálló román katonai parancsnokság előtt indult meg; folytatódott a Budapesti Büntető Járásbírószágon; új tények ismeretének alapján átterjedt a Budapesti Karhatalmi Főparancsnokságra. Belekapcsolódott a vizsgálóbíró, kiállt benne egy névtelen ébredő magyar; nyomozott az ügyben a Miniszterelnökség, a Honvédelmi, a Kereskedelmi, a Munkaügyi és a Népjelölti Minisztérium; végül kereken húsz esetben a Budapesti Királyi Ügyészség. Ezzel párhuzamosan viszont mindenki mindenkit igazolt: egyfelől a Fővárosi Közműkák Tanácsa és a Budapesti Magyar Katonai Körletparancsnokság Molitoriszt, míg másfelől a Margitsziget Rt. az „ellenálló” Kallóst. A türelmetlen elfogultság előszele azonban már

sejtette Kallós vesztét, akire végül „minden kétséget kizáróan” sikerült rábizonyítani, hogy hajdani iskolatársa volt Pogány József népbiztosnak.⁵¹

Molitorisz szorgalmazására a Közmunkatanács felszólította a Margitsziget Rt.-ot, hogy teljesítse a szerződésben vállalt kötelezettségét. A szigeti urak azt vetették ellen, miszerint a Közmunkatanács úgy tesz, mintha megfeleledkezne a világháborúról, a forradalmakról, a román megszállásról, amiért mind nem a részvénytársaság a felelős. Végeztesse előbb el a tanács a feltöltési és partvédelmi munkákat – amikre kötelezte magát – ők majd csak azután készítenek megfelelő terveket. Az igazgatóság nem vette még akkor észre a feje felett tornyosuló viharfelhőket. A baj árvízzel köszöntött 1920-ban a szigetre. Másfajta árral fenyegetett az infláció. A kilátások a lehető legrosszabbak voltak. A Tanácsköztársaság által kezdeményezett és akkorra felépített strand üzembehelyezése tárgyában a Margitsziget Rt. a Közmunkatanáccsal és a Népegészségügyi Minisztériummal a szükséges tárgyalásokat lefolytatta. De a megfelelő folyamoktrási és egyéb intézkedések elsikkasztásával nyitotta meg a strandot. Mulasztása halálos áldozatot is követelt.⁵² A kínos ügyet úgy simították el, mintha a mulasztásokat még a tanácskormány alatti adminisztráció követte volna el. Mindössze annnyi haladást tudtak felmutatni, hogy a szigetre motorcsonak-járatokat állítottak be és kezdeményezték, hogy a Nagyszállóba a szigeti forrásvizet bevezessék.⁵³

Május 5-én Kallós helyett Tárnoky Miklós lett az ügyvezető igazgató, aki később megkapta a vezérigazgatói címet. Feltűnik az igazgatóságban Perényi Zsigmond nyugalmazott miniszter, Temple Rezső államtitkár és még néhányan újak. Az 1920. évi mérlegben 3,1 millió K-bevétellel szemben 4,5 millió K-ás kiadás áll. A levéltári anyagból feltárt titkos bejegyzések és ceruzajavítások alapján megállapítható, hogy a mérleg hídvám-adatait manipulálták. Mivel a szigeti belépő állandóan drágult, és így a jövedelem magas volt, azt 40%-kal önkényesen csökkentve a mérleget meghamisították, akárcsak a hadikölcsönkötvények beállításával. A sziget bérleti díját sikerült még mindig az 1913. évi 250 000 K-ás szinten tartani. Célul tűzték ki a sziget luxus helyévé való kiépítését, bízva abban, hogy az úri közönség így rájön, miszerint felesleges a pénzt külföldre vinnie. Elhatározták, hogy az ásványvízüzem termelését az addigi 700 ezer palackról másfél millióra növelik. Dr. Dombora Árpád 1921 májusában különös bejelentést tett, miszerint „már nemcsak a saját fehérenemünket, hanem idegen tömegek mosását is vállalhatjuk” – modotta.⁵⁴ Az úri közönség teherbíró képességére valóban jól spekuláltak, mert bár az árakat szüntelenül emelték, a szigetlátogatók azt meg sem érezték. Az ellenforradalom szociális gondoskodásának iskolapéldáját is a Margitszigeten állították fel: Magyarországon összes köztisztviselőjének felkarolására egy ingyenszobát, gyógykezeléssel ajánlottak fel; a fürdőjegyet azonban már csupán húszszázalékos kedvezménnyel bocsátották a beutalt rendelkezésére. Ugyanakkor az ellenforradalmár Wild József szolgálaton kívüli vezérkari százados, nemzetgyűlési képviselőt vezérigazgató-helyettesé neveztek ki. Jacobi Ágost szolgálaton kívüli utászkapitányt pedig kertészeti felügyelőként alkalmazták. Fogadkozásaik ellenére a szigetet elhanyagolták, s egy nagyobb leltárihiány is kipattant a sajtó révén. Az új vezérigazgató felháborodásában a következőképpen fakadt ki: „a részvénytársaságnak nem lehet feladata, hogy azt a leltárt, amit hatvan esztendő múlva kell majd visszaadnia, kínos pontossággal fenntartsa”. A mosakodásra egyébként minden okot megadtak, ha károkat kellett elszámolni. A proletárdiktatúra már messze volt, így

még az egyházat is célba vették. Erre az adott impulzust, hogy a Katolikus Szövetség egyik zárandoklatánál „az ültetvények és gyepek a legnagyobb fokon rongálódtak”. Visszás volt viszont, hogy amikor a „szent” királylány tiszteletére rendezendő további zárandoklatok megtartása elől egyszer s mindenkorra mereven elzárkóztak, Szent Margit nevét változtatlanul cégérül hagyták meg maguknak.⁵⁵ A mérlegegyenlegeket tovább manipulálva szépíteni kezdték. Vesztükre, mert jött a vagyonváltságadó. Ezen aztán akként segítettek, hogy a haszonból, különböző pótbetűhűzők címén 362 000 K-át levontak. Közben a részvényesek azon törték a fejüket, hogy miként lehetne a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál letétbe helyezett alapító részvényesi igazolványokhoz hozzájutni, s az azokban biztosított jogokat érvényesíteni.⁵⁶ 1921-ben a mérlegben sikerült félmillió K nyereségét kimutatni. A híd forgalma 1 003 061 főre emelkedett. Emellett 88 939 jármű is behajtott a szigetre. Az ásványvízüzem termelése 1 046 000 palackra növekedett.

1921. augusztus 5-én nyílt meg 8,2 millió K költséggel végleges formájában a Palatinus Strandfürdő. A 27 319 látogató 827 000 K váratlan jövedelmet biztosított.⁵⁷ 1922-ben 3,5 millió K-ás költséggel a víztorony aljában új tejszarnokot építettek. Bérelője a Budapesti Központi Tejszarnok Rt. volt. Június 24-én megnyílt a szigeti MAC-mozi. Az igazgatóság megkapta a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) rendezésében a Sziget északi csúcsánál megtartott galamblovásversenyek jövedelmének 6%-át is. A strandfürdő felügyeletére Osztian Olivér századost szemelték ki. Az ásványvízüzemhez gróf Batthyány Erzsébet nevét szerezték meg. Az ásványvíztermelés ettől függetlenül szökött fel novemberig 1 730 844 palackra.

1922 végén komoly nézeteltérések osztották a szigeti igazgatóságot két táborra. Arról volt szó, hogy követeljék-e az 1912. decemberi alapszerződés revízióját. A változott viszonyok közepette elkerülhetetlenné vált a régi bérleti szerződés módosítása. Az új szerződés a következőképpen rendelkezett. A fővárosi pénzalap a még 1912-ben megállapított hatvan esztendőre – tehát 1972-ig – bérbeadja a telekkönyvi tulajdonát képező szigetet valamennyi tartozékával együtt a részvénytársaságnak. Amennyiben időközben villamosvasutat létesítenek a szigeten, a Társaság azt tűrni köteles, és a megfelelő hat méter szélességű területsávot minden ellenszolgáltatás nélkül tartozik átengedni. A vasúti bérletekből nem részesedik és a lóvasút megszüntetése miatt kárigényt nem támaszthat. A sziget nyugati részén megfelelő kocsitűt és a pesti parcon is egy keskenyebb utat a saját költségén létesít. Az újonnan feltöltött területet 1926-ig parkosítja. A részletesen körülírt bruttó bevételek után fizeti a mindenkori évi bért, éspedig 8,5%-ot, de legalább 400 000 K-át. A Társaság csakis a Tanács előzetes engedélye alapján létesíthetett albérletet. A szigetet köteles a világhírű – hasonló rendeltetésű – köztertek, gyógyfürdők, üdülő- és szórakozóhelyek színvonalára emelni s az üzemet az egész évre kiterjeszteni. Az eddigi befektetéseken túl még további, legalább 135 ezer köbméter új építményt – az összes tartozékaival együtt – 1925-től 1934-ig előállítani. Ha közbejött akadályok folytán erre addig 500 millió magyar K sem elegendő, akkor annyi épületköbméter létesítendő, amennyi az összegből kitellik.⁵⁸ Az építkezésre általában a már feltöltött területeket jelölték ki. A 135 ezer köbméter meghaladó építkezéseket is, a Fővárosi Pénzalap tulajdonába átmenő ingatlanok miatt kellett nyilvántartani. A bérlo köteles volt az összes berendezést biztosítani és valamennyi terhet pontosan megfizetni.

Az új bérleti szerződést – azzal a módosító záradékkal, hogy a bérlő a 135 ezer köbméter építkezést legkésőbb 1937 végéig mindenképpen köteles előállítani – az előző napi minisztertanács határozata alapján 1922. december 23-án hagyta jóvá gróf Bethlen István miniszterelnök.⁵⁹

Közben a Margitsziget Rt. hangadói között Joanovich Pál, Jekelfalussy Zoltán, herceg Hohenlohe Károly Egon és mások tűntek fel, vagy kerültek előtérbe. A részvényesek között pedig rangadó helyet foglalt el Lóránd Henry, Hoffmann Gusztáv és Dicker Zoltán. De nagymennyiségű részvénnyel rendelkezett már az inflációs jellegű alaptőke-emelések következtében az időszak derekától a Magyar–Amerikai Bank, a Hazai Bank Rt. és a Magyar–Amerikai Bank utóda a Magyar–Német Bank Rt. is, amely a társaságban – a legkisebb feltűnést is kerülve – dr. Dombora Árpád útján képviseltette magát.

1923-ban számottevő eredmények születtek a sziget fejlesztése terén. Megkezdődött a strandfürdő bővítése egy 350 személyt befogadó termálmedence építésével. Egyedülálló volt ez akkor a maga nemében, amelyről a külföldi vendégek is elismeréssel nyilatkoztak. A létesítményt a Közmunkatanács az Rt. kötelező beruházásai közé tartozónak ismerte el. A társaság a lóvasút megszüntetését is elhatározta, de erre végül ekkor még nem került sor. Az Országos Magyar Galamblovó Egyesülettel kötött szerződés alapján az év nyarán a sziget felső csúcsánál megkezdődött a galamblovó versenyek céljaira is alkalmas klubház építése. Ugyanebben az esztendőben építette fel a Nemzeti Hajós Egylet a maga végleges klubházát (addig ugyanis az Egyletnek csupán egy úszóháza létezett). 1923-ban alakult meg a Sziget Club, mint társadalmi egyesület.

A Margitsziget Rt. komoly pénzügyi művelet előtt is állott. Elkerülhetetlenné vált ugyanis a nagyobb arányú alaptőke-emelés. Ennek sikeres keresztülvitelétől az akkori inflációs viszonyok közepette úgyszólván a Társaság egész jövője függött. Így kapcsolódott be a részvénytulajdonosok között már jelenlévő Magyar–Amerikai Bankon keresztül egy olyan tőkeerős pénzcsoport, amely biztosítani tudta az Rt. fejlődését.

Az új vezetés, külföldi mintára olyan kombinált fürdőjegyeket hozott forgalomba, amely árában benne volt a hídpénz s a lóvasút menetdíja is. Ez az intézkedés előnyösen éreztette hatását. Azok a táncestélyek, amelyek a Nagyszállóban rendszeres hangversenyekkel egybekötve élénkítették a téli szórakozásokat, vonzóvá tették a szigetet a főváros igényesebb körei részére. Kezdett a Margitsziget divatba jönni, és sikk lett a téli estéket ott tölteni. Ennek a strandlátogatásnak következtében a hídforgalom a másfél-szeresére emelkedett. A vezetésbe akkoriban bekerült új közhivatalnokok végeredményben nem voltak mások, mint a minisztériumok és a székesfőváros magas rangú új vezető emberei. Ehhez járultak még a Nemzeti Hadsereg tisztjei, akik a Nagyszállóban pezsgőztek, és szidták azt a Trianont, amelyre a milliók nyomorának okát hártották.⁶⁰

A társaság mérlege, első ízben fenállása óta, 1923-ban úgy lett nyereséges, hogy az előző kerek évtized deficitáthozatát egyszerűen leírták. Az így kiügyeskedett nyereségnek teljes egyharmadát osztotta fel maga között az igazgatóság. Az alapítók valósággal felezték a haszonból. 1924-ben az eredmények tovább javultak, bár a gazdasági helyzet a pénzromlás nyomán mindnagyobb mértékben romlott. Ebben az esztendőben a Társaság beruházási terveit maradéktalanul teljesítette. A termálstrandfürdő területén két újabb fürdőmedencét helyeztek üzembe, déli részén ízléses szökőkúttal kiképzett tuso-

lómencedét építettek. A közönség mindezt örömmel fogadta. A fürdőt egyre jobban látogatta. A Társaság a Tanáccsal abban állapodott meg, hogy a Nagyszálló szobaszámát, termálfürdőkkel is ellátott új és fényűzően kiképzett lakosztályokkal bővíti. Az év folyamán a lóvasút villamosítását elvetve, autóbuszokat állítottak be a szigeti forgalom lebonyolítására, amelyek a Lipót körüti Margithídfo és a szálloda között közlekedtek.⁶¹ Kiemelkedő zenei élményeket is nyújtott a sziget. Az Operaház és annak zenekara, valamint az amszterdami versenyen azévében résztvevő dalárdák rendeztek nívós hangversenyeket a víztoronynál. A hídforgalom növelése érdekében a szénsavas fürdőket a Nagyfürdőben is bevezették. E gyógytényező forgalmát az autóval, autóbusszal és lóvasúttal kombinált jegyek mozdították elő. A bevételek fokozása érdekében ismét megkezdték az ásványvíz vidékre szállítását, amely a háború alatt mindvégig szünetelt.

Még 1922-ben nem kevesebb mint 13 ezer köbméter termőföldet szállítottak nagy uszályokon a szigetre. Minderre azért volt szükség, mert a Tanács nagyarányú parkosításra kötelezte a Margitsziget Rt.-ot. A roppant mennyiségű földet a strandfürdő és a hajóállomás között kellett beépíteni, s a feltöltött területen világviszonylatban is legmagasabb színvonalú parkot létesíteni. Az általános szigetre rendezési tervvel Walder budapesti műegyetemi professzort bízták meg, s ennek elkészítésébe később más szakember, Kleiner kapcsolódott még be. Kleinernek 1924-ig kellett volna a parkkal elkészülnie. A parkosítás nagy feladatával, az adott viszonyok között a hazai vállalatok nem voltak képesek megbirkózni. Ekkor Wild vezérigazgató kiutazott Németországba. Felkereste azt a leghíresebb parkírozót, akinek családi vállalata 250 esztendősen fenállása alatt bőséges tapasztalatokat szerzett a szakmában, mert 1700 óta a porosz királyok – köztük a francia ízlésű Nagy Frigyes – kastélyaihoz létesített pazar parkokat. Maga Spath, a vállalat feje, személyesen és a legjobb kertészeitől kísérvé érkezett meg Budapestre. Miután megvizsgálták a folyam szintje felett nyolc méter magasan húzódnó és az északnyugati élnek nyolc hónapon át kitett kavicssterületet; közölték hogy ők – bár ebből élnek – egy szerződést eljesítési mániából támadt botanikai botrányhoz nem adják oda a nevüket. Nem ültetnek parkot oda, ahol az addigi parkosítások is pusztulásra vannak ítélve.

A főváros törvényhatóságában és igazgatásában 1919-ben hatalomra került jobboldali, ellenforradalmi Wolff-féle Keresztény Községi Párt eszméi és emberei mindenhová beszivárogtak, így a Margitsziget Rt. igazgatóságába is. A húszas évek irredenta szellemében alapelveként leszögezték, hogy a szigeten három zónát létesítenek. Így az üdülők s betegek valamint a gyerekek területei között egy harmadikat a testgyakorlások céljaira jelölnék ki. Wild maga „invokálta a német példát”, amikor arra hivatkozott, hogy ha adott esetben egy hadsereget kell majd elővarázsolni, akkor arra csakis úgy van lehetőség, ha a nemzet sportol. Így hát a bálványozott mintára mindenütt sportolni kell. A budapestieknek a Margitszigeten. 1924. május 16-án hivatalosan hangzottak el a Társaság igazgatósági ülésén az alábbiak: „A németek belátták, hogy a hadsereg csak a sport által van edzve; 24 órán belül katonaságot lehet előteremteni a földből, mert aki sportember, az katona is. Mindig arra kell gondolnunk, hogy szegény szomorú hazánkban feladataink vannak, és e feladatokat nem lehet másképp megoldani, mint az ifjúság nevelésével. Meg kell hoznunk ezt az áldozatot és átadnunk a sziget egy részét annak a sportnak, amelyre ezt az igazgatóság is egyébként szánta...”. Czabalay sietett leszögezni, hogy ezek a

szempontok a Közmunkatanács előtt is legkedvezőbb fogadtatásra fognak találni.⁶² Mindez groteszkül hangzott egy üdülést célzó gyógyfürdőtársaság működési programjában.

Ez a pálfordulás alapszabály-módosítást hozott magával. Az 1925. évi tizenkettedik rendes közgyűlést sem a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank helyiségeiben tartották meg, hanem a felsőszigeti Kisszálloda társalgótermébe hívták egybe.⁶³

Az új irányzat első visszhangjaként az elidegenült sajtó pellengérezte ki a Társaságot a túl magas szállodai árak miatt. Az újságok nagyrésze azt a végső konklúziót vonta le, hogy a Társaság újabb üzletpolitikája és valamennyi eljárása szerződésszegés, és – mivel a bérleti díjaknak határidőre való megfizetése körül is zavarokról szivárogtak ki értesülések – követelték, hogy a bérleti szerződést bontsák fel. A helyzetet tárgyaló igazgatósági jegyzőkönyv tanúsága szerint a vezetőség önmagát három alternatíva elé állította: 1. A hitelrontás címén való fellépés; 2. A támadó lapokkal való érintkezés keresése; 3. A teljes negligencia. Az urak etikai felfogása a sajtó békés elhallgattatásának módját találván legalkalmasabbnak, az ellenséges sajtóhangokat mintha elvágták volna.

1926-ra elkészült végre a szigeti szanatórium. A védnökséget József Ferenc főherceg vállalta, miáltal a sziget és szanatóriuma nyomban előkelő helyé emelkedett. A lóvasút élete utolsó évébe lépett. Nem volt már képes azt a nagy forgalmat lebonyolítani, mint amilyen a szombattól hétfőig bevezetett víkendek alkalmával kialakult. Ezt a víkendrendszert egyébként hazánkban legelőször az akkor itt bevezetett pausáléllátás honosította meg. A szigeti esték és a csütörtöki teadélutánok különben is divatba hozták a szigetet az exkluzív közönség számára. Az új parlamenti sétautak nagyban emelték a park rangját. Mellettük jól mutatott a MAC tenisziskolája és a Hungária Evezős Egylet klubháza. Az ásványvízüzem ebben az évben 1,8 millió literes rekordforgalmat ért el. A kertészet tökéletesített fűtőberendezését üzemeltető munkásokat jól rejtett barakkokba zsúfolták. Hivatalnokaikkal és orvosaiikkal természetesen másként bántak, előző kedvezményeiket sorra tovább biztosították. Az ő és a polgári vendégek kedvéért, a felsővendéglő környékét szánálva, egy megfelelőbb épületben olcsó „polgári” vendéglőt helyeztek el.

A régi vezetőség minden erőfeszítést megtett (már a maga módján), hogy az új stabil pénznem, a Pengő megjelenése időpontjára a Margitsziget Rt. szénáját rendbehozza.

Az 1926. április 15-i igazgatósági ülésén báró Perényi Zsigmond még „örömmel veszi tudomásul a vállalat részvényérdekeltségében beállott változást” s meleg hangon üdvözli Schiffer Miksát, aki – mint utóbb kitűnt – spekulációs céllal felvásárolta a bankoktól a Margitsziget Rt. számukra nem sok nyereséget hozott Margitsziget Rt. részvényeket. A tizenegyedik évi rendes közgyűlésen, 1927 nyarán megadták az összes felmentvényt, igazgatóságnak, elnökségnek és felügyelő bizottságnak egyaránt.⁶⁴

Az ellenforradalmi vezetés és a dollárkölcson

A Közmunkatanács elhatározta, hogy gyökeresen változtatva a helyzeten a Rt. vezetőségét az új politikai felállásnak megfelelően alakítja át.

1925–1926 folyamán létrejött a megállapodás az ellenforradalmi konzervatív arisztokrata, a jobboldali és a finánciókés hatalmi csoportok között a hazai kapitalista

rendszer restaurációs jellegű konszolidációjának jegyében. Gróf Bethlen István miniszterelnök, sikeresen túljutva a frankhamisítási ügy nemzetközi megpróbáltatásain s visszaverve a szabadelvű-liberális ellenzék támadásait, tető alá hozta a rendszer uralkodó csoportjai közötti kompromisszumot. E politikai vonalvezetés körébe tartozott az 1921-es Bethlen–Peyer egyezmény s a Habsburg-párti legitimista arisztokrácia kiszorítása a hatalmi pozíciókból is a Károlyi-féle sikertelen királypuccsok nyomán. Az országba beáramló külföldi kölcsönök révén bekövetkező átmeneti jellegű gazdasági fellendülés talaján Bethlennek lehetősége nyílt a politikáját akár nyíltan, akár hallgatólagosan támogató erők szerepének „honorálására” is. Ennek a hatalmi osztozkodásnak látható jelei is voltak. A főváros vonatkozásában például 1926-tól lehetővé vált a szociáldemokrata és polgári ellenzék képviselőinek bekapcsolódása a városvezetési munkába és a közüzemi pozíciókba, ami nem kis pénzbevételt eredményezett a vezető személyiségek saját egzisztenciája és a pártkasszák feltöltése számára. Ugyanakkor a levitézlett keresztény-szélsőjobboldali Wolff-párt is megtarthatta hatalmi és közüzemi pozícióinak jórészt, ami főként e párt vezető garnitúrájának megnyerése és szélsőséges demagógiájának leszerelése szempontjából volt ügyes húzás Bethlen részéről.

Természetesen a hozzá húzó tőkés érdekeltségek is profitáltak a hatalmi kompromisszum keretében. Közvetve úgy, hogy a kapitalista restauráció talaján szinte akadálytalanul folytathatták kizsákmányoló-haszonszerző tevékenységüket. A Bethlenék által hozott betegségi-balesetbiztosítási és nyugdíjtörvények a tőkésék részéről jóformán semmiféle ellenállást nem váltottak ki s csakúgy, mint az 1920-as évek első felében végrehajtott „földreform” és házhelyjuttatási akciók, amelyek lényegében az ellenforradalmi-kapitalista restauráció alulra irányuló „bebiztosítását” szolgálták. Az ún. Gömbös–Darányi féle „szociális” törvényhozásra (8 órás munkaidő, legkisebb minimális munkabér, fizetett szabadság és családi pótlék) csak az 1929–1933 évi gazdasági válság pörölycsapásai alatt és a szélsőjobboldal előretörésének meggátolása céljából került sor.

De konkrét milliós kifizetésekre is van példa. A csődbe került Egyesült Fővárosi Takarékpénztár Rt. tőkéseit a Bethlen kormány felhívása nyomán a fővárosi adófizetők pénzéből mentették ki s a kompromisszum jeleként megtörténhetett az autonómia keretében működő főváros pénzügyeinek összevonása, amit a korábbi kormányok évtizedeken át mereven elleneztek. S itt térünk vissza a Margitsziget Rt.-hoz újból, mert éppen e kiegyezésses-kompromisszumos politika hozott új fordulatot a Margitsziget újkori történetében.

A Margitsziget Rt. eredetileg 10 000 db, egyenként 400 K névértékű részvénytőkével indult. Az első világháború kezdetén a hazai és külföldi részvényesek a játékkaszinó terv kudarca és az osztalékok elmaradása miatt feltehetőleg veszteséggel megszabadultak részvényeiktől. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. 1917-től kezdte vásárolni a szigeti részvényeket. 1919-ben a bank közvetlen tulajdonában volt a részvények 20%-a, de érdekeltjeivel együtt már ekkor döntő befolyást gyakorolt a Margitsziget Rt. ügyvezetésére. Az inflációs időszakban végrehajtott alaptőke-emelésben a Magyar–Amerikai – később Magyar–Német Bank Rt. és a Hazai Bank Rt. is részt vett. 1926 nyarán a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a 2,5 millió db részvényből 65%-ot birtokolt. Az érdekelt bankok vezetői látva, hogy a szigeti beruházásokhoz szükséges tőkével az elérhető nyereség aligha lesz arányos, igyekeztek a Margitsziget Rt. részvényeitől megszabadulni.

Veszteséges vállalkozást azonban magántőke nem vesz át. Ezért arra törekedtek, hogy a szigetet – az eredeti tulajdonossal – újból megvásároltassák. Józan ésszel vizsgálva az ötlet képtelensége azonnal szembetűnik, de ha abból a szempontból közelítjük meg a kérdést, hogy a konszolidált ellenforradalmi hatalmi központ honorálni kívánja a lojális tőkés csoportokat s különösen, ha megszerkesztik hozzá az eladható-elfogadható „ideológiai szösz”-t is, akkor már található valamelyes racionális mag a koncepcióban. A bankok közvetlenül nem akarván az ügyben szerepelni, formálisan eladják részvényeiket Schiffer Miksa okl. gépészmérnök, magáncég-tulajdonosnak, aki melleleg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. igazgatósági tagja. Schiffer formális ajánlatot tesz a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a 100%-os szigeti részvényt pakett eladására. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa –amelynek éppen nincs elnöke – bedobja a közvéleménybe, hogy a magántőke nem képes a sziget fejlesztésére, holott azt az egyre növekvő idegenforgalom szolgálatába kellene állítani és ezért elengedhetetlen európai színvonalra emelése. Az igaz, hogy a sziget a Fővárosi Pénzalap tulajdona, de – s ezt már nem hangoztatták – valahogyan a tőkének másfél évtizedes veszteségeit, meg csekély értékű beruházásait, no meg politikai vonalvezetésüket is honorálni kell. Pénz van, adnak a nyugateurópai hitelezők, miért ne kapjanak belőle „mások” is? Így jön létre az ügylet: 4,75 millió P-ért a Fővárosi Közmunkák Tanácsa megvásárolja a „strohmann” Schiffer Miksától a Margitsziget Rt. részvényeit – nyilván ő is kap valamit névleges szerepéért – s megvan az új vezetői állás a Bethlen-csoport uralmának létrehozásáért annyit tett, de a frankhamisítási ügy miatt végül a belügyminiszterségből lemondásra kényszerült ellenforradalmári múltú Rakovszky Iván arisztokratának is: ő lesz nemcsak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke, hanem egyben a Szent Margit-sziget Gyógyfürdő Rt., majd a sebtében megalapított Üzemberlő Rt. és a Sportfejlesztő Rt. szigeti alberlő részvénytársaságok elnöke is.

A nagy kompromisszum tehát a Margitszigeet vonatkozásában is létrejött. A bankok megkapták a majd 5 millió P-t az alig 1,8 milliós vagyoneértéket reprezentáló szigeti részvényekért, busásan kárpótolva magukat az elmaradt nyereségért s a Bethlen-féle vonalvezetés néhány „hű” emberének is álláslehetősége nyílt.

A Közmunka Tanács egyben arról is igyekezett gondoskodni, hogy a Társaság vezetőségébe olyanok kerüljenek, akik intenciói előtt meghajolnak. Rakovszky még 1927. június 14-i székfoglaló beszédében rámutatott, hogy „...a politikai szempontok térfoglalása minden célzatos munka halálát jelentené... elnöki feladata nem pusztán ülések vezetésében és határozatok enunciaciójában merül majd ki...”⁶⁵ Mégis minden gátlás nélkül nyomban az ellenforradalmi rendszer legmegbízhatóbb elemeivel bástyázta magát körül. A következőket toborozta egybe: dr. bárciházi Bárczy István államtitkár, dr. Bárczy Dezső nyugalmazott helyettes államtitkár, Folkusházy Lajos⁶⁶ székesfővárosi alpolgármester, dr. Hüttl Dezső műegyetemi nyilvános rendes tanár, dr. Kovács Dénes ügyvéd, dr. Metzler Jenő a Magyar Országos Központi Takarékpénztár vezérigazgatója, Wälder Gyula műegyetemi tanár, dr. Wenhardt János a székesfővárosi közkórházak központi igazgatója, a már jól ismert németrajongó Wild József ügyvezető igazgató, Joanovich Pál ny. államtitkár, dr. Krammer-Kászonyi Károly műegyetemi tanár, Lipthay Ervin mérnök, az Országos Középítési Tanács tagja, vezérigazgató, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa képviselőjében, dr. Czabalay Kálmán min. tanácsos, alelnök, dr. Zubritzky

József min. tanácsos, elnökségi előadó és Fodor Sándor min. tanácsos, a mérnöki osztály vezetője, vezérigazgató.

Az 1927. június 14-i rendes évi közgyűlésen tüntették fel a mérlegtételeket az újonnan bevezetett pengőértékben is. Az egyes tételek elemzésénél kitűnt az a szándék, amely azt iparkodott kimutatni, miszerint a Margitsziget Rt. kiemelkedő eredményeket ért el azáltal, hogy szakított az előző gazdálkodási módszerekkel. Így erkölcsi jogcímet igyekeztek szerezni ezeknek az eredményeknek a megnyergelésére. Nagyon vérszegényen hatott azonban az a körülmény, hogy az átértékelés folytán még félszázezer (48 923) P-t sem kitevő és az előző évi áthozatot is magában foglaló nyereséggel szemben, a hitelezők rovatából a fenyegető 1 086 275 P-s összeg emelkedett ki.⁶⁷ 1927. december 31-én a hitelezők tétele már 4,4 millió P-t tett ki.

A század húszas éveinek legvégén a dollár árfolyama jó volt. Egy dollár kb. 5 P-vel volt egyenértékű. A Fővárosi Pénzalapnak ekkor a sziget további fejlesztési céljaira sikerült egymillió dollár összegű kölcsönhöz jutnia. Ez magyar pénzben 5 718 000 P-t tett ki. Ennek a felét kérelmezte egyenlőre kölcsönképpen a maga részére a Margitsziget. Számos beruházás mutatkozott szükségesnek és nagy terhek bénították a Társaság működését – érvelt Wild, az új vezérigazgató. Így az albérletek visszaszerzésével a sziget rentabilitása is nőhet. A Közmunkatanács végül a dollárkölcsönnek a vételt fedező részén kívül megmaradó részét, az 1,7 millió P-t 35 évre a Margitsziget Rt. rendelkezésére bocsátotta; azonban számos kikötéssel. Előírta a létszám fenntartását és az alkalmazotti fizetéseknek a megtakarítások útján leendő javítását. A Sziget Club albérletét azzal az indoklással szüntette meg, hogy – az erkölcsökre apellálva – nem engedheti azt az éjjeli mulatóhelyek nivójára süllyeszteni. Viták esetén, például a szigeti hajóátkelést bonyolító MEFTER-rel, kínosan kerülték a bírói utat; inkább kiegyeztek. A Székesfővárosi Autóbuszüzemmel kötött érvényes szerződés ellenére azzal erőszakoltak ki előnyösebb feltételeket, hogy a téli forgalom kiesései miatt azt a Társaság nem bírja tartani. De egyidejűleg a kormánytól, a Margithíd szigeti szárnyának kiszélesítését szorgalmazva – éppen ellenkezőleg – a megnövekedett forgalomra hivatkoztak.

1927-től a sziget új bérleti díját 125 000 P-ben állapították meg. A véglegesen kialakuló várható jövedelmet 375 000 P-re becsülték. Kamatterheik viszont 340 000 P-t tettek ki. Így már jóelőre elkezdtek a kilincselgetést, hogy a 174 ezer P-t kitevő adóból (100 ezer állami, 74 ezer városi adó) vagy nagyobb engedményben részesüljenek, vagy anyagi támogatáshoz jussanak. Hivatkoztak az 512 ezer P-ben kimutatott beruházásokra. Amikor 1927-ben viszonylag jelentéktelen munkára 450 000 P-t költöttek el, s a dollárkölcsön utáni kamatterheik 170 000 P-t emésztett fel; az így kihajtott 620 000 P-ből mindössze két autóbuszt tudtak felmutatni, amelynek vételára 12 000 P volt. A főtisztviselők fizetései nem voltak redukcióknak alávetve. Jacobi Ágost igazgatónak havi 800 P-s törzsfizetéséhez, a műszaki osztály vezetésének elvállalása ürügyén további 400 P havi pótlékot szavaztak meg. Elszámolásaikban dobálózta a számadatokkal, s a Közmunkatanács mindezt elnézte. A járműbelpó-díjat 2 P-ről 1 P-re szállították le, „és pedig úgy – dicsekszik az igazgatói jelentés – hogy ezáltal a Margitsziget Rt. pénzügyi egyensúlyát nem veszélyeztették”. Miután az erős ütemben növekvő strandfürdőforgalom elkerülhetetlenné tette, öltözőbarakkokat, új homokterületeket rögtönöztek; s gyorsan egy Dunaszodához is folyamadtak. A dollárkölcsön zömét azonban ún. nem termelő

beruházásokra fordították, ami előre vetette a pénzügyi, gazdasági lehetetlenülés rémét. A dollárkölcson-herdálás időszakában a szállodai berendezés korszerűsítésének elmulasztását azzal indokolták, miszerint „erre még mindig nem sikerült kellő fedezetet találni”, ami arra a tényre utalt, hogy a rendelkezésre bocsátott 1,7 millió P kevésnek bizonyult a szigetfejlesztés legégetőbb szükségleteire is. Közben a Margitsziget Rt, mint az Üzemérlő Rt. s a Sportfejlesztő Rt. sorra mind deficités mérleggel zárt. 1928 telén mindennek tetejébe a Szigeti Nagyszállót, mint szintén deficitest szüneteltették.⁶⁸ A vezetőség ekkor mérsékelt létszámcsökkentést hajtott végre. Ennek nyomán az addigi 22 947 P-s havi dotációjú tisztviselői létszámot 57 főre csökkentve, a havi illetménykiadásokat 17 233 P-re nyomta le. A különböző illetménycsökkentésekkel még további évi 26 ezer P-t „mentettek meg” oly módon, hogy féltucatnyi kisembert bocsátottak szélnek. Így például két pénztárosi teendő ellátására kényszerítették a meghagyottat. A fizikai dolgozóknak az évi bére nem érte el az 57 főre csökkentett tisztviselői kar havi 17 000 P-t kitevő bérét. Az igazgatói kegy sem virult egyformán. Klein Endre könyvelő részére gyermeke születésekor 16, míg Lovas János esetében 200 P-t utaltak ki. Kovács Béla kertészeti alkalmazott megnősült, kapott nagykegyesen 100 P-t. Igen tanulságos viszont, hogy a kegyelt Lázár Anna tisztviselőnő, Rakovszky titkárnője lakásvétel céljaira már félezer P-t nyert ajándékba. Szabadságát is pénzen váltotta meg, legalábbis e címen jutott további pengőkhöz. Szinte felesleges arra is kitérnünk, hogy a kifizetéseknél mindenkor az utólagos jóváhagyás róvatott be, akárcsak az „éjjeli pénzek”-nél. Wild, Kallós, Moli-tórisz és még néhány társuk esetében a Margitsziget Rt. 75 000 kiló wattóra áram díját is magára vállalta mintegy harmadfélezer P erejéig. Ugyanezek téli tüzelője fejében 8103 P-t térítettek.⁶⁹

Ha alaposabban megvizsgáljuk a havibéresek keresetét, ugyancsak épületes eredményekre jutunk azzal kapcsolatban hogyan kell értékelnünk azt a statisztikai adatot, miszerint ennek a kategóriának az évi fizetésátlaga 2982 P-t mutat. Ebben az átlagban ugyanis ott lapul a mamutbérűek sokezer pengője is. Wild vezérigazgató havi nettóbére például 1 810 P volt. Ezt az összeget viszont évi viszonylatban az ő esetében nem a közönséges 12 hónappal kell beszorozni, hanem 13-mal, mert karácsonyra egy külön havi fizetés dukált a számára. Erre a korszakra az igen magas lakbérek voltak jellemzők. Mivel Wild hatszobás természetbeni lakást is kapott, s ezt járandóságai között évi 4000 P-vel számolták el, megállapítható, hogy a szigeti környezetben ez az összeg „méltányos”-nak nem éppen volt mondható. Napi étkezését is külön megtérítették. Ezen a címen évi 4320 P-t számoltak el a természetbeni járandóságok második tételeként (két személyre). Fűtésre 664 P tüzelőt írtak jóvá Wild részére. Világítását 264 P-vel számolták el. Mindent egybevetve, a Wild eltartására 32 778 P-t fordítottak évente. A másodrezidens javadal-mazása papiroson 24 108 P-t tett ki évente; Jacobié 20 338, Keblovskyé 15 520 P volt. Csupán az itt szereplő négy úr illetményeiből száz budapesti munkanélküli család (legalább félezer éhező ember) számára biztosíthatnak volna kenyeret.

Visszatérve a tisztviselői átlagfizetések kérdésére, havi 17 000 P évi 204 000 ezer P-nek felelt meg. Vonjuk le ebből ezúttal egyelőre csak a négy nagy fizetést, azaz összesen 92 744 P-t, maradna 111 256 P. De még ez sem marad, mert a tucatnyi kiemelt ellenforradalmár tiszt összbére megközelítette az évi 40 ezer P-t. Így legfeljebb 70 ezer P-n osztoztak a kisemberek. Az alkalmazotti összlétszám 1929-ben 57 fő volt. Vonjuk le már

most a 17 urat, marad negyven ember. Legfeljebb évi 1750, azaz 146 P egyhavi átlagbér jön ki. Természetesen itt is a legkülönbözőbb skála érvényesült. Így végeredményben semmi különbség nem volt a kisalkalmazott és a munkásember között.

A Társaság ráfizetéses működésének az oka nem egyedül az adminisztráció vagy a gyenge adminisztratív vezetés volt. A korábbi garnitúra azért gazdálkodhatott jobban, mert szakemberekből állott, akik értettek az üzlethez és a gazdasági kérdésekhez; az új urak viszont keveset konyítottak a közgazdasághoz. Nyomta őket a már említett dollár-kölcsön utáni kamatteher, a több mint évi 300 000 P. Kontármunkájukhoz járult a gazdasági világválság előhatásaként visszahanyatló szigeti közönségforgalom is:

Megnevezések	1927-ben	1928-ban	1929-ben
Hídüzem (fő)	962 934	1 030 321	890 107
Strandfürdő (fő)	172 168	183 525	138 988
Margifürdő (fő)	44 481	49 862	45 184
Szálló (szobanap)	23 429	24 787	20 510
Szanatórium (szobanap)	10 726	10 778	10 367
Mosoda (kilogramm)	211 606	255 804	...
Ásványvíz (liter)	2 287 304	3 232 105	3 008 324

Mindezt egybevetve a veszteség – az előző üzletévi nyereségáthozat után – 232 575 P-re szaporodott. De nagy viharokat kavart fel a szigeti szállónak és sanatóriumnak a téli időnyre tervezett bezárása. Ezáltal 50 ezer P kár megtérülését vélték elérni. Viszont mind a hazai, mind nemzetközi presztízs szempontból az intézkedés katasztrófálisnak bizonyult. Így hát a további megtakarítások elérésére „kézenfekvő”-ként kínálkozott a napszámosok jelentős részének elbocsátása; miután Rakovszky bízott abban, hogy a visszamaradtak az elbocsátottak munkáját is szorgalmasan elvégzik majd. Idézzük hiteles szavait: „nem hihető, hogy bárki a mai gazdasági viszonyok között viselné azt a rizikót, hogy állását az igazgatóság megszüntesse”.⁷⁰ Rakovszkyt egyébként röviddel a Margitsziget Rt. élére történt meghívása után a Fővárosi Közmunkák elnökévé is megválasztották. Így aztán a szigeti székében kielnökölt határozatait saját jóváhagyása végett önmagához terjesztette fel, majd azt jóváhagyólag közölte szigeti önmagával.

A veszteségek zűrzavarából azzal igyekeztek kilábalni, hogy a pénzügyi kormányzat belátására apelláltak. Ez a belátás elmaradt ugyan, de Rakovszky Iván, ezúttal mint a Margitsziget Rt. elnöke elérte, hogy a működése nyomán felidézett roppant csődtömeget Budapest Székesfőváros adófizetőinek nyakába varrja.

A sziget az 1929–1933 közötti gazdasági válság és az 1934-i szanalás éveiben

A Margitsziget Rt. a silány vezetés következtében is eladósodott, és a lélegzetvételenyi kölcsönök különkamatai 176 000 P-t tettek ki. Hitelezőinek összkövetelése 1930-ban 5 033 060 P lett. Ennyi pénzből akkoriban tízezer szegényparaszt-család egy éven át

tengethette volna életét.⁷¹ Az üzleti veszteség elérte a félmillió P-t. Magyarázat mindenre akadt: az Üzembérlő Rt. veszteségét az óbudai bolgárkertészeti részesezéséből való csökkenéssel; a Sportfejlesztő Rt-ét a magas pályafenntartási költségekkel indokolták. Majd az Üzembérlő és Sportfejlesztő vállalatocskákat fúziós megoldással beolvasztották. Az Üzembérlő Rt. 150 és a Sportfejlesztő Rt. 50 ezer P-t kitevő részvényeinek beváltása nyomán az anyarészvénytársaság tőkéje 1 200 000 P-re emelkedett. Jellemző volt, hogy legnagyobb üzleti kiadásként a parkfenntartás 291 ezer P-t igényelt, s ugyanakkor a központ – legnagyobb tehertételként – 765 ezer P-t emésztett fel.

A figyelem egyidejű elterelése érdekében újabb személyi változásokra kerítettek sort. Folkusházy távozása után Buday Dezső ébredővezér és Buzáth János alpolgármester jelentek meg a porondon. Legelső ténykedésükként dobták ki Kallóst, egy teljes évi járandóságai fejében közel 30 000 P-t utalva ki számára; szolgálataira egyáltalában nem tartottak továbbra igényt. De megvolt eme szép időnek a pikantériája is. Wild vezérigazgató Sági Tibor nyugalmazott főhadnagy azonnali elbocsátását követelte. Ságit a szigeti motorcsónak üzemeltetésére alkalmazták. A főhadnagy úr azonban „többrendbeli szerződésellenes magatartást tanúsított”, amennyiben a kikötött bért nem fizette; két tiszteletjegyből az egyiket eladta, a másikkal idegeneknek a szigetre jutását tette lehetővé; a gondjaira bízott motorcsónakot és a keze alá adott motorvezetőket nem vizsgálta le; intim társaságával éjszakánként a strandfürdőn meztelenül fürdött és ... szórakozott. Minderről természetesen senkinek tudomása nem volt mindaddig, amíg Buday és Buzáth újonnan érkezett igazgatósági tagok azt észre nem vették.⁷²

A gazdasági helyzet a válság következtében oly siralmassá vált, a sziget látogatottsága annyira visszaesett, hogy a kisbérlők is órlódtak a Társaság által rájuk hárított törvényes és jogtalan terhek között. Az Igazgatóság egyes bérlők tartozásaival kapcsolatban megértést színlelt. Márkus Imre kisvendéglős 12, Flórián Frigyes szigeti cukrász 17, míg Spolarich Károly, a Nagyszálló éttermének bérlője 46 ezer P bérléthátralékára kér és kap részletfizetési kedvezményt. 1931-re a veszteség félelmetesen közeledett a millióhoz. Magát az egymillió dolláros kölcsönt is sikerült úgy elkölteniük, hogy annak semmi látszata nem volt. Így jutottak el ahhoz a ponthoz, hogy szánalmas helyzetüket a Közmunkatanács vezetőségének összessége előtt feltárva újabb támogatás iránt esedezzenek. Kérelmük lényege az volt, hogy a dollárkölcsönrel járó kamatterheket a Közmunkatanács vállalja át. Így a veszteség, ha nem is szűnnék meg, de legalább csökkenne, – 123 ezer P-re. Még a létszámapasztásokat is diabolikus szemfényvesztéssel aknázták ki; annak eredményeit ugyanis csak a jövőre „kontemplálták”, mivel pillanatnyilag a végkielégítések többletteherként jelentkeztek. Arról is mélyen hallgattak, hogy az 1931-ben tető alá húzott Fedett uszoda sem a Társaság érdeme volt, mert az egyedül a főváros közönsége áldozatkészségének köszönhette létrejöttét. A bérlők közül elsősorban Spolarich ment tönkre, aki sehogyan sem volt képes a még fennálló, és 18 ezer P-t kitevő váltótartozását rendezni. A tönkremenő-félben lévő vállalkozás magával ragadta a mélybe a nagy pesti kávést, aki már ott tartott, hogy hátralékát 500 P-s heti részletekben remélte kifizethetni; és akkor a bérelti díj mérsékléséért folyamodott. A kapitalista viszonyok között azonban a effajta rimánkodásokra csak egy lehetett a válasz. Fizesse ki először Spolarich amivel tartozik. 1932 végére Spolarich fizetéseképtelenséget jelentett be. Erre az időpontra a Margitsziget Rt-nak vele szemben fennállott követelése már

meghaladta a 60 000 P-t. A hatóságilag lefoglaltatott zálogot azonban százezer pengőre lehetett becsülni. Így a Margitsziget Rt-nak károsodástól nem kellett tartania.

A Társaság életében közben tragikomikus szenzáció következett be. Az elhunyt ébredővezér Buday Dezső örökébe Petrovác Gyula Wolff-párti építész került. A szociáldemokrata Peyer Károly nyugalmazott népjóléti és munkaügyi miniszter is az igazgatóság tagja lett. Ez a változás is hozzájárult a Spolarich-ügy kialakulásához. 1931-ben a hitelezők követelése a Margitsziget Rt-gal szemben ötmillió P körül mozgott. Törlesztés viszont alig történt.⁷³ Ugyanakkor a Társaság a legkíméletlenebb magatartást tanúsította Spolarich kötelességmulasztásaival szemben. A Spolarichok tragédiájának hiteles történetét élethűen tükrözi az a – Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke (Rakovszky) elé terjesztett – könyörgő folyamodványuk, amely egyben letagadhatatlan kortörténeti dokumentum⁷⁴ (7. kép). A kérelmet, Peyer elutasító magatartása nyomán elvetették. Közben az egykoron tekintélyes tisztos pesti polgár, kezében koldusbottal szökött ki a messzi Japánba a „hazai igazságszolgáltatás sújtó keze” elől.⁷⁵ A bérleményt felmondták, Spolarichékat a szigetről kirekesztették. A sokáig elszántan hadakozó bérlő, aki mégiscsak a maga és családja véres verejtékével fejlesztette ki a szigeti vendéglőt, az adósvédelmi rendelkezések minden törvényes lehetőségéhez folyamodva vérzett el. Az árverést az egész család, a barátok, sőt több hitelezőjének összefogása sem volt képes megakadályozni. Spolarichék, amikor a szigetre balsorsuk vitte, félmillió P értéket fektettek a szezonális üzletbe. Összeomlásuk után a kézizálogul lefoglalt leltárt a szigeti társaság saját szakértői 91 000 P-re becsülték; mégis az árverésen – Spolarichék szerencsétlenségét kíméletlenül az utolsó fillérig kiaknázva – 40 500 P-ért sikerült a Margitsziget Rt-nak megkaparintania. Levonva ezt a követelés végösszegéből, további 28 742 P maradt fenn, amit a szigeti társaság sietett behajthatatlannak nyilvánítani. Ezáltal kettős célt ért el. Egyrészt az éttermi leltárt a következő évek mérlegében már kétszeres értékben számolhatta el, és így közel félévi veszteségének eltüntetésére nyílt lehetőség; másrészt a folyó mérlegben az összeget veszteségként „leírhatták”, és ezzel indokolhatták gazdálkodásuk veszteséges voltát.

Az új bérletre vonatkozóan a Vígszínház, az Ostende kávéházak, a Moulin Rouge vezetősége, a MAC s a Budapesti Általános Tejcsarnok tettek ajánlatot. A tárgyalások folyamán az első kettő visszalépett, a Moulin Rouget pedig nem találták elég szilárd vállalkozásnak. Végül is kibújt a szeg a zsákból. Rakovszky a MAC-ot látta legszivesebben a szigeten. Míg Spolarich eredeti bérleti összege évi 30 000 P volt, a MAC mindössze 10 000 P-ért csöppent bele a bevezetett s a modernné kialakított üzletbe. Csupán a Spolarichoktól megszerzett készlet után kellett használati díjat fizetnie.

Az Igazgatóság azonban tudott kegyes is lenni. Tekintettel arra, hogy „Keblovsky igazgató úr 1232 P-s havi fizetésének a levonások után megmaradó összege nem állott arányban a betöltött vezető pozícióban a hasonló szolgálati állások munkakörével és javadalmazásával”, a vállalat magára vállalta az illetmény után járó jövedelmi, kereseti, rokkantsági, valamint az ezek kapcsán felmerült nyugtáilletékek fizetését. Sőt a Társaság az egyházi adót is átvállalta. A szociális gondoskodás nem ismert határt, mert tovább mentek és Salik Péter meg Salik Péterné parkmunkások részére, akik 52 éven át álltak „s mindenkor teljes megelégedésre” a Margitsziget szolgálatában, „a hosszú évtizedeken át teljesített munkásságukra s előrehaladott koruknál fogva (mindketten 68 évesek)

bekövetkezett munkaképtelenségükre figyelemmel, visszavonásig egyenként havi 15–15 P kötelezettség nélküli segély engedélyeztessék”.

Az Ásványvízüzem esetében viszont a gyanútlan bérlőnek olyan elavult töltőgépeket adtak át télen, amelyek a termálvíznek a szénsavval történő telítéséhez a nyári időszakban megkívánt lehűlést nem biztosították. Így az ásványvíz-bérlő is annak rendje és módja szerint elvérzett. A méltányosságot nem tartották indokoltnak, „mert a bérlő Ásványvíz Rt-nak viselnie kellett azt a kockázatot, amelyet a szerződés megkötésével vállalt”.⁷⁶ Márkus Imre kisvendéglős 2000 P-s óvadékát is könyörtelenül zsebtették, hiába könyörgött a megszorult részletfizetés engedélyezése iránt.⁷⁷

Az 1929 novemberében az Egyesült Államokban kirobbant gazdasági válság rövid néhány hónapon belül elérte Európát s ezen belül hazánkat is. Magyarországon a válság a mezőgazdasági termékek egyre fokozódó árlemorzsolódásával indult, amelynek nyomán az ország exportbevételei összezsugorodtak s lehetetlenné vált a külföldi kölcsönök adósságszolgálat. Visszaesett az ipari termelés is, újabb külföldi kölcsön felvételére nem volt lehetőség. Megnőtt a munkanélküliek serege. A kormány kénytelen volt 1931 nyarán pénzügyi zárlatot elrendelni: néhány napra becsuktak a bankok, bevezették a kötött devizagazdálkodást s korlátozták a külföldi kölcsönök visszafizetését.

Mindezek a fejlemények a Margitsziget Rt. amúgy is problematikus pénzügyi helyzetében további gondokat okoztak. A sziget forgalmi adatai a válság jegyében alakultak, a látogatottság erősen visszaesett.

A Margitsziget látogatottsága az 1929–1933. években*

Megnevezés	1929	1930	1931	1932	1933	<u>1933</u> 1929
1 Hídbelépők	890 017	835 000	734 604	678 000	568 000	63 8
2 Fürdő	45 184	37 000	29 875	28 000	23 000	50 9
3 Strand	138 988	117 000	120 717	132 000	81 000	68 3
4 Szálló	20 510	17 000	16 288	16 000	bérbeadva	78 0
5 Szanatórium	10 367	3 000	8 252	10 000	bérbeadva	97 0
6 Ásványvíz	3 0	2 9		bérbeadva		96 6

* Az 1–3 rovatok adatai az eladott belépők, ill. jegyek számában, a 4–5 rovatok adatai szobák szerinti vendégnapok számában, a 6 rovat adatai millió literben. A 4–6 rovatok százalékos adatai a bérbeadás előtti üzletév forgalmára vonatkoznak.

A táblázat adatai önmagukban is a látogatottsági-bevételi hanyatlást tükrözik, de különösen szembeötlő a sziget életében mélypontot jelentő 1933-as év adatainak egybevetése a válság előtti év, 1929 hasonló adatsoraival. Ezek szerint a látogatók száma több mint egyharmaddal, a fürdő- és strandbelépők száma pedig majdnem a felével esett vissza. De a táblázat egyben a szigeti urak új gazdasági-pénzügyi gyakorlatára is fényt vet: a kevés bevételt eredményező üzemeket sorra bérbeadták, részben a veszteségek elkerülésére, részben, ha a csekély, de mégis biztosnak tekinthető bérleti díj elérésére.

Először 1932-ben az Ásványvízüzem kezeléséről mondtak le. 150 000 P alaptőkével megalakították a Szent Margitszigeti Ásványvízüzem Rt-ot, amely mindjárt az első üzletében majd 21 000 P veszteséget „termelt”. Igaz ugyan, hogy az alapítók között még ekkor ott találhatók Rakovszky bizalmi emberei, mint Keblovszky igazgató és a mindenható jogtanácsos, Kovácsy Dénes is. Az Ásványvízüzem akkor vált nyereségesé, amikor Keblovszkyék kivonulni kényszerültek a vezetőségből.⁷⁸ Rakovszkyék újabb húzása a szálloda–fürdő kombinát bérbeadása volt egy magántőkés érdekcsoportnak. 1933-ban alakult meg a Palatinus Park Rt. 500 000 P alaptőkével. Vezére egy pénzes szállodai szakember, Gelléri Mihály, de a másik két igazgató sem kevésbé érdektelen személy: ifj. nagybányai Horthy Miklós és az úgazdag pesti tőkés Schulz Armand. Az új bérlőtársulat tárgya: a Margitszigeten lévő Palatinus szálloda-szanatórium, a Dália és Margaréta szállodák, a Piccadilly étterem, a Poló kávéház, a Normál gyógyfürdő és a sziget felső részén fekvő további ingatlanok bérbévétele, azok modernizálása és hasznosítása, sport- és szórakoztató intézmények felállítása. A Palatinus Park Rt. alaptőkéjén felül még mintegy félmillió pengőt használhatott hitelként s bár az első, 1934-es üzletétvet szintén veszteséggel zárta, a vezetőség személyi összetétele mintegy garanciát nyújtott a későbbi lukratív üzemeléshez.⁷⁹

A Rakovszky–Keblovszky vezetőség kiárusítási manővereit joggal kritizálta a korabeli ellenzéki beállítottságú sajtó: „A Közmunkák Tanácsa az ötmillióért megvásárolt részvénytárcsát átvételét annak idején azzal indokolta, hogy a szigetet egyre növekvő idegenforgalmunk szolgálatába kívánja állítani és európai színvonalra emelni. Azóta csaknem tíz esztendő telt el és azt látjuk, hogy bár ma már 10 millió pengő kölcsön terheli a vállalatot, az európai színvonalból semmi nincs és lassanként a magántőke kezére kerülnek mindazok a vállalatok, amiket a közületi érdekeltségű részvénytársaság nem tudott reorganizálni”.⁸⁰ Rakovszkyék saját tehetetlenségük és a kényszerítő körülmények miatt adták sorra bérbe a szigeti létesítményeket. Üzleti politikájuk 1927-től kezdve a sziget forgalmának kedvezőtlen alakulása miatt, meg a magas kamatozású lényegében infrastrukturális célokra felvett beruházási kölcsön terhei és saját tékozló – egyéni meggazdagodásra irányuló – vezetési gyakorlata következtében a veszteségek egyre növekvő halmazát eredményezte. 1924-ben 223 000 P, 1928-ban – a válság előtti legkedvezőbb látogatottsági adatokat felmutató évben – 73 000 P, 1929-ben 440 000 P, 1930-ban 123 000 P, 1931-ben 191 000 P, 1932-ben 192 000 P, 1933-ban pedig 197 000 P veszteséggel zárták az üzletétvet.

A veszteségek halmazát növelte az egyéni meggazdagodás vágya által diktált vezetői nyereszkeskedési gyakorlat. Rakovszky belügyminiszteri nyugdíja mellett felvette a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöki, az Országos Idegenforgalmi Tanács elnöki és a Szent Margitsziget Rt. elnöki fizetését és egyéb járandóságait. Ezekben a tisztségeken kívül Szabolcs megyei képviselőként elnöke volt az egyik képviselőházi bíráló bizottságnak és a közjogi bizottságnak, tagja volt a pénzügyi, a véderő- és a zárszámadási bizottságnak. Ez utóbbi tisztségeiből kifolyólag is különféle díjazásokban és költségtérítésekben részesült. Felesége erdélyi birtoka révén is jövedelemhez jutott. Az ellenzéki sajtó több ízben élesen bírálta a szigeti vezetőség közpénzeket kisajátító magatartását. „A százezres deficit a vezető alkalmazottak horribilis fizetéséből jön létre. 33 alkalmazott 170 378 P fizetést kap. Ezek közül két igazgató – egy ny. belügyi titkár és egy volt országgyűlési

képviselő – évi csaknem 40 000 P-t, a bérbeadott Ásványvízüzem igazgatója 6000 P-t és egy titkárnő, aki Rakovszky elnök úr őexcellenciájának bizalmasa és évek óta a sziget teljhatalmú diktátora, jöllehet itt munkát nem végez, 3000 P-t és háromszobás lakást kap ingyen”.⁸¹ De hát milyenek legyenek az alkalmazottak, ha illusztris elnökük, a mindenható gróf Bethlen István m. kir. miniszterelnök barátja és politikai harcostársa mutatja nekik a „jó” példát? Majd így folytatja eszmeifuttatását a szerző: „1926-ban a Közmunkák Tanácsa 4 750 000 P-ért megvásárolta Schiffer Miksától a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. 100%-os részvénytársaságát. Ugyanakkor a tényleges érték alig haladta meg a mérlegben feltüntetett 1,8 milliós beruházási összeget. Ilyen eredendő hibából fogant meg ez a közüzem, és így nem csoda, ha ugyanaz a szellem, amely közpénzekből ilyen könnyedén tudott milliós kifizetéseket eszközölni, szinte az utolsó gesztusig áthatja ennek a közüzemnek minden ténykedését”.⁸² Amikor Wild József végül távozni kényszerült, a helyébe került Keblovsky ott folytatta, ahol elődje abbahagyta. 19 133 P-s évi fizetése mellett évi 10 000 P-s autótartásdíjat s 4000 P-n felüli lakáspénzt kapott. Az igazgatóság évi remunerációja 15 000 P volt s hasonló összegű jutalom került felosztásra a vezető tisztviselők között. És tették ezt mindakkor, amikor tíz éves rezsimjük alatt több mint másfél millió pengős veszteséget gazdálkodtak össze.

A válságévek rövid krónikája a következőképpen vonható meg: 1930-ban a forgalom visszaesett, a beruházások szüneteltek, apasztották az alkalmazotti létszámot; a fedett uszodát, amely kormányköltségen épült megnyitották, a hitelösszeg nagysága elérte az 5,01 millió P-t. 1931-ben tovább csökkent a látogatók száma, égető gondokat okozott a szükséges forgótőke hiánya, a bankzárlat kimondását követően pánikszerű gyorsasággal kiürült a szigeti nagyszálló. Az Ásványvízüzem forgalmának visszaesése miatt a vállalatot bérbeadták a Szénsavgyárnak. 1932-ben egy sor változás a vezetőségben a tarthatatlanná vált helyzetet tükrözte: Wälder Gyula és Wenhardt János igazgatósági tagok lemondtak tisztükéről, Wilder Emil és a nagy álláshalmozó Folkusházy Lajos polgármesterhelyettes, BSzKRt-vezérigazgató – kegyvesztettek lévén – kibuktak. A nagy ébredővezér, Buday Dezső meghalt. Keblovsky Lajos ny. miniszteri tanácsos, ügyvezető igazgatóként tagja lett a részvénytársasági igazgatóságnak is. A tisztviselők közül távoztak még Jacobi Ágoston és Kallós István. A szigettársaság mérlegterhei 11,5 millió P-re emelkedtek. Az igazgatóság reményei, hogy a kötött devizagazdálkodás bevezetése révén az addig külföldet előnyben részesítő magyar turisták most inkább a szigetet fogják felkeresni, nem váltak be. A strandfürdő kivételével minden más ágazatnál folytatódott a visszaesés. Az 1933–1935 évekre megválasztott igazgatóságban még a Rakovszky-rezsime emberei találhatók. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának delegáltjai: dr. Czabalay Kálmán FKT-alelnök és dr. bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár. Tagok: dr. Rakovszky Iván elnök, dr. Buzáth János alpolgármester, a Wolff Károly-féle Keresztény Községi Párt tagja, városházi pályafutása még Bárczy István liberális polgármester időszakában ívelt fel, amikor is a gázművek és az elektromos művek közszélesítésénél játszott vezető szerepével tűnt ki. 1919-ben, csakúgy mint az egykori liberális városvezetés legtöbb funkcionáriusa, ő is átállt az ellenforradalom oldalára, éppúgy, mint Rényi Dezső és Folkusházy Lajos alpolgármesterek. Egykori példaképük és vezérük Bárczy István az 1926-os sikertelen polgármesterválasztási próbálkozását követően csatlakozott az ellenforradalmi-konzervatív, konszolidált Horthy–Bethlen rezsimhez. Jutalmul ő a

BSzKRt és a hozzá tartozó közúti vasutak igazgatóságának elnöki székét és a vele járó magas díjazásokat kapta meg. További tagok: Hüttl Dezső egyetemi tanár, dr. Keblovsky Lajos jogász (Tisza István volt titkára), az ÉGISz és a Sziget Rt. volt igazgatósági és az IBUSz Rt. aktív igazgatósági tagja, ny. miniszteri tanácsos; Krámer-Kászonyi Károly közgazdász, a Keresztény Nemzeti Párt volt elnöke, az FKT tagja; dr. Kovácsy Dénes ügyvéd; dr. Metzler Jenő, a MOKTÁR vezérigazgatója; Petrovác Gyula építész, országgyűlési képviselő, a Keresztény Gazdasági Párt vezető exponense; Peyer Károly ny. belügyminiszter, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jobboldali beállítottságú vezetője, s névlegesen még Wild Károly, aki ezt követően eltűnik a sziget történetéből. Szerepelnek még a felügyelő bizottságban Zubriczky József min. tanácsos, az FKT elnökségének vezetője, Sólyom Aladár számvevőségi min. tanácsos, az FKT számvevősé-
gének vezetője, Solti Ferenc belügyminisztériumi tisztviselő, Molitorisz Gyula Margitszigeti felügyelő, pénzügyminisztériumi számvevőségi tanácsos.⁸³

A sziget történetének egyik legeredménytelenebbnek tűnő éve, 1933 sem hozott javulást. A beruházások is szüneteltek. A legtöbb objektum bérlők kezére került, hogy legalább a szükséges karbantartásokat eszközölhessék. Egyedül a park fenntartására tudtak pénzt fordítani. Az igazgatósági jelentés szerint, amelyet Keblovsky ügyvezető igazgatóként ismertett: „A bevételek elmaradása ellenére olyan kiadások vannak, amelyek feltétlenül és minden körülmény ellenére eszközözendők” – írják, s itt minden bizonnal mammutjárandóságaik folyamatos fenntartására gondoltak. Majd így folytatták: „Haszontalan tehát minden, a kiadások további csökkentésére irányuló törekvés, mert bizonyos adott kiadási kerettel szemben további megtakarítás semmi körülmények között el nem érhető”.⁸⁴ Szépen hangzó, de hazug megállapítás, amire legjobb példa a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának 1934-es vizsgálatát követően elért jelentős megtakarítás. De erről később, hiszen egyelőre Rakovszky öccsellenciája és éhes siserehada, bizalmas titkárnője uralkodtak a szigeten.

1934-ben a gazdasági világválság gyilkos szorítása némileg enyhült. Magyarországon a válság mérséklődésének első jelei már 1933-ban megmutatkoztak a kedvezőbb termés- és exportlehetőségek, valamint a válság nyomán hozott gazdaságpolitikai intézkedések következtében. A mélypont tehát 1932-ben volt, de mint a szigetforgalmi adatokból kitűnt, a fővárosban a válság következményei súlyosabbak, negatív kihatásai továbbhatók voltak, mint országos viszonylatban ez történt.⁸⁵ A Margitsziget Rt. bevételei ebben az évben mintegy harmadmillió pengővel haladták meg az 1933. évi szintet s így a Rakovszky-féle vezetőség túlélési-átmentési lehetőségei némileg kedvezőbbekké váltak.

A Bethlen, majd Károlyi kormányok bukását követően hatalomra került Gömbös-kormányzat kifelé egy sor purifikációs jellegű intézkedést hozott, amelyek célja tömegbázis megszerzése volt. Intézkedéseik alól a Margitsziget Rt. mint közérdekeltségű vállalat sem vonhatta ki magát. Gömbös és szószólói a közélet megtisztításáról beszéltek, de valójában arról volt szó, hogy a válság következtében politikailag-gazdaságilag meggyengült ellenforradalmi rendszert némileg elfogadhatóbbá tegyék a tömegek előtt, s pénzt biztosítsanak az államapparátus fenntartására és működésének folyamatossá tételére. E politikai vonalvezetésbe kétségen kívül beletartozott a Bethlen-rendszer legszemérmertlenebb panamázóinak és álláshalmazóinak eltávolítása is. Gömbösék első lépésként a közületi tulajdonban lévő vállalatoknál, üzemeknél akarták keresztülvinni

újnak kikiáltott politikai irányelveiket. Így került sor 1933-ban a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának felállítására, amelynek hatáskörébe utalták valamennyi közpénzen vagy abból működő vállalat felülvizsgálatát s működésük állandó felügyeletét. Különösen azokat a közüzemeket vették szemügyre, amelyek évek óta veszteséggel működtek. Így került sor 1934 elején a Margitsziget Rt. megvizsgálására is. A vizsgálati jelentés szerint a veszteség főleg „... abból állt elő, hogy a vállalat a kiadásokat a bevételekkel nem tudta összhangba hozni, részben pedig abból keletkezett, hogy a rendelkezésre került kölcsönöket nem hasznolt beruházásokba fektette be, hanem azokból a Fővárosi Pénzalap vagyonállagát növelő befektetéseket eszközölte”.⁸⁶

Ez a jelentés mintegy felmentést adott Rakovszky részére s miután még Gömbös sem számolt le véglegesen a Bethlen-csoporttal kényszerűségből fenntartott együttműködés politikai irányvonalával, a régi bethlenisták egyelőre pozícióikban maradtak. Rakovszky sietett kihasználni hatalmi lehetőségeit szigeti fellegrvárának megmentésére. A vizsgálatra hivatkozással újabb tisztviselői létszámcsökkentést hajtottak végre, amelynek eredményeként az 1928-as 69 főnyi tisztviselői gárda 1934-re 27 főre apadt. A parkfenntartási kiadásokat 48%-kal, a központi adminisztráció költségeit 58%-kal csökkentették úgy, hogy saját illetményeikhez nem nyúltak. De nem ezek a lépések voltak a számottevőek a Margitsziget szanálása szempontjából, hanem a visszaesett bevételt terhelő kölcsön- és kamatterhek, a bérleti és adótételek mérséklése. A szintén Rakovszky-vezetés alatt álló Közmunkatanács igyekezett lenyelni a keserű pirulát: a majd egymillió pengőt kitevő olyan beruházásokat, amelyek a Fővárosi Pénzalap tulajdonát gyarapították, az FKT magára vállalta s egyben intézkedett, hogy a Margitsziget Rt. dollárszámláján ezt az összeget jóváírják. Átmenetileg azt a további engedményt is tették, hogy a Margitsziget Rt. által az FKT részére fizetendő bérleti díjat felére mérsékeltek, továbbá a lecsökkentett összegű dollárkölcsön után fizetendő kamatösszeg felének a kifizetését is az FKT vállalta magára. Az 1934-es üzleti év mindezen intézkedések nyomán pozitív mérleggel zárult: a bevételek 990 087 P-t tettek ki a hitelezők állománya 3 989 882 P-re esett vissza s ennek megfelelően a kamatterhek is mintegy 100 000 P-vel mérséklődött s csak 233 563 P volt. A sokat kritizált s az ellenzéki sajtótámadások keresztüztüzébe került igazgatóság most már fellélegezve, bátran nézhetett szembe támadóival: az 1934. évi mérleg annyi veszteség után már 282 P-s tiszta nyereséget mutatott ki! A szanálás mintegy 1,2–1,4 millió P-s tehermérséklést jelentett a Margitsziget Rt. számára – ez a teher ezentúl az adófizetők vállára nehezedett – s ehhez szerencsésen hozzájött a növekedő bevétel, mert ha ez elmarad, akkor a szanáláshoz szükséges leírások ennivel nagyobb teher átvállalását tették volna szükségessé. További közpénzek felhasználásával tehát végül sikerült a veszteséges vállalatot megmenteni. Rakovszkyék azt hitték, hogy megmenekültek.

Gömbös azonban 1935 tavaszán elérkezettnek látta az időt a kormánypárt Bethlen-vezette csoportjával való szakításra. Különösen a kormánypárt ún. elnöki tanácsának működésével volt elégedetlen, mivel teljes joggal úgy érezte, hogy ez a konzervatív arisztokratákból álló testület a fő akadályozó tényezője jobboldali diktatórikus törekvéseinek. Az elnöki tanácsnak Rakovszky is tagja volt. Gömbösnek, Bethlen ellenkezését legyűrve, végül sikerült rávenni a jobboldali törekvésekkel alapjában mindig szimpatizáló Horthy Miklós kormányzót a képviselőház feloszlására és új választások kiírására. E

lépés szakítást vont maga után Gömbös és Bethlen között, az utóbbi kilépett a kormány-pártból.

Gömbösék választási győzelmük érdekében a legszélsőségesebb demagógiától sem riadtak vissza. Bornemissza Géza újdonsült kereskedelemügyi miniszter, Gömbös ún. reformpolitikájának legodaadóbb híve egy választási beszédében a következőképpen jellemezte a Bethlen-korszakot: „A konszolidáció tízéves uralma kizsigerelte a magyar nemzetből a gazdasági erőt. A konszolidáció négy milliárd pengős adósságot produkált és ezzel a négy milliárddal állított magának terített asztalt, amelyen minden jó volt, de a népnek és az utána következő generációnak csak morzsák jutottak. A négy milliárd egyrészét kisbolták az országból, jó része pedig azoknak a kezén van, akik a hatalmat nem a nép, de saját önző érdekeik javára használják”.⁸⁷ E megállapítások, bármely forrásból is erednek, kitűnő értékelését adják nemcsak a konszolidációs időszaknak, hanem a Margitsziget Rt. keretei között 1927–1934 időszakában folytatott gazdálkodási gyakorlatnak is.

Gömbös sikerrel alkalmazta a választásokon a Bethlen által kidolgozott nyíltszavazásos megfélemlítési módszereket, s nagy fölénnyel győzve, saját párhíveiből állította össze az új kormánypartot s szerzett abszolút többséget a parlamentben. Bethlen ugyan bejutott, de híveinek többsége, így Rakovszky is kibukott az országgyűlésből. Ezek után senki számára sem volt meglepetés, hogy amint Gömbösék figyelme eljutott a Közmunkatanács, az idegenforgalom és a Margitsziget régióihoz, Rakovszkynak azonnal mennie kellett. 1935. október 25-én a Margitsziget Rt. „részvényesei” rendkívüli közgyűlésre jöttek össze. Határozatuk alapján dr. Rakovszky Iván cégjegyzési jogát 1935. november 18-án a cégbíróság törölte s egyben nagybessenyoí Bessenyei Zénó országgyűlési képviselő és FKT-elnök igazgatósági és cégjegyzési jogosultságát bevezette.⁸⁸

Rakovszky távozása után derült ki, hogy mintegy utolsó „dobásként” Keblóvszky ügyvezető igazgatói szerződését tíz évre meghosszabbította, ahogy az ellenzéki sajtó írta: „Kétszáz ezer pengő újabb nemzeti ajándék a Szt. Margitsziget Rt. igazgatójának”. A változott viszonyokra jellemzően a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága „példás gyorsasággal” alig tizenegy hónap múltán a jogszerűen ugyan kifogástalannak tekinthető szerződést megsemmisítette.⁸⁹ Természetesen ez utolsó szigeti közjátéknál nemcsak arról volt szó, hogy Gömbösék egy nekik nem tetsző, más politikai csoporthoz tartozó vezetőt távolítsanak el, hanem arról is, hogy Gömbösék éppen az ellenforradalmi rendszer és saját bázisuk ingatag, elégedetlen volta miatt nem mondhattak le az országban létező mintegy 620 közüzem gazdasági-társadalmi és politikai súlyából eredő előnyök kihasználásáról. Intézkedés-sorozatukat követően a nagy horderejű közüzemi hálózat már nem egyes politikai és gazdasági személyiségek hatalmi meggazdagodási céljait, jobb esetben egy párt uralmi célkitűzéseit szolgálták, hanem a közüzemek nyújtotta lehetőség és előnyök szervezett formában kerültek felhasználásra az ellenforradalmi rendszer összérdekei szempontjából.⁹⁰

A Margitsziget Rt. az 1930-as években (1934–1940)

A Margitsziget Rt. vezetésében végbement változás, amely a pazarló és egyéni harácsolásra törekvő személyek – elsősorban Wild József és Keblovsky Lajos – eltávolítását vonta maga után, meg a Közmunkatanácstól még Rakovszky által kihajtott kezdemények egyszerűen megszüntették a veszteséges gazdálkodást. Az új vezetés az 1935-ös évről készített jelentésében nagy nyomatékkal mutatott rá arra a tényre, hogy a személyi kiadásoknál 75 634 P-t, a legnagyobb kiadási tételt jelentő parkfenntartásnál pedig 1934-hez képest 20 829 P-t lehetett megtakarítani. E tények önmagukban arra utalnak, hogy szemben az előző vezetés 1934-es jelentésében foglalt azon állítással, miszerint további megtakarítások már nem eszközölhetők, mennyire lehetséges volt még további takarékoság, csak éppen a mamutfizetéssel rendelkező – s nem is jó vezetők – eltávolítása volt szükséges.⁹¹ Az 1935-ös üzletév mégis 94 P veszteséggel zárult, aminek oka az előző évhez képest némileg visszaesett szigeti forgalom.

Az 1930-as évek második felének szigetforgalmi adatairól a következő táblázat ad tájékoztatást:

Margitsziget-forgalmi adatok (1933–1939)

Megnevezések	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	$\frac{1939}{1933} \%$
1 Hídbelépők	568	666	662	673	962	949	880	155
2 Strand	81	92	85	95	222	250	259	319
3 Uszoda	19	20	18	16	16	22	25	131
4 Albérletek	–	–	153	160	218	199	194	126
5 Gazdaság	–	–	2	6	4	8	0	–2
6 Kertészet	–	–	21	14	33	12	15	71
7 Parkfenntartás	–	–	–118	–117	–120	–116	–151	128
8 Költségek	–	–	–104	–134	–103	–119	–137	131
9 Kamatteher	–	–	–139	–100	–117	–116	–100	72

1. Az 1–2 rovatok adatai ezer főben, a 3–9 rovatok adatai ezer pengőben.

2. A 4–9 rovatok adatait 1933 és 1934 években nem tették közzé. E rovatok indexei 1935 évtől kerültek számításra.

Az adatok és indexek elemzéséből kitűnik, hogy 1938-ig lassú növekedés figyelhető meg szinte valamennyi évben valamennyi mutatónál. Az 1939-ben egyes területeken észlelhető visszaesés kétségtelenül az év szeptemberében kitört második világháború következménye. Az egyes adatsoroknál tapasztalható hullámváltozás pedig kétségtelenül a gazdasági helyzet konjunkturális változásaival függ össze. A szigetet felkeresők száma 1937-ben a válságot követő fellendülés csúcspontján a legmagasabb, 70%-kal magasabb mint a mélypontot jelképező 1933-ban; de így is elmarad a csúcstól jelentő 1928. évi egymillió föléi látogató mögött. A strandforgalmi adatok arra utalnak, hogy bár e

területen a látogatottság száma folyamatosan nő – 1928-ban csak 183 000 belépő van – mégis inkább arról a jelenségről ad számot ez a növekedés, hogy egyre kevesebb budapesti lakos engedhette meg magának akár a belföldi, akár a külföldi vízparti üdülést, s ezért a hétvégen a szigetet kereste fel. Az uszoda kihasználtsága kisebb hullámzásoktól eltekintve, lényegében azonos. Itt főként a középiskolás diákok rendszeres megjelenése tette ki a látogatók zömét. Az albérletek – szállók, fürdők, ásványvízüzem, vendéglátóhelyek – bevétele szinte párhuzamosan alakul a látogatottsággal. A gazdaság és kertészet bevételi adatai az egyes évek időjárási és piaci árviszonyaitól függően változtak. A igazgatási költségek lényegében függvényei a szigeti rendezvényeknek. A kamatteher a kölcsönök visszafizetésével párhuzamosan folyamatosan mérséklődött.

Az egyes évek eseménykrónikája a következőképpen alakult: 1935-ben az igazgatóság tagjai között új nevek fordulnak elő⁹². Dr. Álgay-Hubert Pál a Közmunkatanács alelnökeként, dr. Lamotte Károly a főváros képviselőjében került be az igazgatóságba. Ez évben folytatódott a Nagyszálló szépítése, megkezdték a szigeten körbevezető autótút kiépítését; nyolc holdnyi területen, azaz majd 50 000 m²-en, befejezték az ún. Sziklakert kialakítását; felépítették és üzembe helyezték a marosvásárhelyi zenélőkut – Bodor Péter hajdani székely ezermester alkotásának – mását, s megkezdték egy új gyógyforráscsoport kutatási-próbafizetési munkálatait, amelyek nagyban igazolták a hozzájuk fűzött reményeket. A mélyből 71–72 °C forró víz tört fel percenkénti 34 hektoliter mennyiségben. Sikerült a sziget csúfságát okozó latrinák és nyílt WC-ék bontása s helyettük megfelelőbb megoldások kivitelezése. Az igazgatóság nagyszabású további fejlesztési terveket dolgozott ki, amelyek között szerepelt: új gépkocsiparkolók létesítése, további bontások, a strandfürdő bővítése, öt új csónakház helyének kialakítása, a közvilágítás javítása és a szigeti hajójáratok felújításának kezdeményezése állt a fejlesztési tervek tengelyében. 1936-ban a fokozatos fejlesztés újabb eredményekkel gazdagította a szigetet. Megkezdte rendszeres üzemét a kormányzó feleségéről Magdának elnevezett új gyógyforrás, amely mellé ivócsarnokot is építettek, új klubházak létesültek, a tervpályázon sikert aratott Masirevich-tanári elgondolás alapján, megindult a hajóforgalom a szigettel folytatódott a strandbővítés, a vízmű és elektromoshálózat korszerűsítése. A Margitsziget Rt. bevételei első ízben haladták meg az egymillió pengőt. A nyereség megközelítette a 20 000 P-t. Az elhunyt Buzáth polgármester helyett Lamotte Károly alpolgármesterként került be az igazgatóságba. A kereszténypárt részéről Bocsáry-Spur Kálmán lépett be új tagként. Az 1937-es nagy fellendülés – 1,4 millió P bevétel, 0,5 millió P nyereség – további beruházásokat tett lehetővé. A strandfürdőbővítés 8000 főnyi új befogadókapacitást eredményezett és elkészült a hullámfürdő is. Megkezdték a szabadtéri színpad építését, a szigeti romok feltárását és környezetük szépítését. Folytatódtak a bontások. Szeptember elsejétől a BSzKRt Autóbuszüzeme bonyolította a szigeti forgalmat (a Közmunkatanács saját autóbuszforgalmi koncessziója lejárt s ez a megoldás kedvezőbbnek mutatkozott). Az igazgatóság éves jelentésében hangoztatta, hogy három év alatt több mint egymillió P-t ruháztak be, és a szigeti kölcsönterheket 180 000 P-re csökkentették. 1938-ban másfél milliós bevétellel szemben csak egymillió P kiadás állt; a nyereség majd elérte a 900 000 P-t. Az év kétségtelenül leglátványosabb szigeti eseménye a szabadtéri színpad munkálatainak befejezése volt. Az óvatos igazgatóság a színpadot, elkészülte

után, azonnal bérbeadta a Teátrum Magyar Ünnepi Játékokat Szervező Kft-nak, amely a szezon folyamán 51 előadást rendezett s amelyen 163 000 fő vett részt. A kormányzat „szociális” törvényhozásához igazodva új munkáslakásokat építettek és 39 alkalmazottat neveztek ki, ill. léptettek elő. A háborús előkészületek jegyében megkezdték a sziget légoltalmi berendezéseinek kiépítését. 1939-ben a bevételek a látogatottság mérséklődése ellenére emelkedtek, bár a nyereség a színház saját kezelésbe vételével összefüggésben jelentkező veszteség miatt csökkent és csak 400 000 P-t tett ki. Ez évben újabb strandbővítésbe kezdtek; parkolókat, autótutakat építettek. Megkezdődött a sétányok rendezése is. Felállították Tompa Mihály költőnk szobrát, amely Pásztor János alkotása volt.

Új mozzanatként jelentkezett a sziget életében az óbudai Árpád híd építése, amelynek során a sziget északi csúcsát 170 méterrel meghosszabbították, s impozáns terv készült a szigeti lejáró hídfő kialakítására. Az Első Dunagőzhajózási Társaság Óbudai Nagyszigeti bérletének lejártával összefüggésben tárgyalások kezdődtek a főváros és a társaság között az óbudai sziget megvásárlására. E tárgyalásokba a Margitsziget Rt. is bekapcsolódott, mint érdekelt, mivel gazdasága az óbudai szigeten volt. Felmerült egy olyan megoldás terve is az óbudai sziget jövőjével kapcsolatban, hogy ott a Margitsziget példája nyomán hasonló nagy parkot alakítsanak ki a budapestiek kirándulási-sportolási lehetőségeinek javítására. A háború – az óbudai szigeten lévő német irányítás alatt álló hajógyárat első osztályú hadüzemmé nyilvánították – vetett véget a sokat ígérő tárgyalásoknak. Ez évben részletesebb adatokat közöltek a korábbi évek bevételi feleslegeinek hova fordításáról is. Ezek szerint a szigeti háramlási tartalékalapot 1,2 millió P-re növelték s a tisztviselői nyugdíjalap összege meghaladta a 200 000 P-t. A második világháború 1939 szeptemberi kitörése vetett véget a sziget életében legpozitívabbnak tekinthető időszaknak.

A háborúkezdést követően a Margitsziget forgalma visszaesett, 1940 és 1941 telén a rendkívül zord időjárás és az árvizek káros hatásai okoztak gondot, de 1941 nyarától az átmenetileg az ország határaitól eltávolodott harci cselekmények oda vezettek, hogy Budapest ismét a csalóka háborús konjunktúra előnyeit élvezhette. 1944 tavaszának végén megkezdődtek a nagy pusztítással járó légitámadások s a háború lángtengere is egyre közelebb került a magyar fővároshoz. A háborús események végül Budapest körülvételével és nyolchetes ostromával jutottak tetőpontjukhoz. A Margitsziget és a szigettársaság története is a felsorolt események jegyében alakult, amint azt a szigetforgalmi adatok is tanúsítják:

A Margitsziget forgalmának és gazdálkodásának főbb adatai 1939–1944 között*

Megnevezés	1939	1940	1941	1942	1943	1944	$\frac{1943}{1939}$
1. Hídbelépők	880	675	1006	1148	1298	...	147
2. Strandbelépők	259	199	302	429	441	...	170
3. Albérletek	195	202	223	247	346	...	177
4. Gazdaság	0	-6	0	9	14	...	175
5. Kertészet	15	-17	22	4	54	...	360
6. Parkfenntartás	-151	-138	-204	-255	-315	...	208
7. Színház	261	64	9	16	40	...	-15
a) előadások	51	9	37	-	48	...	94
b) nézők	78	8	76	al bérlet-ben			97

*Az 1–2 rovatok adatai ezer főben, a 3–7 rovatok adatai ezer pengőben, a 7-a rovat adatai természetes számokban, a 7-b rovat adatai ezer főben.

A szigetet felkeresők száma majd másfélszeresére, a strandfürdő látogatóinak száma még ennél is jobban, 1,7-szeresére nőtt. Alig változott a színházi előadások és a nézők száma – eltekintve itt az 1940-es adatoktól, amely évben a belpolitikai nyugtalan-ság, a Nyilaskeresztes Párt hatalomátvételi próbálkozásai miatt felfüggesztették az előadások megtartását. A gazdasági adatok eléggé változóan alakultak, ugyancsak a kedvezőtlen időjárás és az árvizek következtében. Töretlenül emelkedve, kétszeresen nőtt a parkfenntartásra kiadott összeg, amiben természetesen már a háborús drágulá-soknak is szerepe volt. Az 1940. évi 265 000 P-s bruttó nyereség 1943-ra 1,1 millió P fölé emelkedett. A tiszta nyereség összege az egyre fokozódó mérvű beruházások követke-ztében évente mindössze néhány tízezer P körül alakult⁹³.

A sziget háborús éveinek krónikája eléggé felemás képet mutat. Az indulás ked-vezőtlen: 1940-ben az árvíz kár meghaladta a 110 000 P-t. A hajógyári sziget – rajta a Margitsziget Rt. gazdaságával – teljesen víz alá került. Magán a Margitszigeten sem volt jobb a helyzet. Az erős hideg következtében befagyott Duna jegén rókák és nyestek jutottak át a Margitszigetre, ahol tetemes pusztítást végeztek a fácánok és díszkacsák között. Az állati károkozás eseteinél maradvá megemlítenéd, hogy ebben az évben szüntették meg a szigeten a szemetes tároló gödröket s pusztították ki a szigeti szálló- és vendéglátó intézmények körül látható nagytömegű patkányt, egeret és csótányt. Befe-jeződőött a sziget csúcsának meghosszabbítása. A színházi előadások belpolitikai okokból történő betiltása nyomán támadt 60 000 P hiányból 38 000 P-t adományokból fedeztek. 1941-ben továbbra is éreztette negatív hatását a belpolitikai, háborús és időjárás körülmények alakulása. Mégis az év második felétől kezdve lendületes jelek voltak tapasztalhatók a sziget látogatottsága terén. Megszűntek a világítási korlátozások, az autóbussz közlekedés akadályai miatt a Palatinus Park Rt-gal közösen iránytaxikat állítottak be a tehetősebbek részére a sziget könnyebb elérhetősége érdekében. A bezárt szabadtéri színpad újraindítására is akadt vállalkozó Bubik Árpád berlini magyar szín-

házigazgató személyében. Teljes erővel hozzákezdtek az új híd szigeti hídfő-lejáró-garázs építményének kivitelezéséhez. Budapest megnövekedett vízigényének biztosítása céljából a Vízművek több ponton is kútúrás-építési munkákat kezdett el. Elkészült a sziget Margit-híd felőli bejáratánál létesített légvédelmi toronyépület. Az év nagyrésztében építkezési munkák jellemezték a sziget külső képét: a már említett nagyobb volumenű munkálatokon kívül folytonosan végezték az árvízvédelmi, csatornázási, strandbővítési és melegvízfeltárási munkákat. Az év végén kedvezően alakult a szigettársaság pénzügyi helyzete. A bevételek majd elérték a 2 millió P-t, a bruttó nyereség pedig a 600 000 P-t. E helyzetben már vállalni lehetett a válság éveiben kapott kedvezmények visszaadását. Így a Közmunkatanácsnak az esedékes 8,5%-os bérfizetést és a dollárkölcsön kamatának második 50%-át.

Hasonló kedvező eredménnyel zárult az 1942-es év is. A 2,5 milliós bevétel 0,6 milliós bruttó felesleget eredményezett. A háborús viszonyok kihatásai azonban már a sziget mindennapi életében is megfigyelhetők voltak. Az év kora őszén Budapestet ért két légitámadás a szigeti látogatók körében nagy ijedelmet váltott ki. Megkezdődtek a honvédelmi igénybevételek: amikor Bornemissza Gergely utászászlóalj-parancsnok alakulata a Hajógyári szigetet s a Margitsziget Rt. bérgazdaságát „megszállta” az igazgatóság legfeljebb csak a fölött méltatlankodott, hogy az igénybevétel minden „előzetes megbeszélés” nélkül történt. De a bérgazdaság lefoglalása csak első lépésnek volt tekinthető: a háború közeledtével a honvédség rendre lefoglalta a szállodaépületeket honvédségi kórházak céljaira, sőt különféle építkezéseket is végzett. A megvalósult tervek között említhetők a 26 dunai csőkút elkészülte, a Madách-téri irodák megvétele, a későbbi Dagály-utcai strandfürdő terveinek véglegesítése, az új Dobogókő-i szállodatervek elkészülte. Bevezették a strandfürdőbe a szigeti gyógyforrások vizét is. Szóba került a szigetet a budai városoldallal összekötő Duna-alagút építése is.

1943-ban a 3,6 milliós P-s bevétel 1,1 millió P bruttó felesleget hozott. A Dagályfürdői próbafúrások eredménye: már 116–123 méter mélységből percenként 6000 liter, 42 °C hőmérsékletű gyógyvíz tört fel. Egyébként ez évben a dobogókői munkák kötötték le az igazgatóság figyelmét: elkészült a Szent Margit üdülő, befejeződött a turistaház bővítése és a regionális vízmű kiépítése. Az év végén készített leltár a Margitsziget Rt. tiszta vagyonát 14,5 millió P-ben adta meg. A háborús években az igazgatóság három tagja is elhunyt. A sort Metzler Jenő MOKTÁR-vezérigazgató nyitotta meg, őt követte az 1920-as évek híres bethlenista várospolitikusa Kozma Jenő ügyvéd, majd Walder Gyula műegyetemi tanár távozott az élők sorából. A nagy politikai viharokat átvészelt Peyer Károly is egy időre kiesett; az 1944. május 28-i közgyűlésen eltűnéséről tettek bejelentést. Ő azonban még a későbbiekben szerepelt a szigettársaság életében. Új igazgatósági tagnak választották meg Schöffner Aladár MOKTÁR-vezérigazgatót és Morvay Endre alpolgármestert. 1943 nyarán ünnepelte meg Herendy (Hrich) József ügyvezető igazgató 35 éves szigeti szolgálati jubileumát. Kétségtelen, hogy a Rakovszky-Keblovsky harácsoló-hozzánemértő vezetőség távozását követően ő volt a pozitív szigeti változások nagy részének kialakítója és végrehajtója. Méltán érdemelte meg a 10 000 P rendkívüli jutalmat, melyet az igazgatóság ez alkalommal megszavazott számára.

1944 nyarán a sziget egykor nyüzsgő élete megszűnt. A főváros fölött ezrével jelentek meg a halált hozó ellenséges gépmadarak. Az így támadt zaj és dübörgés nem az életet

ünneplő-élvező szigetlátogatók lármáját, hanem egy ország fővárosának haláltusáját visszhangozta. Ezekben a hetekben már csak a hitlerista hóhérok és magyar csatlósaiak mulattak a szigeten. 1944 őszére a német hadvezetés teljesen befészkelte magát a szigetre. A hitlerista tisztek pezsgős vacsorákat rendeztek, miközben legényeik védelmi állásokat építettek ki a partokon. November hó végén azonban már az ő kedvüket is elvette a kelet felől egyre hangosabbá váló harci zaj és ágyúdörgés. December hóban megindult a harc a sziget birtoklásáért. 1945. január 19-én az utolsó német egységek is elhagyták a Margitszigetet. A budai várban még folytak a harcok, amikor a szovjet csapatok a Margit hídtól északra megépítették az első ideiglenes budapesti Duna-hidat, a Manci-hidat, amely az oktalanul elpusztított Duna-hidak helyett elsőként biztosított összeköttetést a főváros két oldalának lakosai között. 1945. február 13-án a sikertelen kitérés kísérletet követően a várba szorult hitlerista csapatok megadták magukat. Budapest annyi szenvedés és áldozat, értelmetlen pusztítás után a német megszállás alól felszabadult.

A Margitsziget újjáépítése és átadása Budapest fővárosnak

A harci cselekmények megszűnését követően a Margitsziget az ijesztő pusztulás képét tükrözte. Ágyúk, szétlőtt tankok, eldobált hadfelszerelések, temetetlen emberi és állati tetemek heverték szanaszét a szigeten. A 36 épület közül 26 épület 70–80%-os károsodást szenvedett. A károsodás mértéke az 1946. évi forintmérleg szerint elérte a 10 millió Ft-ot.

Szviezsényi Zoltán, a Palatinus Park Rt. egykori vezérigazgatója – aki az ostrom alatt is megtalálta a módot, hogy a rábízott értékeket a szigeten mentse – a szovjet parancsnokság elé terjesztett folyamodványában szívettépően írta le a rombolások nyújtotta látványt: „... az épületek nagy része romokban hever, az alagsor víz alatt van. Nincs ivóvíz, villany, ipari áram, telefonvezeték. A romok a szerteszéjjel heverő és szétdobált bútorok, emberi hullák felásott árkok, ledöntött fák, széthordott épületalkatrészek vígasztalan képet nyújtanak.” Szviezsényi arra kért engedélyt, hogy főleg az általa megmentett értékeket valahova összegyűjthesse, szivattyúkat állíttathasson fel, nehogy a szennyvíz nyomán ragályok terjedjenek el. Az előterjesztést a szovjet parancsnok megértéssel fogadta.

1945. április 25-én összeült a Margitsziget Rt. igazgatósága. A meghívót Fischer József, a FKT új elnöke, az Országos Újjáépítési Kormánybiztos küldte meg. Fischer József elnökként, a Szociáldemokrata Párt részéről Büchler József országgyűlési képviselőt, a Kommunista Párt részéről dr. Bálint István orvost, a Független Kisgazda Párt részéről Acsay László építésmérnököt, a Nemzeti Parasztpárt részéről Farkas Ferenc országos vezetőt, a Magyar Művészeti Tanács részéről Beck András szobrászművészt hívta meg az igazgatóságba. A Szakszervezeti Tanácsot Török István főtitkár és a kormányt Balogh István miniszterelnökségi államtitkár képviselte. A régi tagok közül megmaradt Peyer Károly, Morvay alpolgármester, dr. Kovácsy Dénes ügyész, dr. Schöffler Aladár, a Magyar Országos Takarékpénztár képviselőjében, míg a Felügyelő Bizottságban Barsy helyét Pásint Ödön miniszteri tanácsos foglalta el. A két

ügyvezető igazgatót, Herendy Józsefet és Kaffka Pétert megbízták a Részvénytársaság legsürgősebb ügyeinek rendbehozatalával.⁹⁴

Az első helyszíni vizsgálatok nyomán a sziget 36 épülete közül 26-ot jelöltek ki lebontásra, köztük az Ybl által megálmodott csodálatos fürdőpalotát is. A vendéglátóipari létesítmények száz, a sportlétesítmények 70%-a szünetelt. A szórakozóhelyeknek 60%-át kellett továbbra is zárva tartani. A szabadtéri színpad előadásai megindulhattak. Az új vezetőségnek első feladata az újjáépítési terv elkészítése lett. A szükséghid elkészültével a kidőlt fákat távolították el. A park fenntartása érdekében egyelőre még szedni kellett a belépti díjakat.

A korábbi recept szerint a vezetőség csak külföldi segítséggel tudta elképzelni a sziget újjáépítését; a valóságban azonban csak önerőre és a kormányzat segítségére számíthattak. Tisztázatlan maradt a Palatinus Rt-nak a szigeti társasághoz fűződő szerződéses viszonya, amely eredetileg 25 évre jött létre, de a Palatinus Rt. által bérelt vagy létesített objektumok a háborúban túlnyomórészt elpusztultak⁹⁵. További komplikációként szerepelt a szigeti elektromos kábelnek a hídrobbantás során keletkezett súlyos megsérülése. Az akkori átmeneti gazdasági viszonyok jellemzésére korhű példa Bihari Kálmán étterembérlő kötelmi viszonya. Az üzlet lekötésére letett biztosíték 500 gramm arany volt. A bérfizetés naponta történt. A napi bér 5–10 gramm arany volt. A strandfürdő helyreállítására részint ezúton gyűlt össze a szükséges húsz kilogramm arany, mert ezzel kellett fizetni a vállalkozókat. A helyreállításokban az egyidejűleg létesült Romanyagértékesítő Vállalat 1947-ig 275 ezer Ft-ra átszámított értékű munkát végzett. A Margitsziget Rt. a helyreállítások céljaira a Gazdasági Főtanácstól 225 000 Ft-ot visszafizetési kötelezettség nélkül, 300 000 Ft-ot pedig az év végéig leendő visszafizetés kötelezettségével vett fel.

Az 1947. május 27-re egybehívott rendkívüli közgyűlésen már a helyreállítások komoly eredményeiről adhatott számot az igazgatóság. A Közmunkatanács képviselőjeként elnöklő dr. Helle László mellett dr. Fazekas Zoltán, dr. Gyöngyösi István, Győri László, dr. Lyachovich László, Medgyasszay Gyula Gusztáv, Osváth István és Szabó Károly vettek részt az ülésen mint igazgatósági tagok; valamint Várkonyi Gyula felügyelő bizottsági tag⁹⁶. Morvay, Acsay, Balogh, Török, Farkas, Beck, Van Royen, Bálint és Peyer távozó igazgatók helyébe pedig Kómúves József, Nágay Lajos, Pikler György, Gáspár Árpád, Sulyok Béla, Hajdú Imre, Széll Jenő, dr. Helle László és Gyöngyösi István léptek. Fischer József elnök mellé alelnökül Sulyok Bélát választották meg. Kilépett a sziget szolgálatából Herendy ügyvezető igazgató. Helyére Ságodi Ferenc került vezérigazgatói minőségben. Mellette Gyóry László FKT-főtanácsos ügyvezetőként működött. A sajtó ezekben az években is bőven foglalkozott a szigettel, amely a fővárosnak – a hagyományokon alapuló – újjáépítési tervében is helyet kapott⁹⁷.

A szigeti helyreállítási munkák közepette érkezett el 1948, a fordulat éve. A Gazdasági Főtanács június 17-i ülésén kimondta, hogy a Margitsziget a hozzá tartozó parkkal és épületkomplexumaival együtt a Székesfőváros tulajdonába adandó át⁹⁸. Az 1948. július 27-i rendes közgyűlés volt a harmincötödik és egyben az utolsó is a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. történetében, – amely ettől a naptól kezdve végérvényesen megszűnt. Egyenlege 25 278 Ft nyereséggel zárult⁹⁹.

Miután a Margitsziget 1949. március 31-én ténylegesen Budapest népének tulajdonába ment át, a szigeti belépődíj megszűnt¹⁰⁰.

RÖVIDÍTÉSEK

BpEnc	Budapest Enciklopédia
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BSZKRT	Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt.
CBHMH	Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica
<i>Feuerné</i> 1957	<i>Feuerné Tóth R.</i> : Margitsziget. 1957. Bp.
FKT	Fővárosi Közmunkák Tanácsa
igü	igazgatói ülés
jzkv	jegyzőkönyv
kyg	közgyűlés
MEFTER	Magyar Királyi Folyam és Tengerészhajózási Rt.
OL	Magyar Országos Levéltár
PNL	Pallas Nagy Lexikon
rk	rendkívüli
<i>Rexa</i> 1935	<i>Rexa D.</i> : Margitsziget. 1935. Bp.
SzMRT	Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.
UIL	Új Idők Lexikona
UML	Új Magyar Lexikon

JEGYZETEK

1. A kezdetektől (i. sz. 375) 1900-ig terjedő időszak részletesebb adatai: *Gyalay*: Adatok a Margitsziget Gyógyfürdő történetéhez. (CBHMH 1967. XLIII. 123-149) A Szent Margitsziget Rt. története – Történelem és üzlet a Margitszigeten (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, raktári jelzet: Fol. Hung. 1965–3187, 1–391. lap.) PNL II. 795 : 1; *Rexa* 1935, 9.; *Szőnyi Ottó*: A román stíluskorszak és a Szent Margitsziget műemlékei (Budapest Műemlékei c. kötetben. Szerk. Lechner Jenő. 1924, 50.; UIL XVIII. 4420 : 2.; Bp. Enc. 1970, 170 : 1.; UML, 1962, 549. (Mások felvetették, hogy a „lepor” szóból is származhat, amely esetben az „ékesség szigetét” – is jelentheti; ez valószínűtlen.
2. *Rexa* 1935. 9.
3. *Szeremley M.*: Magyar hajdana, 1847.
4. UIL, XVIII. 4420 : 2; *Rexa* 1935. 9 (aki tévesen Kyszadaszy néven említi.
5. *Rexa* 1935. 15.
6. OL Kamarai Lt. Benignae Resolutiones, 1686. febr. 24. (másolat fol. 93)
7. Uo. 1698. szept. 25. (fol. 40)
8. Uo. 1714. aug. 31. (pag. 162)
9. Uo. 1728 aug. 13. (fasc. 1073)
10. Uo. 1740. júl. 5.
11. Táncsics M.: Fővárosunk. 1867, 25, 88.
12. Vasárnapi Újság, 1868, 467; Magyarország és a Nagyvilág, 1869, 225.
13. Vasárnapi Újság, 1869, 228.

14. UML, IV. köt. 549 : 1; Bp. Enc. 175 : 2 (1928-ban eltűnt örökre a romantikus lóvasút. Viszont téves az a megállapítás, miszerint „...1901-től lóvasút biztosította a közlekedést az északi és a déli szigetcsúcs között.” (Feuerné 1957 3.)
15. *Fischer*: Budapest gyöngye. (Budai Hírlap, 1907, márc. 31-i sz. 5–6.); Szent Margitsziget Gyógyfürdő – Bain d’eaux minérales Ile Ste Marguerite – Therapeutic bath St. Margaret’s Island – Heilbad Sankt Margareten – Insel, (1909.)
16. *Ábrányiné – Katona K.*: A Margitsziget történetéből. (Ország–Világ, 1909, jún. 13-i sz. 536–538; jún. 20-i sz. 555–557; *Halka*: Szent Margit-sziget. (Orvosok Lapja, 1909, 24–25.)
17. *Gelléri M.*: Margitsziget. (Magyar Ipar, 1910, 808.); *Csudáky B.*: A magyarok tündérszigete. (Múlt és Jelen, 1910, 58–66.); *Sebestyén K.*: A Margitszigeten. (Budapesti Hírlap, 1910. okt. 10.)
18. A jövő Margitszigete. (Magyar Hírlap, 1910. aug. 12-i sz.)
19. *Hegyí Ö.*: A Margitsziget jövője. (Budapest, 1911. ápr. 29-i sz.); *Szöllőssi Zs.*: A Margitsziget. (Vasárnapi Újság, 1911, 566–567. – Szigma álnéven.)
20. SzMRt iratai, 1912 nov. 18-i (jzkv); lásd még a Társaság alapszabályait; vö. A Margitsziget jövője. (Pesti Futár, 1912. évf. 227. sz. 14–16.) A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. 1890-ben alakult a tengeri és a keleti export – import bonyolítására Magyar Kereskedelmi Rt. néven. 1905-ben bankosztályt létesített, 1910-ben vette fel nevébe a „Bank” szót. 1912-ben 60 000 K volt az alaptőkéje. A mindenkori jó kormánykapcsolatok révén sikerült az országos sómonopólium és állami vállalatok vezérügynökségi szerepkörének megszerzése. A bank és a kormánypárt szoros kapcsolataira a Lukács féle panamabotrány vetett fényt. 1912-ben igazgatósági tagjai voltak: báró Hercog Péter, elnök, gróf Károlyi Imre alelnök, Székely Ferenc vezérigazgató, Blum Bruno, Fleissig Sándor, Förster Nándor, Krausz Simon, Ritter Ottó, Stetina József, Szinyei-Merse István, Wagner Géza, Pap Dávid és Fényes Artur. Igazgatók: Bachruch Károly és Elek Pál. Aligazgató: Tibor Róbert. Az 1920-as évektől Angol-Magyar Bank cégelnevezés alatt folytatta működését. (BFL, Budapesti királyi Törvényszék, mint Cégbíróság, Cg 423/2. 1913. márc. 15.)
Az Általános Forgalmi Rt. 1911-ben Fiumében alakult. Alaptőkéje 500 000 K volt. Célja fürdőhelyek, fürdőtelepek és szállodák alapítása és üzemeltetése. Fiókjai voltak Abbáziában és Budapesten – Az osztrák-magyar-olasz tőkések és arisztokraták részvénytársasága az első világháborúig tevékenységét állandóan bővítette. Alaptőkéje ekkor 5 470 000 K-ra nőtt. Vezetősége: gróf Hardegg János elnök, igazgatósági tagok: Elfer Dániel, dr. Fodor Géza, Kóbor Tamás, gróf Korniss Károly, Tomasich Richard, Zimonyi Schwartz Mihály. 1922-ben olasz területre helyezte működését. (Galánthai Nagy Sándor (szerk.) Nagy Magyar Compass 1911–1925 évf. adatai alapján.)
21. A Budapesti királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszék (mint cégbíróság) LXII. köt. 476. lapjának bejegyzése szerint. A Margitsziget Rt. cég bírósági iratai között a Cg. 1307/1 és /2 iratcsomókban található a BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság fondjában. Ébred a Margitsziget.) Pesti Tükör, 1913. évf. ápr. 26-i sz.; *Egan*: Margitsziget. (Budapesti Hírlap, 13. sz. 1913. 2.); A Margitszigeti fürdő megnyitása. (Pesti Hírlap, 1913. évf. máj. 11-i sz.); A Margitsziget. (Esti Újság, 1913. évf. máj. 13-i sz.)
22. BFL, SzMRt. ir. 1912. nov. 19-i jzkv. 1–4; 1913. jan. 21-i kgy. jzkv. 1–5.; jan. 5-i igü. jzkv. 1–4, jan. 22-i igü. jzkv. 1–3; febr. 14-i igü. jzkv. 1–13; ápr. 12-i igü. jzkv. 1–2; máj. 22-i igü. jzkv. 1–3.
23. Uo. szept. 1-i igü. jzkv. 1–22.
24. Uo, szept. 4-i igü. jzkv. 1–3.; okt. 11-i igü. s az aznapi kgy. jzkv. 1–3.
25. Uo, nov. 25-i igü. jzkv. 1–4. A Lukács féle botrányt érinti: Balla Antal (szerk.) A magyar országgyűlés története. Bp. 1928. 253–357 1., *Herczeg Ferenc*, Emlékezései. A gótikus ház.

- Bp. 1939. 329–332. 1. Magyarország története 1890–1918. 7. k. (szerk: Hanák Péter és Mucsi Ferenc) Bp. 1983. 844–845.
26. Uo, 1914. jan. 7-i igü. jzkv. 1–2.
27. Uo, jan. 22–26. közötti igü. jzkv.
28. Uo, jan. 22-i kgy. jzkv. 5.
29. Uo, jún. 28-i igü. jzkv. 2.; vö FKT 1916–1889, 1916–1954. sz. leiratai.
30. Uo, SzMRt ir. 1916. dec. 6-i igü. jzkv. 1.
31. Uo, 1917. febr. 7-i igü. jzkv; ápril. 11-i igü. jzkv; Ad jegyzethez folytatólag: júni. 8-i igü. jzkv; dec. 28-i igü. jzkv; 1918. máj. 8-i igü. jzkv. V. üzletévi kgy. mérlegbeszámolója; FKT 1917–371. sz. leirata; Budapesti Közlöny 1917. évf. máj. 10-i és 1918. évf. máj. 14-i sz.
32. BFL, SzMRt ir. 1918. szept. 7-i igü. jzkv. 1–2.
33. Uo, 1919. dec. 12-i kgy-t előkészítő iratok 3. sz. igazgatósági jelentésének melléklete 1–3.
34. Uo, 3.
35. Uo, 1919. jan. 29-i igü. jzkv. 1.
36. *Göndör*: Proletárok a Margitszigeten. (Pesti Futár, 1919. 577. sz. 4–5.)
37. A Margitsziget proletárünnepe. (Pesti Napló, 1919. évf. ápr. 15-i sz.)
38. Rexa 1935. 52.
39. *Kriály Gy.*: Szegény gyerekek a szigeten. (Érdekes Újság, 1919. május eleji száma, 335–337.; vö. *Remete L.*: Irodalomforradalom, 1956, 335–337.)
40. BFL, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 4.
41. Incze M.: Az emberiség története. (1960, 1324–1326.)
42. BFL, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 1–8.; vö. FKT, 1919–1196. sz. átírat.
43. Uo, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 1–8.
44. Uo, FKT 1919–1454 és 1919–1678. sz. leiratai.
45. Uo. SzMRt. ir. a Népjóléti Népbiztosság 1919. júl. 14-i értesítése.
46. Uo, 1919. nov. 25-i igü. jzkv. 1–4.; Budapesti Közlöny, 1919. évf. nov. 30-i 6. sz.; SzMRt. ir. 1918. évi mérlegbeszámolója.
47. Uo, FKT, 1919–1473. és 1919–1248. sz. leiratai.
48. Uo, SzMRt, 1919. dec. 12-i kgy. jzkv. 2.
49. A mai Népi Együttes székháza az I. kerületbeli Corvin téren.
50. Budapest királyi Büntető Járásbíróság 1919–33082. (1920. márc. 1.); 1920–10 046. és 1920–46 224. sz. a Budapesti királyi Ügyészség 1919–33 082. (szept. 9.); 1919–33874. (nov. 10.); 1920–51 452, 1920–101 721, 1920–101 722, 1920–101 723 – 101 726. és 1920–101 782. iktatmányú különcomók, – valamint az 1919–11 295, IV. 13–1919–12 951.; IV. 13–1920–2883.; IV–13–7724–7728. és az 1920–IV. 13. 26051. jelzetű ügyek; A Budapesti m. kir. Rendőrkapitányság 1919–2228. (aug. 12-i) iktatmánya.
Budapesti Katonai Városparancsnokság Védelmi Oszálya 1920–46926. kü. sz.
„Egy igaz keresztény ébredő magyar” (névtelen feljelentés, 1920. ápr. 10-től).
Budapest III. ker.-i Karhatalmi Parancsnokság 1919–223. sz. a. iktatmánya.
M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1920–62 761, 1920–67 179. és 1920–101 409. Eln. sz. hivatkozások. Magyar Katonai Körletparancsnokság 1920–1675. (febr. 3.) sz. ügy.
M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. (nov. 22.) sz. Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium 1919–57 407. (dec. 18.)
M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. (nov. 22.) sz. Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium 1919–57 407. (dec. 18.)
Budapesti királyi Ügyészség 1919–IV. 13. 1295. lt-i jelzetű ügy 15, 18, 20. és 21.; M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. sz.; Bp-i kir. Ügyészség 1919–IV. 13.295, 23. (dr. Polónyi Géza ügyvéd tanúvallomása).

51. Budapesti királyi Ügyészség 1919–IV. 13. 1295. sz.
52. BFL, SzMRt. ir. 1920. márc. 22-i igü jzkv. 2.; ápr. 10-i igü. jzkv. 1.
53. Uo. 1921. máj. 1-i igü. jzkv.
54. Uo, 1921. júni. 17-i igü. jzkv. 1–4.
55. Uo, 1921. júni. 29-i VIII. kgy. jzkv. 4.
56. Uo, 1922. júni. 28-i kgy-t előkészítő igazgatósági jelentés 1–3.
57. Az 1925:XXXV. tc-vel 1927. jan. 1-én bevezetett Pengő 12 500 előző koronával volt egyenértékű. Egy svájci frank akkoriban egy egész 103 ezred, egy kilogramm színarany pedig 3800 pengőt ért. (Ez a törvényes fizetési eszöz 1946. augusztus elején szűnt meg, amikor is utódjáért a Forintért, amely 0,757575 gramm súlyú arannyal volt egyenértékű, elméletben négyszázezer kvadrillió hitelét veszített pengőt fogadtak volna el.
58. I. 9638/1922. (dec. 23.) ME sz. r.
59. BFL, SzMRt. ir. 1923 üzletévi igü-i jelentés 2–6.
60. Ma Szent István körút.
61. BFL, SzMRt. ir. 1924. máj. 16-i igü. jzkv. 1–8.
62. Budapest Közlöny, 1925. júni. 14-i 131. sz.
63. BFL, SzMszRt. 1927. júni. 14-i XIX. kgy. előkészítő igazgatósági jelentése 1–4.
64. Dr. Rakovszky Iván (1885–1960). Közzolgálatát Túróc vármegyében kezdte 1907-ben – és mindössze 27 éves korában – sikerült a honatyai funkciókkal felcserélnie. 1922-ben, Bethlen szövetségeseiként belügyminiszter. A Magyar királyi Államrendőrséget is kizárólag az ellenforradalmi rendszer szempontjainak megfelelően szervezi újjá. Autonómiaellenesen reformálja meg a városi és vármegyei törvényhatóságokat is; de Budapest Székesfőváros ekkor még továbbra is állam marad az államban; és az 1925. évi választójogi törvény körül bábáskodik. Számos botrányból (pl. a frankhamisításban való részvétel) kiút a Közmunkatanács elnöksége, egyben mint jutalom is. 1941-ben a Közigazgatási Bíróság elnökévé nevezték ki, majd felsőházi tag. 1944-ben a Lakatos-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Életpályája további források: Kun A. – Lengyel L. és Vidor Gy. (szerk.) Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. Bp. 1933. 245–248. 1.; A magyar társadalom lexikonja. Bp. 1930. 466., a korszak politikai-közéleti viszonyaira Szekeres József (szerk.) Források Budapest múltjából III. Bp. 1972. 646. 1.
65. Folkusházy Lajos alpolgármesteri jövedelme évi 38 000 P. BSzKRt-től 20 000 a Vásárpénztár Rt-től 20 000, a Községi Élelmiszerüzemtől 16 000, a Községi Kenyérgyártól 8000; azaz összesen évi 102 000 P keresethez jutott. Közli Szekeres József: A budapesti városatyák panamája. Bp. 1962. 118. 1.
66. BFL, SzMRt. ir. 1927. júni. 14-i XIV. kgy. 4–5.: 1926. dec. 31-i mérlegszámla.
67. Uo, FKT, 1927–5396. sz. leirata; SzMRt. ir. 1927. júli. 1-i igü. jzkv. 1–2.; a Végrehajtó Bizottság 1929. szept. 26-i jzkv. 1–6.
68. Uo, 1929. okt. 15-i igü. jzkv. 1–11.; 1929. évi pénztárnaplóelszámolások adatai.
69. Uo, az 1928. XVI. üzletévi kgy. előkészítő igazgatósági jelentés 1–4.; 1929. okt. 23-i igü. jzkv. 3.
70. Uo, az 1929. üzletévről a XVII. kgy. elé terjesztett.
71. Uo, az Üzemberlő Rt-nak a SzMRt. kgy-e elé terjesztett igazgatósági jelentése (1930); ugyanaz a Sportfejlesztő Rt. részéről; az 1930. jún. 12-i igazgatói ülés jzkv. 1–2.; febr. 14-i igü. jzkv. 1–7.; aug. 13-i igü. jzkv. 1–7.
72. Uo, 1932. máj. 7-i igü. jzkv. 1–4.; 1931. dec. 31-i mérleg.

73. Uo, FKT 1932–156. (dec. 9.) sz. iktatmánya, dr. Lázár Nándor budapesti ügyvéd ellenjegyzésével 1–4.
74. Uo. SzMszRt. ir. 1932. dec. 23-i igü. jkv. 5.
75. Uo. 1934. jan. 12-i igü. jzkv. 7.
76. Uo. 1–30.
77. Uo. 1935. febr. 8-i igü. jzkv. 12–14. 1.; Nagy Magyar Compass 1935–1936. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Bp. 1935. II. 202. 1.
78. SzMszRt. ir. 1935. szept. 24-i igü. jkv. 59.; Compass. II. r. 200. 1.
79. SzMszRt. ir. 1937. dec. 22-i igü. jzkv. 1–15; Magyar Hírel 1937. szept. 7. – A veszteségekre vonatkozó forrás: Magyar Hírel, Nyeréséges-e a Margitsziget Rt.? 1935. szept. 11.
80. SzMszRt. ir. 1939. máj. 19-i igazgatói jelentés 1–3; A Szt. Margitsziget Rt paradicsomából. Magyar Hírel 1934. aug. 4.
81. Uo.
82. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/1–2. iratcsomókban található éves igazgatósági jelentések és közgyűlési jegyzőkönyvek adatai alapján.
83. U. o. Az 1934. júni. 22-i közgyűlési jegyzőkönyv alapján.
84. Budapest története, V. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk. Horváth Miklós. Bp. 1980. 371–414. 1.
85. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg 1307/2. Az 1935. szept. 5-i közgyűlési jegyzőkönyv alapján.
86. Bornemissza Gézának a Függetlenség 1935. márc. 22-i számában megjelent nyilatkozatát idézi: Kónya Sándor, Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp. 1968. 155. 1.
87. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/2. 1935. nov. 18-i értesítés.
88. A Magyar Hírel 1934. júli. 8., az 1935. júli. 5. és az 1936. júni. 3-i számában megjelent híradások alapján.
89. Szekeres J.: Die Entwicklung der hauptstädtischen Kommunalverke und deren gesetzliche Regelung (1873–1938), In: Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa. Internationale Rechtshistorische Konferenz Budapest 12–15 September 1977. Bp. 1979. II. k. 281–314.
90. Igazgatósági jelentés az 1935. évről. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/2.
91. Az egyes évek eseménykrónikájának forrásanyaga: L. 83. sz-u jegyzet! – Az ellenforradalmi kormányak ún. szociális törvényhozására: Források Budapest múltjából III. k. Szerk. Szekeres József. Bp. 1972. 194–196. 430–432.
92. A Margitsziget háborús évekbéli történetének forrásaira: L. 20 és 83. sz. jegyzetek.
93. BFL. SztMszRt. ir. 1945. ápr. 25-i igü. jzkv.
94. (156) Uo. 1946. jan. 28-i igü. jzkv. 1–20.
95. Uo. 1947. máj. 27-i kgy. jzkv. 1–2.
96. Révész M.: Tánácsics. Fővárosunk c. tanulmányáról. (Tánácsics Mihály és kora, I–II. köt. c. kiadványában 38–42.
97. BFL, SzMszRt. ir. Előterjesztés a Margitsziget Rt. felszámolásához szükséges bizottság kiküldése tárgyában. (Fővárosi Közlöny, 1948. szept. 25., 5. melléklet.
98. Bogsch: Kavicsátanyon csillog a Duna gyöngye. (Élet és Tudomány, 1949. márc. 27.)
99. Fővárosi Közlöny, 1948. szept. 25-i sz. 5. – A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. történetét röviden ismerteti a Budapest Lexikon is (Bp. 1973. 1102–1103. 1.)

MIHÁLY GYALAY – JÓZSEF SZEKERES

GESCHICHTE DER HEILBAD-AKTIENGESELLSCHAFT SANKT-MARGARETEN INSEL

Im Jahre 1908 hat die Haupt- und Residenzstadt Budapest die malerisch schöne Margareten-Insel mit großer historischer Vergangenheit vom Besitzer, dem ungarischen Zweig der Habsburger, käuflich erworben. Zweck des Ankaufes war die weiter nicht aufschiebbare Entwicklung der Insel. Die Leiter der Hauptstadt hielten sich dabei die Nutzung der Erholungs-, Vergnügungs- und Kurortsmöglichkeiten sowie die Gesichtspunkte des Fremdenverkehrs vor Augen. Von den zu lösenden Entwicklungsaufgaben waren die wichtigsten die Vereinigung der aus zwei Teilen bestehenden Insel, die Aufschüttungen zwecks Hochwasserschutz, der Ausbau des Uferschutzes, der Straßen und Kanalisation, kommunaler Einrichtungen und sonstige Investitionen infrastrukturellen Charakters, wie z. B. die öffentliche Beleuchtung. Die materiellen Möglichkeiten der Hauptstadt waren jedoch allein durch den Ankauf völlig erschöpft, und für die kostenaufwändigen Investitionen waren keine finanziellen Mitteln vorhanden.

1913 begann als Unternehmen von schweizerischen, englischen, italienischen und ungarischen Finanzleuten die November 1912 gegründete Heilbad AG Sankt Margareten-Insel ihre Tätigkeit, mit dem Ziel, sich den aus der Realisierung des erwähnten Entwicklungsprogramms der Insel ergebenden Nutzen zu sichern. Zwecks Nutzung der Heilquellen wurde mit den Hotelbauten und Restaurierungen begonnen, eine Planung des Abfüllungsbetriebes von Mineralwasser, die Modernisierung des Gasthauses für 5000 Personen, die Ortsbestimmung und der Bau von Sportanlagen, die Ausgestaltung von großangelegten Donaustrandbädern, der Bau eines Amphitheaters, aber am ehesten die Aufschüttungen und die Uferschutzarbeiten erwiesen sich als besonders augenfällig. Die ausländischen und ungarischen Kapitalgebergruppen fühlten sich außer dem von den genannten Arbeiten zu erwartenden „geziemenden“ Nutzen namentlich von dem Plan der Errichtung eines dem Casino von Monte Carlo ähnlichen ost-mitteleuropäischen Glückspielzentrum angezogen, indem sie hofften, daß es über die Ausbeutung der sich rasch zu bereichern wünschenden Mengen hinausgehend auch für die übrigen Objekte der Insel eine rasche Steigerung des Umsatzes bedeuten wird.

Um sich die Genehmigung für das Speilkasino zu verschaffen, schreckten sie auch vor materiellen Opfern nicht zurück. Sie wußten, daß in Ungarn in den zehner Jahren – genauso wie in der damaligen gesamten kapitalischen Welt – die Beschaffung von Bewilligungen, die einen großen Nutzen zu erwarten ließen, mit der Einzahlung einer Spende in die Kasse der sich jeweils an der Macht befindlichen Partei verbunden ist, von der Verpflichtung einzelnen Regierungspersönlichkeiten gegenüber gar nicht zu reden.

Zu diesem Zweck wurde eine neue wirtschaftliche Gesellschaft, die Allgemeine Verkehrs A. G. gegründet, die durch Vermittlung des Ministerpräsidenten László Lukács der herrschenden konservativ-rechtsgerichteten Nationalen Arbeitspartei 1,4 Millionen Kronen für den Fall der Genehmigung des Speilkasinos anbot. Dieser Schritt war auch notwendig, da sich – sobald der Plan zur Errichtung des Glücksspielzentrums durchgesichert war – die katholischen Persönlichkeiten der herrschenden Klassen dagegen verwarhten, auf der nach der gottesfürchtigen Königstochter Margarete benannten Insel Roulette und andere Glücksspiele zu gestalten.

Als die Leiter der Inselaktiengesellschaft ihr „Angebot“ unterbreiteten, gingen sie nicht nur dem allgemeinen Gewohnheitsrecht jener Zeit entsprechend vor, sondern sie wollten auch ihrer eigenen Praxis treu bleiben. Im Jahre 1910 erhielt die Ungarische Bank- und Handels-A. G., die auch in der Sankt-Margareten-Insel-A. G. eine bedeutende Rolle spielte, gegen Entrichtung von 5 Millionen Kronen und unter Mitwirkung von László Lukács, dem damaligen Finanzminister, das Monopol des staatlichen Satzgefälles und die kommerzielle Generalvertretung der staatlichen Maschinenfabriken. Die Nationale Arbeitspartei erntete gelegentlich der Wahlen im Jahr 1910 einen durchschlagenden Erfolg, nicht zuletzt durch einen ihr finanziell ermöglichten Stimmenkauf.

Dieses Rezept erwies sich aber im Frühjahr 1913 nicht als erfolgreich, da die Opposition – nachdem sie von Lukács' Geldbeschaffungsmanövern Kenntnis erlangt hatte – ihn im Abgeordnetenhaus Angriff. Der inzwischen zu Ministerpräsidenten avancierte Lukács mußte seinen Abschied nehmen, und mit ihm wurde auch die Konzeption eines Spielkasinos auf der Insel zunichte. Inmitten der entfesselten Skandale zogen sich die ausländischen Kapitalgeber eiligst aus der Inselgesellschaft zurück. Bald danach büßten die großzügigen Inselentwicklungspläne infolge des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges ihre Aktualität ein.

Zur Zeit der Ungarischen Räterepublik wurde die Margareten-Insel für die Bewohner der Hauptstadt geöffnet: die beträchtliche Eintrittsgebühr wurde abgeschafft, die seit 1869 eingestellte Pferdebahn auf der Insel wieder in Betrieb gesetzt und der Vorgänger des heutigen Palatinus-Strandbades eröffnet.

Bis Mitte der zwanziger Jahre befand sich das Aktienpaket der Margareteninsel-A. G. im Besitz der Pester Ungarischen Kommerzbank. Die Entwicklung der Insel zu einem Heil- und Erholungszentrum wurde trotz der ungünstigen Inflationsverhältnisse der Wirtschaft – allerdings in einem gemäßigten Tempo – fortgesetzt.

1926 nahm der Hauptstädtische Rat für Öffentliche Arbeiten einen Kredit in der Höhe von einer Million Dollar auf. Um diesem Betrag kaufte er die Aktien der Insel vom „Strohmann“ der Bank und von den übriggebliebenen 1,7 Millionen Pengó setzte er die nunmehr schon vor fast zwei Jahrzehnten begonnene Entwicklung der Insel fort. Im Zeichen des Konsolidationsprogramms der Bethlen-Regierung, mit Hilfe ausländischer Anleihen, wurde dem heimischen Bankkapital nach den früheren Investitionen ein entsprechender Nutzen zugesichert, neben die bestehende alte wurden zwei neue Aktiengesellschaften kreiert wodurch den Vertrauensleuten Bethlens eine entsprechende Anzahl von leitenden Posten geschaffen und die loyalen Oppositionspolitiker honoriert werden konnten, der überdimensionierte Administrationsapparat schuf eine Reihe

neuer Arbeitsgelegenheiten, und nicht zuletzt konnte auch die Entwicklung der Insel fortgesetzt werden. Vorübergehend und dem Anschein nach konnte man meinen, daß alles in Ordnung sei.

Der Dollarkredit wurde jedoch nicht für Produktionszwecke verwendet. Die Zinsen und Raten mußten bezahlt werden. Die Insel lieferte aber infolge der Armut der hauptstädtischen Bevölkerung und des unzulänglichen Fremdenverkehrs nicht den für die Deckung der Schuldenlasten und der Instandhaltung erforderlichen zusätzlichen Nutzen. 1933, zur Zeit des Tiefpunktes der Wirtschaftskrise, entstand ein Verlust von 1,5 Millionen Pengő, und die Forderung der Kreditgeber erreichte die Höhe von 5 Millionen Pengő. 1934 sanierte die Gömbös-Regierung die im staatlichen Interessenbereich befindliche Inselgesellschaft durch Verwendung von öffentlichen Mitteln. Nach dem Bruch mit Bethlen entfernte Gömbös 1935 die Mehrheit der nicht fachkundigen, ein hohes Gehalt beziehenden Günstlinge aus den leitenden Stellungen, die übertriebene Administration wurde abgebaut. Darauf folgend setzte er eine Garde technokratischen Charakters, die aus seinen eigenen Leuten bestand, in die leitenden Posten sowohl des Hauptstädtischen Rates für Öffentliche Arbeiten als auch in die der Insel-Aktiengesellschaft.

Seit 1935 erhöhten sich im Zusammenhang mit der Überwindung der Wirtschaftskrise, den Umsatz der dortigen Objekte und die Besucherzahl die Einnahmen der Insel sehr bedeutend. Die Entwicklung der Insel wurde mit erneutem Schwung fortgesetzt. Mit dem Bau von kommunalen Einrichtungen und Straßen wurde begonnen, das Verkehrsnetz und die Verkehrsdichte wurden erweitert und Restaurierungsarbeiten durchgeführt. Eine erfolgreiche Vorstellungsserie erzielte die neu eröffnete Freilichtsbühne. Die spektakulärste Entwicklung erfolgte an der nördlichen Spitze, die im Rahmen des Baus der neuen Brücke – der Árpád-Brücke – verlängert wurde.

Bis zu dem Zeitpunkt da der 2. Weltkrieg auch unsere Hauptstadt erreicht hatte, wurde die Margareten-Insel dauernd verschönert und weiterentwickelt, ihre Objekte wurden erweitert und modernisiert. Die Sankt-Margareten-Insel wurde tatsächlich zur „Perle“ der Donau. Die Kriegereignisse um Budapest verursachten im Jahr 1945 auf der Insel große Verwüstungen. Der sofort nach Bee Beendigung der Kämpfe begonnene Wiederaufbau vermochte aber innerhalb von vier Jahren sehr große Erfolge aufzuweisen. Als nach der 1948 erfolgten Liquidierung der Sankt-Margareten-Insel Heilbad A. G. die Insel am 31. März 1949 tatsächlich in den Besitz des Volkes der Hauptstadt übergang, waren die Bedingungen gegeben, die Möglichkeit einer weiteren bewußten Werschönerung und Erweiterung der Insel gewährleisteten.

ABBILDUNGEN

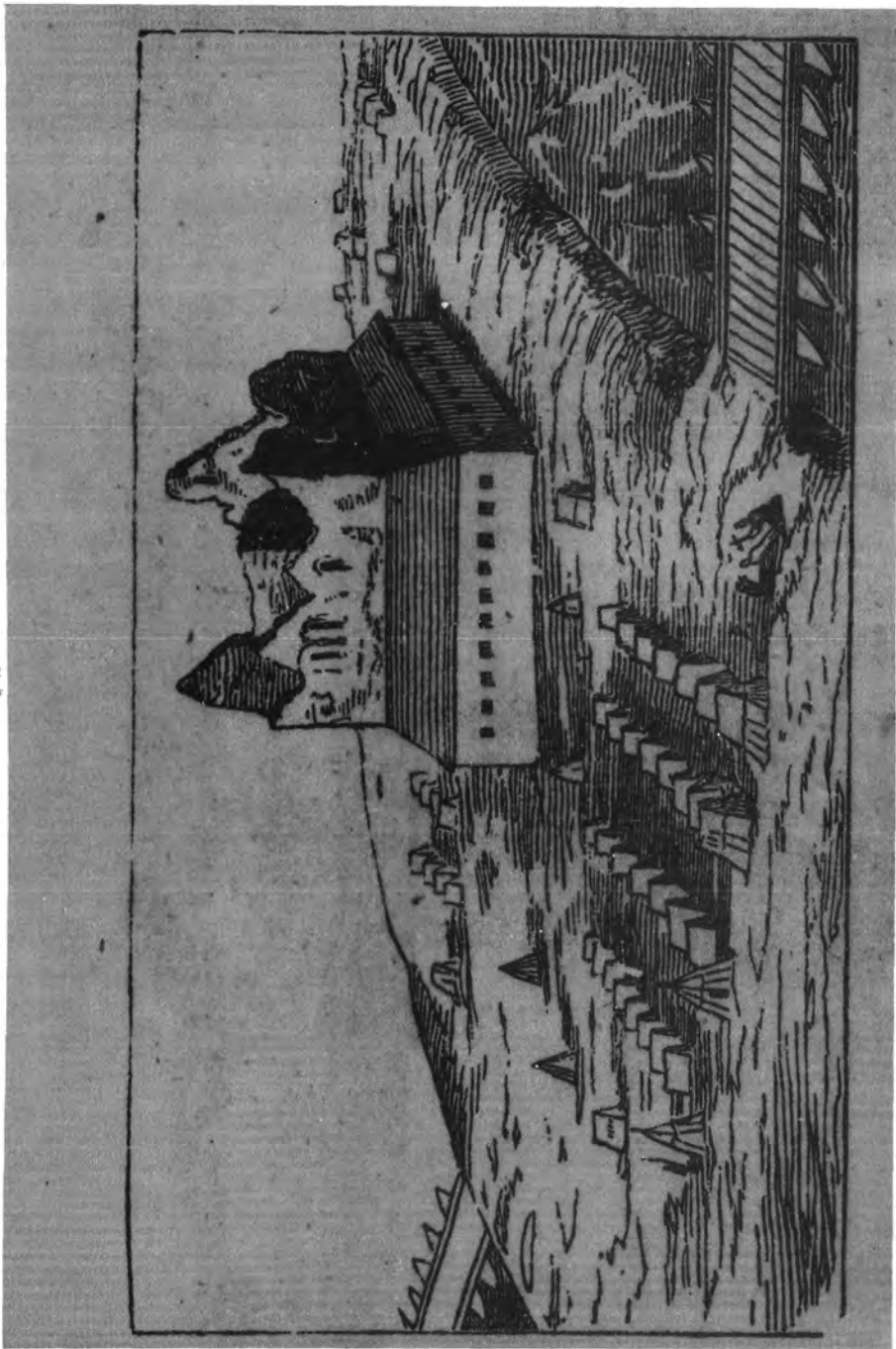
Abb.1. Die von Fontana 1686 gebaute Brücke (In: K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873.25)

Abb.2. Vorbereitungen zur Bohrung vom artesischen Brunnen (In: K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873.99)

- Abb.3. Die seitens des Ritz Hotels Development in London am 30. Juli 1912 ausgestellte Bevollmächtigung für Baron Pfyffer
- Abb.4. Verzeichnis der Akzienzeichner anlässlich der Gründung der Heilbad AG, Sankt Margarethen Insel
- Abb.5. Entwurf des Vertage zwischen Ritz Hotels Development und des Hauptstädtischen Rates für öffentliche Arbeit
- Abb.6. Detail des Sitzungsprotokolls vom 25. November 1913
- Abb.7. Ansuchen der Familie Spolarich

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Fontana 1686-ban veretett hídja (Közli K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873. 25.)
2. kép. Előkészületek az artézikút fúrásához (Közli K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873. 99)
3. kép. A londoni Ritz Hotels Development által Pfyffer báró részére kiállított 1912. július 30-i meghatalmazás
4. kép. Részvényjegyzők jegyzéke a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. megalakulása alkalmával
5. kép. A Ritz Hotels Development és a Fővárosi Közmunkatanács között kötendő szerződés tervezete
6. kép. Az 1913 november 25-i ülésjegyzőkönyv részlete
7. kép. A Spolarichok kérése

1

Der Artesische Brunnen.

7*

V o l l m a c h t

-----000-----

Die Ritz Hotels Development Company Limited in London S.W. Cockspur Street 17 beabsichtigt mit der Ungarischen Bank und Aktiengesellschaft in Budapest einen Vertrag betreffend Pachtung der Margarethen-Insel in der Donau bei Budapest, einzugehen.

Sie giebt betreffend Pachtung der Margarethen-Insel in der Donau bei Budapest anmit Herrn Baron Hans Pfyffer von Altshofen in Luzern, Mitglied des Verwaltungsrates ihrer Gesellschaft, Vollmacht und Auftrag in ihrem eigenen Namen mit der Ungarischen Bank und Aktiengesellschaft oder mit andern in Betracht fallenden Gesellschaften oder Personen die nötigen Vertragsverhandlungen zu führen, Verträge zu unterzeichnen und die Gesellschaft rechtsgültig zu verpflichten. Sie anerkennt alle kraft dieser Vollmacht durch Herrn Baron Hans Pfyffer abgegebenen Erklärungen und Unterschriften, die Angelegenheit Margarethen-Insel betreffend, für sich als rechtsverbindlich.

LONDON, den 31 Juli 1912.

RITZ HOTELS DEVELOPMENT CO. LTD.
Incorporated in the
United Kingdom
Luzern
Director
Fred. W. G. ...
Secretary

A tulajdali tervezet, valamint az alapítók ajánlatát tartalmazó, a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál 1912. évi október hó 1-én felvett jegyzőkönyv és bérleti szerződés-tervezet minden egyes rendelkezéséről jóváhagyólag tudomást szereztünk és annak világos megjegyzésével, hogy az alakuló közgyűlésnek Budapesten, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tanácstermébe, 1912. november 18. d. e. 12 órára való egybehívásáról értesülve vagyunk, jegyeztük az alul kitett számú és névértékű részvényeket:

Folyószám	Kelet	Részvényalíró neve, lakása, állása	Alírt részvények	
			száma	névértéke
+ 1	1912. november 16.	Barcsana J. Apát	418	167200
+ 2	"	Spahlinger J. B.	278	110200
+ 3	"	Burkner J. J.	277	110800
+ 4	"	Monod G. B.	277	110800
+ 5	"	Gyöngyös Kálmán Bp.	50	20000
+ 6	"	J. F. ...	200	80000
+ 7	"	...	500	40000
+ 8	"	...	100	40000
+ 9	"	...	100	40000
+ 10	"	...	500	200000
+ 11	"	...	200	80000
+ 12	"	...	100	40000
+ 13	"	...	100	40000
+ 14	"	...	100	40000
+ 15	"	...	100	40000

No 20. 1. sz.

Gyöngyös, Budapest.

TERVEZET.

A Ritz Hotels Development Company Ltd. londoni cég és csatlakozott társai Fővárosi Közmunkák Tanácsának azon ajánlatot tették, hogy egy e célból alakítandó részvénytársaság az 1913. évi január 1-től kezdődő hatálylyal a „Fővárosi Pénzalap” tulajdonát képező Budapest székesfőváros hájában fekvő Szent Margitszigetet annak összes tartozékaival együtt 60 egymás után következő évre bérbbe veszi és azt, valamint az ahhoz a Duna medréből feltöltés által csatolandó területet, mint közkertet, gyógyfürdőt, üdülő és szórakozóhelyet a hasonló rendeltetésű és világhírű elsőrendű közkertek, gyógyfürdők, üdülő és szórakozóhelyek színvonalára emeli és az üzemet az egész évre kiterjeszti.

Ezen cél megvalósítása, valamint a Szent Margit-szigeten jelenleg létező avagy a jövőben létesítendő vállalatok kezelése, végül a Fővárosi Közmunkák Tanácsának előzetes hozzájárulása eselén hasonló rendeltetésű vállalatok alkotása, avagy ilyenekben való részesedés céljából az alulírott alapítók „Szent Margit-sziget gyógyfürdő részvénytársaság” céggel részvénytársaságot alapítanak.

A társaság határozatlan időre s azon szerződés alapján alakul, amelynek tervezetében az alapítók a Fővárosi Közmunkák Tanácsával, mint a „Fővárosi Pénzalap” képviselőjével és kezelőjével megállapodtak s amely szerződés az alakulandó részvénytársaság által megkötendő lesz.

A társaság alaptőkéje: 4.000.000 koronában állapítatik meg, melynek beszerzése céljából 10.000 darab egyenként 400 koronáról és előmutatóra szóló részvény bocsátatik ki.

Az alapítók a maguk részére és a bérbeadó: a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által képviselt „Fővárosi Pénzalap” részére a következőket kötik ki:

az igazgatóságot az első három évre, 2 igazgatósági tag kivételével, az alapítók nevezik ki;

a Fővárosi Közmunkák Tanácsának jogában áll a részvénytársaság mindenkori igazgatóságába két tagot kinevezni és mindenkori felügyelő-bizottságába pedig egy tagot kijelölni, a kit a társaság a felügyelő-bizottságba beválasztani köteles;

J e g y z ő k ö n y v

Felvétel a Szent Margitsziget Gyógyfürdő r.t. igazgatóságának Budapest, 1913. november hó 25-én d.e. 11 órakor a Szent Margitsziget Gyógyfürdő r.t. saját helyiségeiben tartott üléséről. Jelen voltak: gróf Baross János elnök, Bakos János min.tan., Czako Emil, Dr. Fodor Géza, Garancay Mihály min.tan., Horánsky Lajos, dr. Lippmann Frigyes és Simonyi Schwart Mihály igazgatósági tagok.

Elnök üdvözi a megjelenteket és felolvastatja az október 11-i igazgatósági ülésről felvett jegyzőkönyvet és felkéri, hogy a mai igazgatósági ülés jegyzőkönyvét Czako Emil ig.tag ur vezesse.

Bejelenti, hogy a mai igazgatósági ülésről kimentették magukat gr. Kornis Károly, dr. Meyer Lajos, Dr. Meyer L.F./Luzern/, dr. Zichy Géza Lipót, báró Pflyffer János és Széll Árpád ig.tagok. Spahlinger Hermann ur megkéréséből dr. Várady Gábor ügyvéd ur órást emel az ülésnek így rövid időn belül való összehívása ellen.

A jegyzőkönyv ellen észrevétel nem tétetvén, az hitelesítetik és Spahlinger Hermann ur órára a jelen jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Elnök bemutatja az 1913. január 5-i ülés jegyzőkönyvét, mely mindeddig hitelesítve nem volt. Ezenkor kifogás alá nem

KÖZLEMÉNYEK

CS. LENGYEL BEATRIX

**BUDAPEST OSTROMA. SZÉCHÉNYI VIKTOR GRÓF
FELJEGYZÉSEI, 1944. DECEMBER 24.–1945.
FEBRUÁR 12.**

„Édes fiam!

Pincében, rossz mécses világánál kezdem e sorokat, melyek tartalmát már egy ízben szóbelileg közöltem Veled, de tartok rá, hogy írásban is meglegyen – a mai viszonyok közt úgy kergetik a borzalmas benyomások egymást, hogy azok közt hamar elhalványul a kiejtett szó.

Négy irodalmi családi munkán dolgoztam az utóbbi években, melyek részben készek, részben félben vannak. Ha megérném e jelenlegi világégés végét, azokat valamilyen formában közzé szeretném tenni. – Ha elpusztulok, és Te megmaradsz, arra kérek, vedd kezedbe az ügyet s próbálj vele valamit. Az irodalom s a könyvkiadásban nagy jártassággal bírsz, bizonyára jól fogod csinálni.

...

Megírtam a magam életének történetét is – ez '70 év emlékei' cím alatt, gép-kéziratban szintén az *Országos Levéltárban* levő 'politúros ládában' van elhelyezve. – Ezt kizárólag családi használatra írtam, közzététel esetén alaposan átszűrendő és rostállandó. – 1941-ben befejeztem, gondolván a többi ügyem lesz érdekes. – Sajnos, azonban azóta a mai napig annyi történelmi borzalmakon mentünk át, hogy annak emlékét kár volna veszendőben hagyni. Beíró könyveimben 941. X. 1.–1944. XII. 23-ig mindennap megtalálható – ekkor jöttünk föl a Várba pár órás látogatásra, és itt szorultunk. Azóta egyes papírlapokon folytattam a följegyzéseket, melyek Anyád táskájában vannak eltéve. – Ha megmaradnak, szépen ki lehet velük a '70 évet' egészíteni.

...

Ezt a levelet kérek tartsd magadnál –

Isten áldjon, óvjon s boldogítson!

Szerető Atyád

Széchenyi Viktor

Barlanglakó^{ml}

A levél írója, Széchenyi Viktor gróf, egykoron Ottó főherceg szolgálattevő kamarása, majd – megszakítással bár, de – közel negyedszázadon át Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város főispánja. A levél keletkezésekor, 1945. január 17-én, „a barlangsiralomház 24-dik napján”, 74 éves, a Budapest, a budai Várhegy körüli harcok borzalmait szenvedő öregember.

A címzett, egyetlen fia, Széchenyi Zsigmond gróf, a világon talán legismertebb magyar vadász, fiatalok, idősek kedvelt írója.